

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Ιανουάριος 2004 • τεύχος 118 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ιανουάριος 2004
τεύχος 118 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 άριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε νά
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Τά ύστερόγραφα του... Hally Potter	5
Άγγελος Έλεφάντης, Το κόμμα ώς βióτοπος	11
Βασίλης Ζουναλής, Η Κολυμβήθρα του Σιλωάμ	12
Μαρίνα Κόντη, No bird flu, ή, άλλιώς δέν πάσχω από γρίπη των πουλερικών	14
Μ.Κ., Είπα-Ξείπα	15

Άγγελος Έλεφάντης, Μινιμαλιστική «Δημοκρατία»	16
Γιώργος Μαργαρίτης, Η αντίστροφη ανάπτυξη	20
Τζώρτζ Στάινερ, Η εύτυχία τής διδασκαλίας	24
Κόφι Άνάν, Μετανάστευση: Για μιά εύρωπαϊκή στρατηγική	31
Σταυρούλα Τσινόρεμα, Νέα σύνορα στή σχέση δημόσιου και ιδιωτικού στήν πανεπιστημιακή έκπαίδευση	33
Jean Pierre Lefebvre, Οι παραγωγικές δυνάμεις κατά τον Μάρξ	40
Ήλιος Κούβελας, Σέ αναζήτηση του χαμένου χρόνου	45
Ρέα Γαλανάκη, Ίστορία, συλλογική ταυτότητα, άντίληψη για τον άλλο	49

Στρατής Μπουρνάζος, Δύο σπουδαίες μαρτυρίες για τήν έποχή του Έμφυλίου	53
Φίλιππος Ήλιού, Μιά παραδειγματική μελέτη	56
Άννα Ματθαίου, Πόπη Πολέμη, Συναντήσεις μέ ανθρώπους και βιβλία	58
Νίκος Θεοτοκάς, Η στιγμή και ή διάρκεια	61
Γιάννης Κουβαράς, Ποντίων τέ κυμάτων άπόντιστον έπος	64

Έξώφυλλο: Sandro Botticelli, Γυναικεία προσωπογραφία,
γύρω στο 1480.

Τά ὑστερόγραφα τοῦ... Hally Potter

Τρίτη 20 Ἰανουαρίου 2004, 10:41

URL: http://www.explo.gr/qu_article/040120004/darticle

ΜΑΧ-ΓΚΑΛΟΠ

Κυρίες καί κύριοι... Ἴδού!! Τό Μαχ-Γκάλοπ τοῦ Hally Potter γιά τίς ἐκλογές. Τό γκάλοπ πού θά καθορίσει τήν ἐκλογική νίκη. Ἀπαντήστε καί σωθεῖτε ἀπό τούς ἐνδοιασμούς!

Γιά νά «βγοῦν» οἱ ἐρωτήσεις χρησιμοποιήθηκαν ἔρευνες βιο-ηλεκτρο-καρνωτυπο-ψυχο-χαβαλε-γκαιμπελο-επιστημονικές, πού δοκιμάστηκαν πρῶτα σέ νοσοκομεῖα, φυλακές, ΚΑΠΗ, ψησταριές, ψαράδικα καί πειραματικά σέ γυναῖκες πού κάνουν ἀργαλειό. Βαθιά ἀνάσα καί πᾶμε:

1. Ποιός πιστεύετε ὅτι μπορεῖ νά ἀνορθώσει τήν ἐλληνική οἰκονομία; Α. Ὁ Κώστας, Β. Ὁ George, Γ. Ὁ Πανοραμιῆξ.

2. Ἄν εἴσθε πανεπιστημιακῆς μορφώσεως, ἄνδρες. Ποιά μπορεῖ νά ἐπηρέασει θετικά τό life style profile τῆς χώρας στό ἐξωτερικό; Α. Ἡ Ράπτη, Β. Ἡ Καϊλή, Γ. Φέρτε τήν Σκλεναρίκοβα καί ψηφίζω ὅ,τι θέλετε!

3. Ἄν εἴσθε γυναῖκες καλλιεργημένες, ὑψηλῆς οἰκονομικῆς στάθμης. Ποιός πιστεύετε ὅτι ἔχει μεγαλύτερη διεισδυτικότητα στίς γυναῖκες ἡλικίας 36 ἕως 52; Α. Ὁ Κώστας, Β. Ὁ George, Γ. Ὁ Γκλέτσος.

4. Εἴστε ὀπαδός τοῦ ΠΑΣΟΚ, τῆς ΜΕ.ΔΗ.ΠΑ (Μεγάλης Δημοκρατικῆς Παράταξης) καί τοῦ George; Ἀπόδειξη! Πόσους πόντους πέτυχε ὁ ἄσος τῶν Μινεζότα Τίμπεργουλφς Kevin Garnet ἐναντίον τῶν Μιλγουόκυ Μπάνκς προχθές; Α. 32, Β. 24, Γ. 41.

5. Εἴστε ὀπαδός τῆς Ν.Δ. καί τοῦ Κώστα; Ἀπόδειξη! Μέ τί χροῦμα ποδήλατο κυκλοφοροῦσε στή Σαλονίκη, ὁ Κώστας, παλιά; Α. Μπλέ, Β. Μπλέ, Γ. Μπλέ σκουῖρο.

6. Ἄν εἴσθε φτωχός, ἀγράμματος καί ψηφίζετε μικρά κόμματα, πού τά ὀνόματά τους οὔτε πού τά θυμᾶται τό 80% τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος; Α. Εἴστε καλά, ρέ ψώνια; Β. Ἦσασταν πάντα κομπλεξικοί; Γ. Δέν παίρνετε τά χάπια σας;

7. Ἐξω ἔχει καταιγίδα. Πίνετε ἥρεμοι τό ποτό σας. Ποίον θά θέλατε γιά συντροφιά; Α. Τόν Κώστα, Β. Τόν George, Γ. Τόν Johnny Walker, Δ. Τή Γωγώ Μαστροκώστα.

8. Ὄταν γίνονται βουλευτικές ἐκλογές, πότε παίρνετε, συνήθως, τήν ὀριστική σας ἀπόφαση γιά ποιό κόμμα θά ψηφίσετε; Α. Τήν παίρνετε ἀπ' τήν στιγμή τῆς γέννησής σας, Β. Ἀνήμερα, μετά τόν πρωϊνό μπιντέ, Γ. Ἐπαναλάβατε τήν ἐρώτηση παρακαλῶ;

9. Τό γκόλ τοῦ Σαλπιγγίδη, σταύρωσε τόν Θρύλο. Μπορεῖ νά ἐπηρεάσει μετεκλογικά τήν Ἐθνική Οἰκονομία, ἡ θλίψη τῆς Intracom καί τοῦ Κόκκαλη; Α. Ἴσως πολύ, Β. Ἴσως λιγάκι, Γ. Δέν μᾶς νοιάζει, φτάνει πού τούς ἔτσουξε!!

10. Ποιός πιστεύετε ὅτι εἶναι ὁ καταλληλότερος πρωθυπουργός... γιά τίς ὥρες 9.31 ἕως καί 16.37; Ἐξαιροῦνται Σαββατοκύριακα καί ἀργίες. Α. Ὁ Κώστας, Β. Ὁ George, Γ. Ὁ Μητσκίώστας.

11. Ἄν εἶσθε νοικοκυρές ἢ δημόσιοι ὑπάλληλοι. Βλέποντας τήν πρωινή ἀγαπημένη σας ἐκπομπή, ποιά θά θέλατε νά εἶναι ἡ τηλεοπτική οἰκοδέσποινα; Α. Ἡ Παπακώστα, Β. Ἡ Κούρκουλα, Γ. Θεός φυλάξοι!!

12. Εἶστε σ' ἓνα δωμάτιο μαζί μέ ὅλους τούς πολιτικούς ἀρχηγούς καί διαπιστώνετε ὅτι κάποιος σᾶς ἀφαίρεσε τό πορτοφόλι! Ποιόν ὑποπτεύεσθε πρῶτα; Α. Τόν Κώστα, Β. Τόν George, Γ. Τόν Παπαθεμελή.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

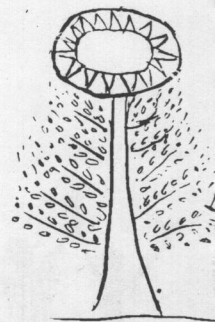
Μετά ἀπό ἐνδελεχή ἐπιστημονική ἀκομμάτιστη ἔρευνα τῆς PSONION AND ARLUMBES L.T.D.: Ἡ Ν.Δ. βρίσκεται μπροστά +3%, ἀλλά στήν παράσταση νίκης -18,5%, στό μονόπρακτο ἦττας μπροστά μέ +56%.

Στά τζίν καί στούς εὐτραφεῖς ὁ Κώστας μπροστά μέ +7,5%. Ὁ George, στούς ἔχοντες κασχόλ μονόχρωμο μερσεριζέ, εἶναι μπροστά μέ +79%. Στά ἀλλαντικά πάντα μπροστά τό παριζάκι «Ἐν Ἑλλάδι» τῆς Greta Farm μέ 5,25%, μέ καλύτερη τιμή στά δικά μας Super Market Ἀρβανιτίδη κατά 8,29%. Over!!

ΤΗΣ ΜΕΙΩΣΕΩΣ

Τό ΠΑΣΟΚ μειώνει τή στρατιωτική θητεία στούς 12 μῆνες. Ἡ Ν.Δ. θά τήν μειώσει στούς 6 μῆνες. Μετά οἱ πράσινοι θά ποῦν ὅτι θά στέλνουν τά ἀπολυτήρια στό σπίτι, χωρίς νά παρουσιαστεῖς καί θά σοῦ ζητοῦν συγνώμη γιά τήν καθυστέρηση.

Ἵποθέτω ὅτι μεθαύριο ἡ Ν.Δ. θά μειώσει τό Δημοτικό στά 5 χρόνια καί τό ΠΑΣΟΚ τό Λύκειο στά 2 χρόνια. Πληροφορίες ἀναφέρουν ὅτι οἱ πράσι-

νοι θά μειώσουν τούς μῆνες τῆς ἐγκυμοσύνης σέ 7, ἐνῶ οἱ γαλάζιοι θά κά-
νουν ρελάνς στούς 5 μέ τά πάμπερς πληρωμένα.

Πιστεύω στή μόνη αὔξηση πού θά συμφωνήσουν ὅλοι καί πάλι, χωρίς αἰδῶ,
εἶναι αὐτή τῶν βουλευτικῶν ἀποζημιώσεων. Δυστυχῶς ἡ σοβαρότης ἔχει πέ-
σει κάτω τοῦ μηδενός! Πόσο; Στούς βαθμούς Κελσίου, πού ἀπαιτεῖται γιά
νά δοθεῖ ἐντολή νά κλείσουν τά σχολεῖα στήν Ἀλάσκα... Μείον -42...!!

ΔΕΝΕΘΕΛΟΝΤΙΣΜΟΣ 2004

Ὅπως ὅλοι γνωρίζετε στόν Ὄργανισμό Ἀθήνα 2004 ὑπάρχει τό Κίνημα τοῦ
Ἐθελοντισμοῦ πρός ἐξεύρεσιν ἐθελοντῶν. Ἐκεῖνο πού δέν γνωρίζετε ὅμως,
εἶναι ὅτι ὑπάρχει καί τό κίνημα τοῦ Δεν-Ἐθελοντισμοῦ ἀπό τούς δεδηλωμέ-
νους Δενεθελοντιστές. Ἴδού μερικά ἀποσπάσματα τοῦ Μανιφέστου τοῦ Δε-
νεθελοντισμοῦ:

* Τό παγκόσμιο κίνημα τοῦ Δενεθελοντισμοῦ ἐμπνέεται ἀπό τίς πανανθρώ-
πινες ἀξίες τῶν θερινῶν διακοπῶν καί τῆς ἀμειβόμενης ἐργασίας. Τζάμπα,
Αὐγουστιάτικα κανεῖς δέν δουλεύει.

* Ὁ Δενεθελοντής δέν ρωτήθηκε ἂν θέλει νά ἔρθουν οἱ Ὀλυμπιακοί στήν
Ἀθήνα. Οἱ Ὀλυμπιακοί τοῦ Πειραιᾶ, τοῦ φαίνονται ἤδη πολλοί.

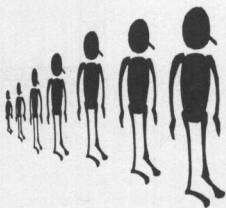
* Ὁ Δενεθελοντής γνωρίζει ὅτι στούς Ὀλυμπιακούς χρειάζονται δύομισι
ἐθελοντές ἀνά ἀθλητῆ καί προειδοποιεῖ ὅτι κάποιοι ἐθελοντές μπορεῖ νά βρε-
θοῦν κομμένοι στή μέση.

* Ὁ Δενεθελοντής γνωρίζει ὅτι ἡ ἀφιλοκερδῆς ἐνίσχυση μιᾶς κερδοσκοπι-
κῆς ἐπιχείρησης δικαιολογεῖται μόνον ὅταν ἡ δουλειά εἶναι τοῦ μπατζανάκη
του καί πρόκειται νά ἀνταμειφθεῖ μέ πλουσιοπάροχο γεῦμα καί αἰώνια ὑπο-
χρέωση.

* Ὁ Δενεθελοντής δέν δελεάζεται μέ συλλεκτικές καρφίτσες, τιμητικά δι-
πλώματα, οὔτε μέ παντοῦφλες μέ τόν Φοῖβο καί τήν Ἀθηνά. Ἄμα εἶναι νά
τοῦ νομιμοποιήσουν τό αὐθαίρετο ἢ νά τοῦ βάλουν τό παιδί του στό Δημό-
σιο, τό συζητάει. Ἀλλά... καί πάλι γνωρίζει ὅτι γι' αὐτές τίς δουλειές ὑπάρ-
χουν οἱ ἐκλογές.

* Ὁ Δενεθελοντής δέν ἀνησυχεῖ γιά τήν ἐπιτυχή ἔκβαση τῶν ἀγῶνων.
Τήν ἐγγυᾶται ἡ παρουσία στίς τάξεις τῶν ἐθελοντῶν, τοῦ συνόλου τῶν γνω-
στῶν προσωπικοτήτων τῆς πολιτικῆς, κοινωνικῆς καί καλλιτεχνικῆς ζωῆς.

* Ὁ Δενεθελοντής ἔχει βγάλει ἤδη εἰσιτήρια γιά τούς Ὀλυμπιακούς. Κα-
τάστρωμα γιά ΙΚΑΡΙΑ!!

ΚΑΙ ΝΟΙΚΙΑΣΕ ΤΑ ΑΓΟΡΑΣΜΕΝΑ

«Τρομερά πράματα. Τό 2004 εἶχε ἀγοράσει ἀπό τήν ἐταιρία Diamont δέκα φουσκωτά σκάφη γιά νά τά πάει στόν Σχοινιά. Τί ἔγινε; Δέν παραδόθηκαν τά σκάφη τόν περασμένο Αὐγουστο καί δέν κατέληξαν στίς ἀποθήκες τῆς διοργανώτριας τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων.

Καί τόν Ὀκτώβριο... ἡ Diamont νοίκιασε τά ἐπτά ἀπό αὐτά τά ἀγορασμένα δέκα σκάφη τοῦ 2004 γιά τό τρίαθλο! Φοβερό;;... Καί τό τιμολόγιο πού βγῆκε ἦταν γιά ἐνοίκιο εἴκοσι ἡμερῶν κι ὄχι μιᾶς ἡμέρας ὅπως θά ἔπρεπε. Μήπως κάποιος πρέπει νά δεῖ τά τιμολόγια μπάς καί βγάλει ἄκρη;;» - Ἀποδυτηριάκας

Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΣΑΜΟΥΡΑΪ

Φυσικά ὄχι. Δέν πρόκειται περὶ κάποιου ὑπονοούμενου γιά τόν Σημίτη ἀλλά γιά τήν πολυδιαφημισμένη κινηματογραφική ταινία τοῦ Ἑντουαρντ Ζουΐκ «Ὁ Τελευταῖος Σαμουράι» μέ πρωταγωνιστή τόν Τόμ Κρουζ.

Σᾶς παραθέτουμε ἕνα μικρό λεξικό σέ σχέση μέ τούς Σαμουράι... γιά νά γνωρίζετε κάποια πράγματα, πρὶν δεῖτε τό φιλμ. Νά πηγαίνετε σινεμά. Κάνει καλό!

* Σενγκόκου (1467-1573). Ἡ πιό αἱματηρή περίοδος τῆς ἰαπωνικῆς ἱστορίας μέ συνεχεῖς μάχες ἀνάμεσα στούς φεουδάρχες. Ἡ πλειοψηφία τῶν ταινιῶν τοῦ Κουροσάβα σέ σχέση μέ Σαμουράι τοποθετοῦνται σ' αὐτόν τόν αἰώνα.

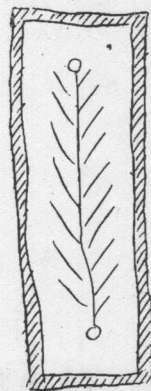
* Ζέν: Σέχτα τοῦ Βουδισμού πού ἐξελίχθηκε σέ αὐτόνομη φιλοσοφία καί ἀγκαλιάστηκε ἀπό τούς Σαμουράι.

* Χαγκακοῦρε: Ἡ φιλοσοφική «Βίβλος» τῶν Σαμουράι, γραμμένη στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα ἀπό τόν Γιαμαμότο Τσουνετόμο.

* Νίντζα: Ὅρος πού περιγράφει ἄτακτους πολεμιστές, συνήθως κατασκόπους ἢ πληρωμένους δολοφόνους.

* Ρόνιν: Σαμουράι χωρὶς ἀφέντη. Κατά τό τέλος τῆς περιόδου Ἑντο (1603-1867) τό φαινόμενο τῶν περιπλανώμενων πολεμιστῶν ἀποκτᾶ ἐκρηκτικές διαστάσεις, καθὼς ἡ διαρκῆς εἰρήνη τούς ὀδηγεῖ στήν ἐξαθλίωση καί τήν παρανομία.

* Σαμουράι: Κυριολεκτικά σημαίνει «αὐτός πού ὑπηρετεῖ». Ἡ παραδοσιακή τάξη τῶν πολεμιστῶν συνήθως βρισκόταν στήν ὑπηρεσία κάποιου τοπικοῦ φεουδάρχη. Σέ καιρό εἰρήνης δούλευαν συχνά ὡς ἀγρότες. Μέ τό πέρα-

σμα τῶν χρόνων ἀνέβηκαν κοινωνικά στήν κορυφή τῆς ἱεραρχίας, πῆστηκαν νά ἐγκαταλείψουν τήν ἀγροτική ζωή καί ὑποχρεώθηκαν νά ζοῦν σέ πόλεις-κάστρα, ἐνῶ ἔγιναν νόμιμοι κάτοχοι ὄπλων.

* Κατάνα: Μακρὺ σπαθί, σῆμα κατατεθέν τῶν Σαμουράι.

* Καγκεμούσα: Σωσίας ἀνώτατου ἀξιώματουχοῦ σέ μάχες ἢ εἰδικές ἀποστολές.

* Σογκούν: Ἀνώτατος στρατιωτικός διοικητής, τίτλος πού διατηρήθηκε μέχρι τό 1867.

* Σεπούκου: Ὁ εὐγενῆς τελετουργικός τρόπος αὐτοκτονίας μέ ἄνοιγμα κοιλιᾶς, γνωστός ὑποτιμητικά καί ὡς χαρακίρι. Ἡ διαδικασία ὀλοκληρώνεται μέ ἀποκεφαλισμό ἀπό δεύτερο ἄτομο, ὥστε νά μειωθοῦν ὁ πόνος καί ἡ ἀγωνία θανάτου.

* 1868: Τό τέλος τῆς φεουδαρχίας. Μέ τή μεταρρύθμιση τοῦ αὐτοκράτορα Μείτζι, ἡ Ἰαπωνία ἐνοποιεῖται κάτω ἀπό τήν ἰσχυρή ἐξουσία του. Τό 1876 οἱ Σαμουράι ἀφοπλίζονται.

ΜΙΚΡΑ ΧΑΜΟΓΕΛΑ

* «Ἰπῆρχε συμφωνία τοῦ 2004 μέ τόν ἐπιχειρηματία κι αὐτός εἶχε τήν ὑποχρέωση νά διαθέσει ΔΩΡΕΑΝ 200 ποδήλατα γιά τά test events τοῦ ἀθλήματος. Ὅμως τελικά, οἱ... ὑπεύθυνοι τῆς κυρίας Γιάννας τά ἀγόρασαν (!) τά ποδήλατα ἀπό τόν ἴδιον τόν ἐπιχειρηματία» - Ἰάκωβος.

* Λένε ὅτι ἀπό προχθές κυκλοφόρησε τό... πρῶτο κουπόνι τῶν ἐκλογῶν! Τί νομίζετε δηλαδή, ὅτι δέν γίνεται τζόγος στίς ἐκλογές; Χαμός γίνεται!... Ποιό θά εἶναι τό πρῶτο κόμμα. Φαβορί εἶναι ἡ Ν.Δ. μέ 1,70 καί αὐτσαίντερ τό ΠΑΣΟΚ μέ 1,90... Προλάβετε λένε οἱ πονηροί, γιατί οἱ τιμές θά πέσουν...!! Ἔ, ρέ γλέντια!!

* «Ὁ καλύτερος πολεμιστής εἶναι αὐτός πού ξέρει γιατί ἀκριβῶς πολεμάει...». Τάδε ἔφη Μάρκος Αὐρήλιος.

* «Οἱ εἰκόνες πόνου καί δυστυχίας πού προβάλλει ἡ τηλεόραση, προκαλοῦν συναισθηματικό σοκ, μέ ἀποτέλεσμα νά κινοῦνται μηνύματα ἀπευθείας στό συναίσθημα τοῦ παιδιοῦ καί λιγότερο στή λογική καί τή νοημοσύνη του!»

* «- Ζήτω ἡ μεταμεταπολίτευση... Ζήτω!! - Ποιός ἦρθε; -...Ὁ Γιῶργος! Ἔλειπε χρόνια στό ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν καί τώρα πού ἔπεσε ὁ Σημίτης, ἦρθε νά ἀναλάβει τό ΠΑΣΟΚ καί τή Χώρα!!» - Τολιάδης.

* «Αὐτό δέν εἶναι προσκύνημα, εἶναι κίνημα, εἶναι νέο μήνυμα, εἶναι νέο

ξεκίνημα καί δέν ἔχω νέα νά σᾶς πῶ. Ἐσεῖς δώσατε τό σύνθημα, ἐσεῖς δώσατε τό νέο ξεκίνημα». Καλό! «Ἀνθρώπινο», ὅπως τά στιχάκια στά παλιά ἡμερολόγια τοίχου καί τύχης!». Τάδε ἔφη Στάθης.

* «Ὁ Σημίτης φεύγει... Ὁ Γιωργάκης ἔρχεται... Ἐγώ παραμένω... Ἄνεργος!!» - ΚΥΡ

* «Αὐστραλοί ἐπιστήμονες ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ ταχύτερος τρόπος γιά νά χάσεις κιλά εἶναι νά κάνεις ἔρωτα τουλάχιστον 3 φορές τήν ἐβδομάδα... ἐπί ἕνα χρόνο. Μέ... τήν ἴδια γυναίκα;» - Καιρός

* Οἱ συμφορές ἔρχονται πάντα δύο-δύο καί βάλε... Ὅταν ἔχεις πιάσει πάτο, τότε εἶναι πού θά πᾶνε τά πράγματα καλύτερα!!

© 2001-2002 Explo.gr - ΑΠΑΓΟΡΕΥΕΤΑΙ ἡ ἀναδημοσίευση, ἡ ἀναπαραγωγή, ὀλική, μερική ἢ περιληπτική ἢ κατά παράφραση ἢ διασκευή ἀπόδοση τοῦ περιεχομένου τοῦ παρόντος web site μέ ὅποιονδήποτε τρόπο, ἠλεκτρονικό, μηχανικό, φωτοτυπικό, ἠχογράφησης ἢ ἄλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή ἄδεια τοῦ ἐκδότη. Νόμος 2121/1993 καί κανόνες Διεθνούς Δικαίου πού ἰσχύουν στήν Ἑλλάδα.

[Παρά τή σαφή ἀπαγόρευση σύντροφοι τό ἀναδημοσιεύουμε καί σᾶς εὐχαριστοῦμε. Ἐν ἀνάγκη θά ἀνταλλάξουμε δικηγόρους. Ὁ Πολίτης]

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ἴδρυμα Τεχνολογίας καί Ἐρευνας

Μάνης 5, 106 81 Ἀθήνα, Τηλ.: (01) 38 18 372, Fax: 33 01 583

Γιατί στη σημερινή «επιστημονικά φατισμένη» εποχή, οἱ ἄνθρωποι πιστεύουν ἀκόμη στις ἀπαγωγές ἀπό ἐωγήνους, στους μάγους, στις τηλεπάθειες καί στις αἰρέσεις; Ἐνα συναρπαστικό βιβλίο γιά τις ἀπάτες καί τις πλάνες του καιροῦ μας...

MICHAEL SHERMER

Γιατί οι άνθρωποι πιστεύουν σε παράξενα πράγματα;

Ψευδοεπιστήμη, προλήψεις καί πλάνες του καιροῦ μας

17 x 24 cm, σελ. 360 Τιμή: 17,50 €

Τό κόμμα ὡς βιότοπος

Λένε πολλοί ὅτι τά ἑλληνικά τοῦ κ. Γιώργου Παπανδρέου εἶναι ἀνελλήνιστα καί μαργαριτοβριθῆ. Ἴσως νά συμβαίνει αὐτό. Ἄλλωστε δέν εἶναι ὁ μόνος, οὔτε ὁ πρωταθλητής τοῦ σαρδάμ. Καί στό κάτω κάτω ἐκφράζεται πολύ καλά στά ἀγγλικά Εἶμαι βέβαιος ὅτι στό ὑπερατλαντικό σχολεῖο του ἔπαιρνε καλούς βαθμούς. Τό τεράστιο ζήτημα ὅμως μέ τή γλώσσα τοῦ νέου ἀρχηγοῦ τοῦ ΠΑΣΟΚ εἶναι αὐτά πού λέει ἡ γλώσσα του. Ἐνα μόνο παράδειγμα:

«Τό ΠΑΣΟΚ δέν θά ἔχει τήν κλασική δομή μιᾶς ὀργανωτικῆς μηχανῆς. Σ' αὐτή τήν ἐποχή τῆς ἀνθησης τῶν ιδεῶν θά πρέπει νά δοῦμε τό Κίνημά μας περισσότερο ὡς ἕνα βιότοπο, μιά οἰκολογία. Ἐνα βιότοπο ιδεῶν πού ἀλληλομπολιάζονται».

Ἐδῶ τά ἑλληνικά εἶναι μιά χαρά. Τί λένε ὅμως;

«Σ' αὐτή τήν ἐποχή τῆς ἀνθησης τῶν ιδεῶν»:

Οἱ προηγούμενες ἐποχές δέν εἶχαν ιδέες; Καί ποιές εἶναι οἱ ιδέες σ' αὐτή τήν ἐποχή;

«Νά δοῦμε τό Κίνημά μας περισσότερο ὡς βιότοπο, ὡς οἰκολογία».

Τό Κίνημα ἢ τό Κόμμα; Εἶναι τό ἴδιο; Αὐτό τό νέο πράγμα τέλος πάντων δέν θά ἔχει καμιά ὀργανωτική δομή; Θά εἶναι πλῆθος στά Χαυτεῖα χωρίς τροχονόμο; Βιότοπος, οἰκολογία. Στό βιότοπο ὑπάρχει μόνο ἀρμονία; Οἱ γάτες δέν τρῶνε τά ποντίκια; Ὁ πολλαπλασιασμός μικροοργανισμῶν δέν ἀφανίζει τά εἶδη; Τά δένδρα τοῦ δάσους δέν τά ξεραίνουν οἱ μήκυτες τῆς βαμβακίωσης; Οἱ μπεκάτσες δέν τρῶνε σκουλίκια; Τό μεγάλο ψάρι δέν τρώει τό μικρό;

Οἱ ιδέες μας ἀλληλομπολιάζονται.

Πῶς ἀλληλομπολιάζονται οἱ ιδέες σ' αὐτή τήν ἐποχή; Πῶς ἀλληλομπολιάζεται ἡ εἰρήνη μέ τόν πόλεμο τῶν Ἀμερικανῶν καί Σία στό Ἰράκ; Ὁ νεοφιλελευθερισμός μέ τήν ἀνεργία; Ἡ δημοκρατία μέ τό ὑπεραρχηγικό μοντέλο πού διακονεῖ ὁ νέος ἀρχηγός; Ἡ αὔξηση τῆς σύνταξης τοῦ ΙΚΑ κατά 50 εὐρώ μέ τή στοιχειώδη διαβίωση;

Ἡ οἰκολογία: Μά ἡ οἰκολογία δέν εἶναι καί ἐπιστήμη, αὐστηρή μάλιστα, θετική ἐπιστήμη; Στό βιότοπο τῆς Χαλκιδικῆς ὁ Πάχτας ἔδρασε ὡς οἰκολόγος; Οἱ λίμνες, σάν κι ἐκεῖνη τοῦ Καϊάφα δέν ἔχουν ὄχθες; Ὁ «βιότοπος» τοῦ Λεκανοπεδίου στό Κίνημα τοῦ κ. Παπανδρέου δέν θά ἔχει πολυόρφες πολυκατοικίες;

Τί λέει ἐδῶ ὁ κ. Παπανδρέου; Διάλεξε δύο τρεῖς ὥραῖες, μοντέρνες λέξεις, ὅπως βιότοπος, οἰκολογία, ἀνθηση ἰδεῶν, κίνημα, κι ἔφτιαξε τό τέλειο σαρδάμ. Τή φράση πού δέν λέει τίποτε ἤ ἀκόμα χειρότερα· λέει ἀσαφέστατες κενολογίες καί κοινοτοπίες. Ὅπως ὅλος ὁ λόγος τοῦ νέου ἡγέτη.

A.E.

Ἡ Κολυμβήθρα τοῦ Σιλβάμ

Ἦταν σπάνιες οἱ περιπτώσεις πού τό ΠΑΣΟΚ εὐτύχησε νά λειτουργήσει ὡς πολιτικός ὀργανισμός. Ἀκόμη καί τά συνέδριά του, οἱ κορυφαῖες εὐκαιρίες μιᾶς τέτοιας λειτουργίας, θά μείνουν στή μνήμη μας ὡς συγκεκριμένες χειροκροτητῶν τοῦ προέδρου καί τῶν ἐκάστοτε στελεχῶν πρώτης γραμμῆς παρά γιά τίς πολιτικοἰδεολογικές τους ἐπεξεργασίες.

Ἡ «ἐκλογή» τοῦ μακαρίτη Ἀνδρέα Παπανδρέου στή θέση τοῦ προέδρου, ἐκλογή ἐντός εἰσαγωγικῶν καθόσον δέν ἦταν παρά ἡ τυπική ἐπικύρωση τῆς «αὐτονόητης» προεδρικής του ἰσοβιότητας, γινόταν διά βοῆς. Ἴσως ἡ μοναδική ἄξια λόγου λειτουργία τοῦ ΠΑΣΟΚ ὡς πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ σημειώθηκε τό 1996 κατά τή διαδικασία ἀντικατάστασης τοῦ ἄρρωστου Ἀνδρέα ἀπό τόν Κώστα Σημίτη στή θέση τοῦ πρωθυπουργοῦ καί κατά τή διαδικασία τοῦ συνεδρίου ἐκλογῆς τοῦ Σημίτη στή θέση τοῦ προέδρου τοῦ κόμματος. Ἄλλωστε, ἄς μὴν ξεχνᾶμε, τό 1ο συνέδριο τοῦ ΠΑΣΟΚ ἔγινε 10 χρόνια μετά τήν ἰδρυση του (1984) καί τό 2ο συνέδριο ἔγινε μετά ἀπό 6 χρόνια (1990). Δύο μόνον συνέδρια μέσα σέ 16 χρόνια εἶναι, ἴσως, παγκόσμιο ρεκόρ ἀπαξίωσης τοῦ κορυφαίου κομματικοῦ θεσμοῦ, ἐνός αὐτοαποκαλούμενου σοσιαλιστικοῦ κόμματος. Ἐπειδή, πάντως, τό ΠΑΣΟΚ δέν αὐτονομάζεται κόμμα ἀλλά κίνημα, δέν χολοσκάει μέ τέτοιες ἐπικρίσεις. Ἐξάλλου, τό ὅτι δέν εὐτύχησε νά εὐδοκίμησει ὡς πολιτικός ὀργανισμός δέν ἔβλαψε σέ τίποτε τήν 20ετή κατοχή καί νομή τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας ἀπό τό ΠΑΣΟΚ. Τουναντίον. Δική μας εἶναι ἡ χασούρα.

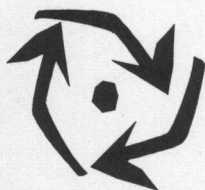
Ἄς προσέχαμε. Ἄς προσέχουμε, ἀκόμη περισσότερο, τά καμώματα τοῦ νέου προέδρου Γιώργου Παπανδρέου, τόν νέο ἐπικοινωνιακό καταγιγισμό τῆς

«συμμετοχικῆς δημοκρατίας» καί τίς παγίδες του. Δέν φθάνει νά φωνάξουμε ὅτι ἡ «συμμετοχική δημοκρατία» πρέπει νά εἶναι πρῶτα καί πάνω ἀπ' ὅλα δημοκρατία —κι αὐτή τοῦ Γιώργου Παπανδρέου δέν εἶναι. Δέν φθάνει νά χλευάζουμε τήν ἐλαφρότητα μέ τήν ὁποία θεμελιώδεις ἔννοιες καί ἀρχές τῆς συνταγματικῆς τάξης καί κυρίως ἐκεῖνες τῶν δημοκρατικῶν κατακτήσεων ἰσοπεδώθηκαν —καί πράγματι ἰσοπεδώθηκαν— καί στό ἔκτακτο συνέδριο τῶν 4.500 βουβῶν θεατῶν-χειροκροτητῶν τῆς ὑποψηφιότητας τοῦ Γιώργου Παπανδρέου καί στήν ψηφοφορία, ἀκριβέστερα δημοψήφισμα, τῶν μελῶν-φίλων τοῦ ΠΑΣΟΚ, γιά νά ἐπικυρωθεῖ τό γεγονός ὅτι ὁ Γιώργος Παπανδρέου εἶναι πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ ἐδῶ κι ἓνα μήνα. Μιά τέτοια ἐκλογική διαδικασία μέ ἓναν δοτό καί μοναδικό ὑποψήφιο, στή σημερινή Ἑλλάδα πού δέν ἔχει καμία σχέση μέ τή Ρουμανία τοῦ Τσαουσέσκου, εἶναι ἀσφαλῶς γελοία. Ἄλλὰ τό γεγονός προσέλευσης 1.000.000 φίλων-μελῶν τοῦ ΠΑΣΟΚ σ' αὐτό τό «προσωπικό δημοψήφισμα», τό γεγονός τῆς ἐπικύρωσης μιᾶς προαποφασισμένης διαδοχῆς μέ ποσοστό 100% (!), δέν εἶναι γιά γέλια.

Κάτι σάπιο ὑπάρχει στήν ἐλληνική κοινωνία. Δυστυχῶς, δέν ὑπάρχει θεός γιά νά μᾶς ἀπαλλάξει ἀπό τή σαπίλα. Ἐξάλλου, εἴμαστε, ἡ Ἀριστερά, συνυπεύθυνοι αὐτῆς τῆς κατάστασης. Δέν ἔχουμε παρά νά προσπαθήσουμε μέ ὅλες μας τίς δυνάμεις καί δυνατότητες νά σταθοῦμε πάνω ἀπό τή μικροπολιτική, ἂν τό καταφέρουμε, πρῖν βουλιάξουμε μέσα της. Ὁ Γιώργος Παπανδρέου φαντάζει πιά ὡς ἓνας χαζοχαρούμενος ἑκατομμυριούχος, πλήν ἑκατομμυριούχος. Τό 1.000.000 τῶν συμπατριωτῶν μας ἐγκαινίασαν τήν ἀρχή τοῦ τέλους τοῦ 30ετοῦς ΠΑΣΟΚ, ἀλλά ταυτόχρονα λειτούργησαν ὡς ἄλλη Κολυμβήθρα τοῦ Σιλβάμ νίφθηκε, κατά παραγγελία τοῦ Χριστοῦ, ὁ ἐκ γενετῆς τυφλός καί ἀνέβλεψε. Σ' αὐτήν τῆς «συμμετοχικῆς δημοκρατίας» νίφθηκε, κατ' ἐντολήν 1.000.000 συμπολιτῶν μας, τό ἐκ γενετῆς κρατικοδίαίτο καί ἀμαρτωλό ΠΑΣΟΚ, ὥστε νά ἀνανήψει. Ἄς ριχθοῦμε μέ τά μούτρα στή δουλειά μέ βάση καί αὐτό τό γεγονός.

Βασίλης Ζουναλής

No bird flu ἢ ἀλλιῶς δέν πάσχω ἀπό γρίππη τῶν πουλερικῶν

Τό εἰκονιζόμενο κοτόπουλο διαθέτει ταμπέλα τήν ὁποία τοῦ φόρεσαν γιά νά διακριθεῖ ἀπό τ' ἄλλα πού ἔχουν προσβληθεῖ ἀπό τή θανατηφόρα γρίππη ἢ ὁποία φέρνει τό θάνατο καί στούς ἀνθρώπους. Ἄν εἶχε μυαλό τό κοτόπουλο μᾶλλον δέν θά ἤθελε νά φοράει αὐτή τή διακριτική ταμπέλα. Νά ὅμως, πού κρίνεται ἀπαραίτητη. Πῶς θά ξέρει ὁ κόσμος ἀπό ποιό κοτόπουλο νά προφυλαχθεῖ;

Στήν πολιτική ζωή τοῦ τόπου μας πολλοί εἶναι αὐτοί πού διαθέτουν παρόμοια θανατηφόρα γρίππη ἢ ὁποία προκαλεῖται ἀπ' τόν ἰό τῆς ἀρπαχτοδιαπλοκῆς. Αὐτός ὁ ἰός ἔχει μολύνει πολλούς οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀδύναμο ἀνοσοποιητικό σύστημα. Δηλαδή, μέ ἄλλους ὄρους, ἀδύναμες ἰδεολογικοπολιτικές ἀρχές. Ὑπάρχουν κι ἄλλοι ὅμως —ἐλπίζω οἱ περισσότεροι— πού δέν ἔχουν νοσήσει ἀκόμα. Οἱ τελευταῖοι δέν φορᾶνε ταμπέλα γιά νά διαχωρίζονται ἀπ' τούς νοσήσαντες. Ἔτσι, ἐμεῖς οἱ ψηφοφόροι, καί κυρίως οἱ νέοι, μπερδεύομαστε κάνοντας τήν ἀδίκη γενίκευση ἢ ὁποία συνοψίζεται στή φράση, σκέψη καί στίς ἐκλογές πράξη: «Ἄφου λοιπόν ὅλοι ἴδιοι εἶναι, κι ἐγώ θά ψηφίσω λευκό ἢ ἄκυρο».

Ἄν ὅμως γιά μέν τά κοτόπουλα καθῶς καί τίς ἀγελάδες εἶναι εὐκόλο νά βάλουν οἱ ἐκτροφεῖς τους καί οἱ κτηνίατροι ταμπέλα ἢ βούλα υγείας, γιά τούς πολιτικούς κάτι τέτοιο δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει. Κι ἔτσι αὐτοί πού εἶναι δυνατοί, πού διαπνέονται ἀπό ὀράματα κ.λπ. ἐξαφανίζονται, χάνονται στό σωρό τῆς ἀηδίας. Πῶς ὅμως θά διακριθοῦν, θά ξεχωρίσουν, ὅταν κοντά στά ξερά καίγονται καί τά χλωρά, ὅπως μᾶς ἔμαθαν στό σχολεῖο; Ἴδου ἡ ἀπορία!

Καλῶς ἢ κακῶς πολιτίατροι δέν ὑπάρχουν γιά νά διαγνώσουν περί τῆς «υγείας» τῶν πολιτικῶν προσώπων, κομμάτων κ.ο.κ. Καί καλῶς ἢ κακῶς ὅσοι δέν ἔχουν πληγεῖ ἀπ' τή νόσο τῆς ἀρπαχτοδιαπλοκῆς ἢ διαπλοκοαδιαφάνειας (ἄλλη ἐκδοχή τῆς νόσου) δέν βγαίνουν στό δρόμο οὔτε στά κανάλια νά τό κραυγάσουν. Μένουν σιωπηλοί. Πάλι καλά. Γιατί, ἂν αὐτό ἴσχυε, τότε θά γίνονταν γραφικές καρικατοῦρες ἀνθρώπων πού σώνει καί καλά θέλουν νά πείσουν περί τῆς ἀμέμπτου ἠθικῆς τους. Ὅπως γνωρίζουμε, ἄλλωστε, ὁποῖος διατρανώνει πόσο σωστός καί ἠθικός εἶναι, θυμίζει τόν ἥρωα, πού ἐνσάρκωνε ὁ ἐκπληκτικός Αὐλωνίτης στήν ταινία Ἡ ὡραία τῶν Ἀθηνῶν, πού ὡς πρόεδρος τοῦ Συλλόγου «Πνεῦμα καί ἠθική» ἔκανε τά ἐντελῶς ἀντί-

θετα ἀπ' ὅ,τι τό ὄνομα παρέπεμπε. Κάτι σύνηθες γιά τέτοιους προέδρους καθώς καί μέλη.

Δέν ὑπάρχει, λοιπόν, λόγος νά κραυγάζουμε πόσο σωστοί εἴμαστε, πόσο δραματιστές, πόσο δημοκράτες καί ὑπέρμαχοι τοῦ δικαίου, τό σημαντικό εἶναι νά καταλάβουν, κυρίως αὐτοί πού συγκεντρώνουν τό 8% αὐτῶν πού ἀπορρίπτουν τά κόμματα, τούς πολιτικούς καί τελικά τήν πολιτική (τό μεγαλύτερο μέρος ἐξ' αὐτῶν, νέοι), ὅτι συνήθως αὐτοί πού διαφέρουν, αὐτοί πού ἔχουν κάτι διαφορετικό νά ποῦν καί νά κάνουν, αὐτοί πού ἔχουν ἰσχυρό πολιτικό ἀνοσοποιητικό σύστημα εἶναι κατά τῶν ταρατατζούμ, τῶν φωνασιῶν ἢ τῶν ἐπαγγελιῶν περί ἀλλαγῆς καί κάθαρσης, περί συμμετοχικῆς δημοκρατίας καί λοιπά μεγαλόστομα, τά ὁποῖα, ὅπως τυχαίως, συμβαίνει νά τ' ἀκούμε κατά κόρον τίς παραμονές τῶν ὁποιοδήποτε ἐκλογῶν. Συνήθως εἶναι καί ἀθόρυβοι. Διότι ἡ κάθαρση, ἡ δημοκρατία, ἡ πολιτική ἠθική δέν εἶναι ταμπέλα σάν αὐτή πού μπῆκε στό λαίμό τῶν ἄρρωστων κοτόπουλων ἀλλά τρόπος ζωῆς ἀθόρυβος καί ἀκριβῶς γι' αὐτό δυνατός καί ρηγματώδης.

Μαρίνα Κόντη

Εἶπα-Ξεῖπα

Μά, ἀποφασίστε, βρέ παιδιά! Τήν Τρίτη, 3/2/2004, ἀνακοινώθηκαν στίς ἐφημερίδες οἱ αὐξήσεις τοῦ ΟΣΕ γιά τά τρένα πού πᾶνε γρήγορα Θεσσαλονίκη, σέ 4.30 ὥρες. Τήν Τετάρτη, 4/2/2004, δημοσιεύεται στίς ἐφημερίδες ἡ ἀπόφαση τοῦ Ὑπουργοῦ Μεταφορῶν κ. Βερελῆ ὅτι οἱ αὐξήσεις ἀναβάλλονται ἢ ἀλλιῶς παγώνουν. Οἱ νέες τιμές μέ τά γρήγορα τρένα ἔφταναν περίπου τίς τιμές τῶν ἀεροπορικῶν εἰσιτηρίων!...

Ἐπίσης, τή μία νύχτα ψηφίζεται στή Βουλή ἡ περίφημη τροπολογία Πάχτα, τήν ἐπομένη τό πρωί ὁ Ὑπουργός κ. Χριστοδουλάκης τήν ἀποσύρει. Ἔ, ἐπιτέλους ἀποφασίστε! Ὁχι τόσο εἶπα ξεῖπα. Ἄμάν!

Καί μία ἀφελῆς ἴσως ἀπορία. Μά καλά, ὁ κάθε ὑπουργός τοῦ ΠΑΣΟΚ δέν ἐπικοινωνεῖ μέ τόν ὑφυπουργό του ἢ στήν προκειμένη περίπτωση μέ τόν διοικητή τοῦ ΟΣΕ; Σέ τελευταία ἀνάλυση τί τά ἔχουμε τά e-mail καί τά τηλέφωνα; Πάρε καί κάνα τηλέφωνο τόν ὑπουργό σου νά τόν ἐνημερώσεις γιά τήν *αλακία σου. Πῶς τόν ἀφήνεις σέ τέτοια μεσάνυχτα;...

Μ.Κ.

ΜΙΝΙΜΑΛΙΣΤΙΚΗ «ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ»

του Άγγελου Ήλεφάντη

Τά δέντρα μᾶς κρύβουν τό δάσος. Δημοσκοπήσεις ἐπί δημοσκοπήσεων, ποσοστά πού ἀνεβοκατεβαίνουν, ντιμπέιτ καί παράθυρα, παράσταση νίκης, τά λούκ καί τά ἱματζ ἀρχηγῶν καί ὑποψηφίων, συνθήματα καί ὑποσχέσεις, ταπώματα καί ριμπάουντ, χαμόγελα (ποτέ ἢ δημόσια Ἑλλάς δέν χαμογέλασε ἢ δέν χασκογέλασε τόσο πολύ, ποτέ δέν ξεχείλησε τόση χαρά ἀπ' ἔρκος του ἀσπροδοντισμοῦ), κουστούμια καί πόζες, καί τό μέγα ἐρώτημα: ἡ Ράπτη, ἢ μήπως ἡ Καϊλή εἶναι ἡ ὁμορφότερη, ἐπικοινωνιολόγοι καί ἀναλυτές, ἀτάκα στήν ἀτάκα τῶν μπουφάνων καί τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἐκλογικῆς μάχης, αὐτῶν πού γεμίζουν τό πολιτικό «σκηνικό»: τό «σκηνικό» εἶναι τό πᾶν, εἶναι ἡ κυρίαρχη λέξη-«ἀναλυτική» ἔννοια, δέν ὑπάρχει τό ἔργο ἀλλά ἡ σκηνοθεσία τοῦ ἀνύπαρκτου ἔργου, τό σκηνικό, τό σανίδι, μιά σκάλα ἀριστερά μιά ἄλλη δεξιά, ἀνάμεσα τά τραπεζάκια, γυάλινα κατά προτίμηση νά φαίνονται καί τά πόδια στό βωμό τῆς διαφάνειας, κι ἡ βαθιά Ἑλλάδα μιά ἀπέραντη γλάστρα πού χτυπάει τά χεράκια, μιά Ἑλλάδα-μαζορέτα ἄδουσα σκοπούς παιδικούς ἢ ποδοσφαιρικούς. Καί τό τελευταῖο στή σειρά κλού, ἡ ἀλλαγὴ «τῆς ἀλλαγῆς», πού δέν εἶναι ποτέ τελευταῖο γιατί στή σκάλα τοῦ ἐντυπωσιασμοῦ ἔρχεται ἀμέσως μετά τόν τελευταῖο ἐντυπωσιασμό, ἔνθεν κακεῖθεν, ἕνας νεότερος πῖο ἐντυπωσιακός ἐντυπωσιασμός, πολύ «πῖο ἐντυπωσιακότερος», πολύ «πῖο περισσότερα» τά βεγγαλικά, πολύ περισσότερα τά χάσκοντα πρὸς τόν οὐρανὸ στόματα. Αὐτά, κι ἄλλα πολλά, εἶναι τά δένδρα πού κρύβουν τό δάσος. Κι ἔχουν, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, ἀναλυθεῖ στὸν Τύπο –τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς εὐαίσθητους ἀναλυτές– καί τὴν ἐπιστήμη, ἐλληνική καί ξένη, τουλάχιστον ἐκείνη τὴν ἐπιστήμη πού ξέρει ὅτι ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία ὑπάρχει καί ἡ κοινωνία. Ὅσοι δέν τὰ ξέρουμε, νά προσπαθήσουμε νά τὰ μάθουμε γιατί ἀκόμη καί οἱ πῖο ἐνήμεροι δέν ξέρουμε ποτέ ἀρκετά.

Ποῖο εἶναι ὁμῶς τό δάσος, πού τό κρύβουν τά δέν-

δρα, οἱ γλάστρες, ὁ ἐπικοινωνιολογικὸς σαματὰς καί τὰ σκηνικά;

Ἄν εἶναι εὐκόλο νά δοῦμε καί ν' ἀκούσουμε τό θέαμα καί τό ἀκρόαμα τῶν ΜΜΕ, ἂν εἶναι εὐκόλο νά καταγγείλουμε τὸν τρόπο δράσης τῶν ΜΜΕ –κάτι πού κατάντησε πλέον κι αὐτὸ πληκτικὸ κι ἀνούσιο ἀφοῦ ὅλοι μπαίνουμε στό χορὸ τους μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο– εἶναι δύσκολο νά δοῦμε τό πραγματικὸ δάσος. Τὸ δάσος εἶναι ἡ δημοκρατία πού στίς σύγχρονες ἀνεπτυγμένες κοινωνίες κατάντησε μινιμαλιστικὴ δημοκρατία, σύμφωνα μέ τὴν ἱμπεριονιστικὴ ὁρολογία τοῦ Πιέρ Ἀντρέ Ταγκιέφ ἢ σύμφωνα μέ τόν ὄρο *συναίνετική δημοκρατία*, πού προτιμῶ ἐγὼ καί μερικοὶ ἀκόμα. Περί τίνος πρόκειται;

Νά καταγράψουμε, ἢ μᾶλλον νά ἐπαναλάβουμε τὰ κύρια σημεῖα. Νά δοῦμε μιά διαδικασία πού ἔκανε ἕνα πολιτικὸ σύστημα νά διολισθαίνει ἀπὸ τὴν ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία στή *συναίνετική δημοκρατία*, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐγγράφεται κι ὅλος ὁ προεκλογικὸς ὄρμαγδός, γιατί σκοπὸ ἔχει ἀκριβῶς νά ἀποσπάσει τὴ συναίνεση.

1. Ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία ἀπορρέει καί στηρίζεται στήν ἀρχὴ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας-λαϊκῆς ἐντολῆς, ἔτσι ὅπως τὴν ἐθεσοποίησαν τὰ δημοκρατικά συντάγματα τῆς νεωτερικότητας. Ἡ λαϊκὴ ἐντολή-λαϊκὴ κυριαρχία συγκροτεῖται καί ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ πολὺ συγκεκριμένους καί αὐστηρὰ προσδιορισμένους δημόσιους, ἐννομους θεσμούς. Ὁ λαὸς καί ὁ πολίτης δέν ἐκφράζονται μέ ἰαχές, ὁ λαὸς δέν ὑπάρχει ὡς πλῆθος, δέν λειτουργεῖ πλειδικά, δέν ἀρπάζει τὰ *jacta mobilia* –τὰ κέρματα– πού τοῦ πετοῦν οἱ αὐτοκράτορες, καθὼς περνοῦν πάνω στό ἄρμα τους σέρνοντας πίσω τους σκλάβους κι αἰχμαλώτους. Οἱ πληθεῖοι ἐπεφημοῦσαν ἀγρίως τοὺς αὐτοκράτορες καί ὀρμοῦσαν καταπάνω στὰ κέρματα, ποιὸς θ' ἄρπαξε κάτι ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ γαλαντομία, κουτουλώντας ὁ ἕνας τόν

άλλον, σπρώχνοντας και σπρωχνόμενοι: ή γιούργια, πού λέγαμε παιδιά αν κάποιος μᾶς πέταγε κάποια ψιλά. Ο λαός δέν εκλέγει διά βοῆς. Νά πάρουμε ξανά υπόψη, αν τό ξεχάσαμε, ότι ή δημοκρατία προϋποθέτει τήν ὑπαρξη δημόσιου χώρου, τήν ὑπαρξη δηλαδή οργανωμένου χώρου τῶν πολιτῶν ἐντός τοῦ ὁποῖου συνομιλοῦν καί συγκρούονται οἱ πολίτες γιατί ὁ δημόσιος χώρος δέν εἶναι τό λιβάδι μέ τίς μαργαρίτες ἀλλά εἶναι χώρος συγκρουσιακός: συγκρούονται διαφορετικά καί ἀντιθετικά συμφέροντα, ἰδεολογίες, ποικίλες ἐκφράσεις, τάξεις καί κοινωνικά στρώματα, ἐπαγγελματικές κατηγορίες, συγκρούονται ἄνθρωποι μέ σάρκα καί ὀστά. Κεντρικός θεσμός σ' αὐτή τή δραματική ὑπόθεση τῆς δημοκρατικῆς συνομιλητικότητας εἶναι τὰ κόμματα τῆς νεωτερικότητας, πού κι αὐτά δέ εἶναι πληθειακά ἀλλ' εἶναι οργανωμένα μέ τούς δικούς τους κανόνες, πού διαφέρουν μέν ἀπό περίπτωση σέ περίπτωση, εἶναι ὅμως κανόνες δεσμευτικοί γιά ὅλους. Κι ἔτσι ἐκφράζεται καί ἀποφασίζει, ἐντός τοῦ κόμματος, ὁ οργανωμένος σέ κόμματα λαός.

Οἱ τελικές ἀποφάσεις, τὰ ἀποτελέσματα δηλαδή τῶν γενικῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν ἀντιπροσωπεύουν τή βούληση τῶν ἐκλογέων-πολιτῶν, μιά βούληση πού νομιμοποιεῖ τό βουλευτικόν (Βουλή) καί τό Ἐκτελεστικόν (κυβέρνηση).

Αὐτός εἶναι ὁ πυρήνας τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, πολιτεύματος τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας, πού γιά νά λειτουργήσῃ ὁμαλά προϋποθέτει τή θέσπιση καί τή λειτουργία τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων καί τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί τή λειτουργία θεσμῶν. Δέν ἰσχύει ἡ λαϊκιστική ἀρχή πού δίδαξε ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου: «Δέν ὑπάρχουν θεομοί, ὑπάρχει μόνον ὁ κυρίαρχος λαός», κάτι πού ὁ γιός ἀνεβάζει τώρα σέ ἀνώτερο ἐπίπεδο.

2. Τά προηγούμενα, πού μοιάζουν κοινοί τόποι ἀγωγῆς τοῦ πολίτη, ἀνῆκουν πλέον σέ μεγάλο βαθμό στήν ἱστορία τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ-κοινοβουλευτικοῦ συστήματος. Ἐκτός ἀπό τά γνωστά καί θλιβερά διαλύματα τοῦ κράτους ἐκτάκτου ἀνάγκης –φασισμός, ναζισμός, στρατιωτικές δικτατορίες– τό δημοκρατικό-ἀντιπροσωπευτικό σύστημα ὡς δημόσιος καί ὑποχρεωτικός θεσμός δέν ἔχει διαλυθεῖ, δέν ἔχει καταρρηθεῖ. Ἐχει ὅμως οὐσιαστικότητα ἀλλοιωθεῖ. Διότι:

α) τίς τελευταῖες δεκαετίες τὰ κόμματα δέν εἶναι οἱ ἀποφασιστικοί φορεῖς διαμόρφωσης καί ἐκφρασης τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας. Βέβαια οὔτε αὐτά ἔχουν καταρρηθεῖ. Ἀλλά ἡ οργανωμένη βάση τους ὄχι μόνο ἔχει μειωθεῖ ποσοτικά, ἀλλά ἔχει ἀποδυναμωθεῖ λειτουργικά: ἡ βάση δέν εἶναι λειτουργοῦσα [θυμᾶμαι τώρα μιά ἀπό τίς κύριες κατηγορίες κατά τοῦ ἐνιαίου ἱστορικοῦ ΚΚΕ, στή διάσπαση τοῦ 1968: «Δέν ἔχει πιά τό κόμμα λειτουργοῦσα βάση», λέγαμε, κι ἀνανέωση σημαίνει τό κόμμα ν' ἀποκτήσῃ λειτουργοῦσα βάση: πρέπει οἱ οργανώσεις νά ἀποφασίζουν γιά τήν πολιτική τοῦ

κόμματος καί γιά τήν ἐκλογή ἡγεσίας. Ἔτσι γιά τήν ἱστορία].

β) Στό μεταξύ ἔχουν διαμορφωθεῖ κόμματα νέου τύπου [ὄχι σάν ἐκεῖνο τό «κόμμα νέου τύπου» πού προέβλεπε ὁ Λένιν, ὅπου τό κόμμα καί παρά τόν συγκεντρωτισμό του δέν ἐννοεῖτο χωρίς τή λειτουργοῦσα βάση του].

Τά κόμματα νέου τύπου εἶναι τὰ ΜΜΕ. Τά ΜΜΕ εἶναι βέβαια μέσα, εἶναι μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας, ἀλλά εἶναι καί κάτι ἄλλο. Ὅχι μόνο διά τῆς ἐνημερώσεως καί τῆς ἐπικοινωνίας ἐπηρεάζουν τό φρόνημα τῶν ἀκροατῶν-θεατῶν, κάτι πού πάντα ἔκανε ὁ Τύπος. Ἀλλά ἐπιπλέον ἀποφασίζουν. Καθώς συνδέονται ἄμεσα μέ τὰ μεγάλα οικονομικά συμφέροντα, καθώς τὰ ἴδια εἶναι ἰσχυροί οικονομικοί παράγοντες, καθώς συνδέονται ἄμεσα μέ τή διαφήμιση –διαφήμιση ἐκτός ΜΜΕ δέν ὑπάρχει–, καθώς ἡ διαφήμιση συμβάλλει τά μέγιστα στήν κυκλοφορία-πώληση τῶν ὑλικῶν καί τῶν ἄυλων ἐμπορευμάτων, καθώς χάρη στή διαφήμιση προοδιορίζουν τήν παραγωγή ἐμπορευμάτων, ἄρα τίς καταναλωτικές συμπεριφορές τῶν ἀνθρώπων, καθώς ἡ ἐμπορευματοποίηση ἔχει πλέον καταλάβει ὅλο τόν χώρο παραγωγῆς ἀγαθῶν ἀκόμη καί τῶν φυσικῶν ἀγαθῶν (νερό, ἀέρας, δροσισμός, εὐκρασία, «ὁμορφιά», πράσινο, θάλασσα), ἀκόμη καί τῶν δημόσιων ἀγαθῶν (ἐπικοινωνία, μεταφορές, ὑγεία, ἐκπαίδευση, ἀσφάλεια, διασκέδαση, πολιτισμός κ.λπ.), καθώς, λοιπόν, τὰ ΜΜΕ ἐλέγχουν ὅλα αὐτά σέ συνεργασία ἢ συνεταιρισμό ἐπ' ἀμοιβαία ὠφελεία μέ τὰ μεγάλα ἰδιωτικά συμφέροντα –ἡ διαπλοκή πού λέμε– γιά τούς λόγους αὐτούς ἀποφασίζουν. Ἡ προελημμένη ἀπ' αὐτά ἀπόφαση θά ἐπενδυθεῖ καί τόν τύπο τῆς νόμιμης κρατικῆς ἀπόφασης. Εἶναι κόμματα ὀλιγαρχικά-ἰδιωτικά, εἶναι ὁ πυλώνας τοῦ σύγχρονου ὀλιγαρχικοῦ συστήματος.

γ) Τά κόμματα νέου τύπου γιά νά εἶναι ἀποτελεσματικά στή κύρια λειτουργία τους, πού συνίσταται στή διαμόρφωση συμπεριφορῶν καί ἀξιῶν καί πλαγίως στή λήψη ἀποφάσεων, χρησιμοποιοῦν ὄχι βέβαια κατασταλτικούς μηχανισμούς ἀλλά τούς διανοουμένους νέου τύπου, ἐπαγγελματίες τοῦ λόγου καί τῆς εἰκόνας. Ἡ ἀυξανόμενη ἐπιρροή τῶν ΜΜΕ συνδέεται μέ τή συνεχή παρέμβαση τῶν «εἰδικῶν τῆς πολιτικῆς», τῶν «εἰδικῶν τοῦ φαντασιακοῦ» (καλλιτέχνες, ἡθοποιοί κ.λπ.), τῶν εἰδικῶν τῆς ἐπικοινωνίας, τῶν πολιτειολόγων καί τῶν ἐπικοινωνιολόγων. Τό προσωπικό αὐτό –οὐδεῖς ψόγος, μιά δουλειά εἶναι κι αὐτή– τῶν νέων διανοουμένων, τῆς γραφίδας, ἀλλά κυρίως τοῦ μικροφώνου καί τῆς ὀθόνης, εἶναι ἐπαγγελματικό. Ἡ πολιτική πού περνᾷ ἀπό τή γραφίδα, τήν ὀθόνη καί τό μικρόφωνο εἶναι ἐκατό τά ἐκατό ἐπαγγελματική –οὐδεμία σχέση μέ ἐπαγγελματικά στελέχη τῶν παλαιότερων ἀριστερῶν κομμάτων. Ἡ ἐπαγγελματοποίηση ὅμως τῆς πολιτικῆς συνεπάγεται τήν ἀποϊδεολογικοποίηση τῆς πολιτικῆς. Πιό σωστά συνεπάγεται τήν υιοθέτηση τῆς ἰδεολογίας πού ὑπηρετεῖ τό μέσον, δηλαδή τήν ἰδεολογία τοῦ ἰδιωτικοῦ, τοῦ μὴ κοινωνικο-δημόσιου, τοῦ ἀτομι-

κιστικοῦ, τοῦ καταναλωτισμοῦ. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά στό βαθμό πού οἱ ἀποφάσεις καί κυρίως ἡ ἰδεολογική ποδηγέτηση τοῦ κόσμου-θεατῆ περνᾶ στά χέρια αὐτῶν τῶν νέων ἐλίτ, ὁ κόσμος ἀπολιτικοποιεῖται. Δηλαδή δέν μετέχει στή λήψη τῶν ἀποφάσεων, ἐξοστρακίζεται στό περιθώριο, στήν τηλεθέαση. Στόν καναπέ. Χάνει ἐτσι καί τή λίγη συμμετοχή πού εἶχε στόν δημόσιο χώρο.

3. Συνέπεια τῶν προηγούμενων εἶναι ἡ μείωση τῆς συμμετοχῆς τῶν πολιτῶν, ὁ περιορισμός σέ μιά ἐλάχιστη πολιτική πράξη, μιά τελετουργική πράξη, προκαθορισμένη, ὅπως κάθε τελετουργία στήν ὁποία τόσο ὁ τελεστής ὅσο καί τό κοινό τοῦ τελεστή ἐπαναλαμβάνουν τό ἴδιο καί τό ἴδιο. Ἡ συμμετοχή στήν τελετουργία τῶν ἐκλογῶν εἶναι βέβαια ἀπαραίτητη γιά τή νομιμοποίηση τοῦ συστήματος τῶν ἐξουσιῶν, στήν πραγματικότητα ὅμως δέν προσφέρει παρά τή συναίνεση. Παράδειγμα, παγκόσμιας πρώτης, ἡ ἐκλογή τοῦ Γ. Παπανδρέου ὡς προέδρου τοῦ ΠΑΣΟΚ ἀπό ἓνα ἑκατομμύριο ψηφοφόρους, οἱ ὁποῖοι ἐπῆγαν ἐθελοντικά στήν κάλπη νά ψηφίσουν γνωρίζοντας πολύ καλά ὅτι μετεῖχαν σέ μιά μη-ψηφοφορία, κι ὅτι τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἤδη ἀποφασισμένο, ὅτι δέν εἶναι δικό τους ἀποτέλεσμα. Ἐπήφισαν σ' αὐτή τήν ἐκλογή ἀπό καθηγητές πανεπιστημίου καί δῆ «πολιτικοί ἐπιστήμονες» ἕως τό πῶ λαϊκό πόπολο τῆς γειτονιάς τοῦ χωριοῦ. Δέν ἐπήφισαν ὅμως ἔδωσαν τή συναίνεσή τους στίς εἰλημμένες ἀποφάσεις τίς ὁποῖες, βεβαίως, ἐπιδοκίμαζαν, εἶπαν στόν Γιώργο Παπανδρέου «κάνε ὅ,τι καταλαβαίνεις».

Μετά ἀπ' αὐτά, τά σχεδόν σχολικά, ἄς ἔρθουμε κάπως πῶ συγκεκριμένα στό δάσος, δηλαδή τή δημοκρατία.

Ἔλα ὅσα ζοῦμε αὐτό τόν προεκλογικό καιρό εἶναι σημάδια, ἔργα καί ἡμέρες τῆς λειτουργίας τῶν κομμάτων νέου τύπου, τῶν διανοουμένων νέου τύπου, τοῦ ἀσπροντοντισμοῦ τῆς ὀθόνης, εἶναι ἡ κίνηση, ἡ ἀτάκα καί τά λόγια πάνω στό σκηνικό πού στήθηκε ξαφνικά γιά νά κινηθοῦν οἱ ἦθοποιόι καί οἱ μίμοι, στό σκηνικό στό ὁποῖο δέν παίζεται κανένα ἔργο πέραν τῆς ἀπόσπασης τοῦ μεγαλύτερου μεριδίου τοῦ ἀκροαματικοῦ ἐκκλησιασματος. Τό ἔργο τῆς πολιτικῆς, τό ἔργο τῆς δημοκρατίας ἀπουσιάζει, διότι οἱ «ἐπικίνδυνες τάξεις», αὐτές πού ἔχουν τά προβλήματα, ἔχουν ἐκπαρωθῶνται ἀπό τόν δημόσιο χώρο, ἀπό τό χώρο τῆς πολιτικῆς, ὅπου θά διεκδικοῦσαν τά δικά τους. Τά προβλήματα βέβαια παραμένουν προβλήματα. Ὑπάρχει ξηρασία, ὑπάρχει ἀνομιβρία ἀλλά ὁ κόσμος μετέχει στή λιτανεία μπάς καί βρέξει ὁ θεός κι ἀφήνει ἐκεῖνα τά ἔργα πού θά φέρουν τό νερό, ἐκεῖνη τήν πολιτική πού θά φέρει τό νερό.

Ἡ κατάσταση αὐτοῦ τοῦ ἀκραιοῦ πλέον λαϊκισμοῦ τοῦ Γεώργιου Παπανδρέου, πού ὑπόσχεται ἀκόμη καί λαϊκή συμμετοχή ἐκεῖ πού δέν ὑπάρχει οὔτε τό ἀχνό

ἶχνος τῆς, εἶναι πραγματικά «πρωτόγνωρη», ὅπως θά ἔλεγε κι ὁ ἴδιος. Εἶναι σά νά γυρίζουμε σέ προνεωτερικές μορφές ἐξουσίας καί πολιτικῆς ὀργάνωσης, ὅπου ἡ πολιτική ἀσχεῖται ἐρήμην τῶν πολιτῶν καί μόνον οἱ δημοσκοπήσεις καταγράφουν ποσοστά συγκατάνευσης καί συναίνεσης.

Καί ἐπί τῆς οὐσίας; Γιατί ὅλα τούτα τά φερσίματα τῆς ἐπιφάνειας δέν θά ἦταν παρά μιά ἀκίνδυνη, ἄν καί κακόγουστη, παντομίμα πολιτικῆς ἄν ἔλειπε ἀπό κάτω ἡ οὐσία. Καί ὅμως ἡ οὐσία ὑπάρχει. Καί οἱ δύο πρωτεργάτες τοῦ δικομματισμοῦ ὑπηρετοῦν τόν νεοφιλελευθερισμό, καί οἱ δύο πρωτεργάτες τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ συνδέονται ἀδιάσπαστα μέ τή δράση τῶν ὑπερεθνικῶν ἐλίτ, καί οἱ δύο στηρίζονται καί ὑπηρετοῦν τά ἐκτεταμένα μεσοστρώματα καί τά ἀνώτερα κοινωνικά στρώματα τοῦ πλοῦτου, τῆς ἐκμετάλλευσης, τοῦ κέρδους, τῆς δῆωσης τοῦ περιβάλλοντος, καί οἱ δύο ὑπηρετοῦν αὐτούς πού θέτουν σέ κίνδυνο ἀκόμη καί τίς προϋποθέσεις τῆς ζωῆς, αὐτούς πού ὁ πλουτισμός τους ἀδιαφορεῖ γιά τούς κινδύνους πού ἀπειλοῦν τήν ἴδια τή ζωή. Τό ἔργο πού ἔλεγα πῶ πάνω, ὑπάρχει καί εἶναι βαθύτατα ταξικό. Τά κόμματα νέου τύπου εἶναι ἀπολύτως ταξικά κι ἄς καμώνονται ὅτι ἀναγνωρίζουν τά λαϊκά προβλήματα. Ἄλλωστε αὐτή εἶναι ἡ πεμπτοσύα ὅλων τῶν λαϊκισμῶν: μιά ρητορεία —ἀπ' τό μπαλκόνι στό λαϊκισμό παλαιοῦ τύπου, ἀπ' τήν ὀθόνη στή μοντέρνα ἐκδοχή— ἕνας ρητορισμός κενόλογων συνθημάτων γιά λαϊκή κατανάλωση. Τό λαϊκότροπο καί τό δημοκρατικοφανές τοῦ λόγου πάει νά σκεπάσει, ἀκριβῶς, τό λαϊκό καί τή λαϊκότητα πού προκύπτει ἀπ' τό λαό. Ἡ ἀλλαγή τελείωσε, ζήτω ἡ ἀλλαγή. Ἔτσι οἱ λέξεις, τά λόγια κι οἱ χειρονομίες μᾶς μπάζουν σ' ἓνα παιχνίδι πού ἐνῶ εἶναι τῆς τάξης τῆς ζωῆς, τῆς αἰσθησης καί τῆς ἐννόησης αὐτές μᾶς σαλαγίζουν στόν φαῦλο κύκλο τῆς ταυτολογίας. Τριάντα χρόνια ΠΑΣΟΚ δέν ἔφτιαξαν ἓνα «λαϊκο-δημοκρατικό ἐμεῖς», ἀλλά ἔφεραν, μέχρις ἐξοντώσεως, τή διάλυση τῆς ὁποιας λαϊκῆς ριζοσπαστικότητας.

Καί βέβαια τά πράγματα δέν μποροῦσαν νά μείνουν ἐκεῖ πού τά ἄφησε φεύγοντας ἀπό τόν μάταιο ἐτοῦτο κόσμο ὁ Ἄνδρέας Παπανδρέου. Ἦρθε ὁ ἐκσυγχρονισμός, ἡ νέα ἐποχή, οἱ χειρισμοί, τά μπαλῶματα. Ἄλλά κι αὐτά ἔφαγαν τά ψωμιά τους. Ἐμειναν μόνο στή θέση τους «τά στελέχη πού ἀποφασίζουν γιά τά πάντα» (Στάλιν) καί ὁ ἀρχηγός. Κανείς δέν μποροῦσε νά ἐγγυηθεῖ τή μακροβιότητα ὑψηλῶν καταναλωτικῶν δυνατοτήτων. Ἰσχυρές μερίδες μεσοστρωμάτων πού συνδέθηκαν μέ τήν ἐκπασσοκισμένη γραφειοκρατία ἀποτέλεσαν τόν σκληρό πυρήνα τῶν ἀνερχόμενων νεοαστῶν, ἐνῶ λαίμαργοι ἐπιχειρηματικοί κύκλοι συνέδεσαν αὐτά τά χρόνια τά συμφέροντά τους μέ τήν πασοκική ἐξουσία, νεμόμενοι προμήθειες, δημόσιες ἐπενδύσεις καί δημόσια ἔργα. Ἀμφισβητοῦνται ὅμως ἔντονα ἀπό τούς νεοδημοκράτες πού διεκδικοῦν κι αὐτοί τά ἀπαράγραπτα δικαιώματά τους στή νομή τῆς πίττας, εἰσπράττοντας ἐπιπλέον σημαντικό μέρος τῆς μεγάλης λαϊκῆς

δυσανεξίας. Κι αφού η συναίνεση δεν μπορούσε πιά να φτιαχτεί ούτε με τη διαχειριστική ρουτίνα του κ. Σημίτη ούτε με τα ιδεολογήματα της 3ης του Σεπτέμβρη έπρεπε να ξεκαινοουργηθούν οι μύθοι. Και ξεκαινοουργώθηκαν: ήρθε το νέο, ο νέος, η αλλαγή της αλλαγής «ή ρήξη με όλα», ή «συμμετοχική δημοκρατία», «ή δημοκρατική παράταξη». Ήρθε ο καιρός του γιοῦ -λυτρωτή, του γιοῦ-σωτήρα, ενός σωτήρα πού, όπως κάθε σωτήρας, πρέπει να σωθεί για να μπορεί να σώσει τούς απειλούμενους και τούς ανασφαλείς. Γι' αυτό τον ψήφισαν, όπως θά υπέγραφαν λευκή έπιταγή. Δεν νομίζω ότι τό έφεύρημα θά πιάσει, ότι η προσδοκία τους θά έπαληθευθεί. Υπάρχει μεγάλη φθορά, δεν μπορεί να λάμψει εύκολα τό σκουριασμένο σίδερο. Αυτό δείχνουν τά σημάδια. Ωστόσο, λάμψει δεν λάμψει τό σίδερο του λαϊκισμού και του νέου ιεροφάντη του, βουλιάζει στον πάτο τον κοσμάκη αν και βιώνει τό νέο όχημα σαν αερόστατο ύψιπετές.

Διάβαξα τελευταία ότι ο πρόεδρος του ΣΥΝ χαρακτήρισε τό ΠΑΣΟΚ κόμμα κεντρώο, άρα όχι σοσιαλιστικό. Χρειάστηκαν 30 χρόνια για να ειπωθεί αυτό,

έστω τώρα πού τό ΠΑΣΟΚ διέρρηξε κάθε σχέση με τίς παλιότερες σοσιαλίζουσες ρητορείες του. Ίσως αυτή η καιρία επισήμανση βοηθήσει τον δημοκρατικό κόσμο, τον άριστερό κόσμο κυρίως, να βρει τίς πηγές έμπνευσής του, ν' άποστρέψει όριστικά τό πρόσωπό του από τίς μυθοπλαστικές τελετουργίες. Νά ξαναβρεθεί έτσι η πίστη στο σοσιαλισμό, ό,τι πολυτιμότερο δηλαδή είχε φτιάξει η ιστορική Άριστερά για και με τό λαϊκό κόσμο. Κι αυτό είναι ο μέγας στόχος, ο δικός μας, τώρα πού φυραίνουν οι στατιστικές μέσα στη γενική άρρυθμία, τώρα πού παραδέρνει κάθε τί πού έννοματώνει τη συλλογική ζωή, κάθε τί πού καθιστά την πολιτική συμμετοχή απόλαυση, πάθος, κίνδυνο, δημιουργία. Τώρα πού καταναλώνουμε τό απείκασμα του έαυτού μας και μουλιάζουμε μέσα στον νεοσυντηρητισμό, κανείς δεν μπορεί να μάς σώσει παρά ο έαυτός μας. Έκείνο τό περιπόθητο 3% δεν είναι μόνο τό εισιτήριο για να μπεί τό ψηφοδέλιό μας στη Βουλή, πού μόνο με κόπο κι έμπνευση θά τό κερδίσουμε. Είναι ένα έφαλτήριο να ξεκολλήσουμε απ' τό τέλμα.

Η ΑΥΓΗ

ΠΑΡΤΕ ΤΗΝ ΑΥΓΗ ΣΤΑ ΧΕΡΙΑ ΣΑΣ

- Καθημερινή, έγκυρη ενημέρωση, πολιτικές αναλύσεις.
- Πλούσιο κοινωνικό ρεπορτάζ, ηφωνή των κοινωνικών κινημάτων.
- Η δράση της Άριστεράς.
- Κάθε Σάββατο πλούσιο ρεπορτάζ για διεθνή θέματα, καθώς και παρουσίαση του διεθνούς Τύπου.
- Τετρασέλιδο για το βιβλίο κάθε Κυριακή.
- Κινηματογραφική κριτική, θέατρο, μουσική, τέχνες.
- Αναλύσεις για τα θέματα του καιρού μας στα «Ενθέματα» κάθε Κυριακή.

- Γραφτείτε συνδρομητές στην *Αυγή*.
- Η *Αυγή* στο σπίτι σας, κάθε μέρα, και Κυριακή, το πρωί στις 7 με ειδικό Ταχυδρομείο. Ισχύει μόνον εντός Λεκανοπεδίου (όχι για την επαρχία).
- Για να γραφτείτε μπορείτε να απευθυνθείτε στο τμήμα Συνδρομών της εφημερίδας, Αγίου Κωνσταντίνου 12, ΑΘΗΝΑ, τηλ.: 010-5231831, FAX: 010-5231822, E-mail, editors@avgi.gr.
- Ετήσια συνδρομή: 290 €. Εξάμηνη συνδρομή: 150 €

Με τη συνδρομή σας ενισχύετε την εφημερίδα της Ανανεωτικής Άριστεράς

Κι εσύ καθ' αυγή με την ΑΥΓΗ

Η ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

του Γιώργου Μαργαρίτη

Αποτελεί μάλλον αυτονόητη διαπίστωση αυτό που οι παλαιοί οικονομολόγοι περιέγραφαν με τό δικό τους γλαφυρό τρόπο. Έκεί όπου τά εισοδήματα των ανθρώπων πολλαπλασιάζονται, εκεί ή ευημερία αποκτά νόημα, ή καθημερινή ζωή των ανθρώπων βελτιώνεται και όλα όσα υλικά τήν εξυπηρετούν, γνωρίζουν αξιοσημείωτη ανάπτυξη. Σέ εποχές πού ή πρόοδος αποτιμάται μέ υλικά μάλλον παρά ψυχικά και θεολογικά επιχειρήματα ο αρχαίος αυτός κανόνας δείχνει νά κυριαρχεί ιδιαίτερα σέ εκείνες τίς περιπτώσεις όπου τά παραγόμενα και διακινούμενα αγαθά δέν αποτελούν τό αποκλειστικό μονοπώλιο μιάς στενής κάστας ανθρώπων. Στόν ευρωπαϊκό κόσμο δηλαδή, όπου κάπως έτσι έχουν τά πράγματα.

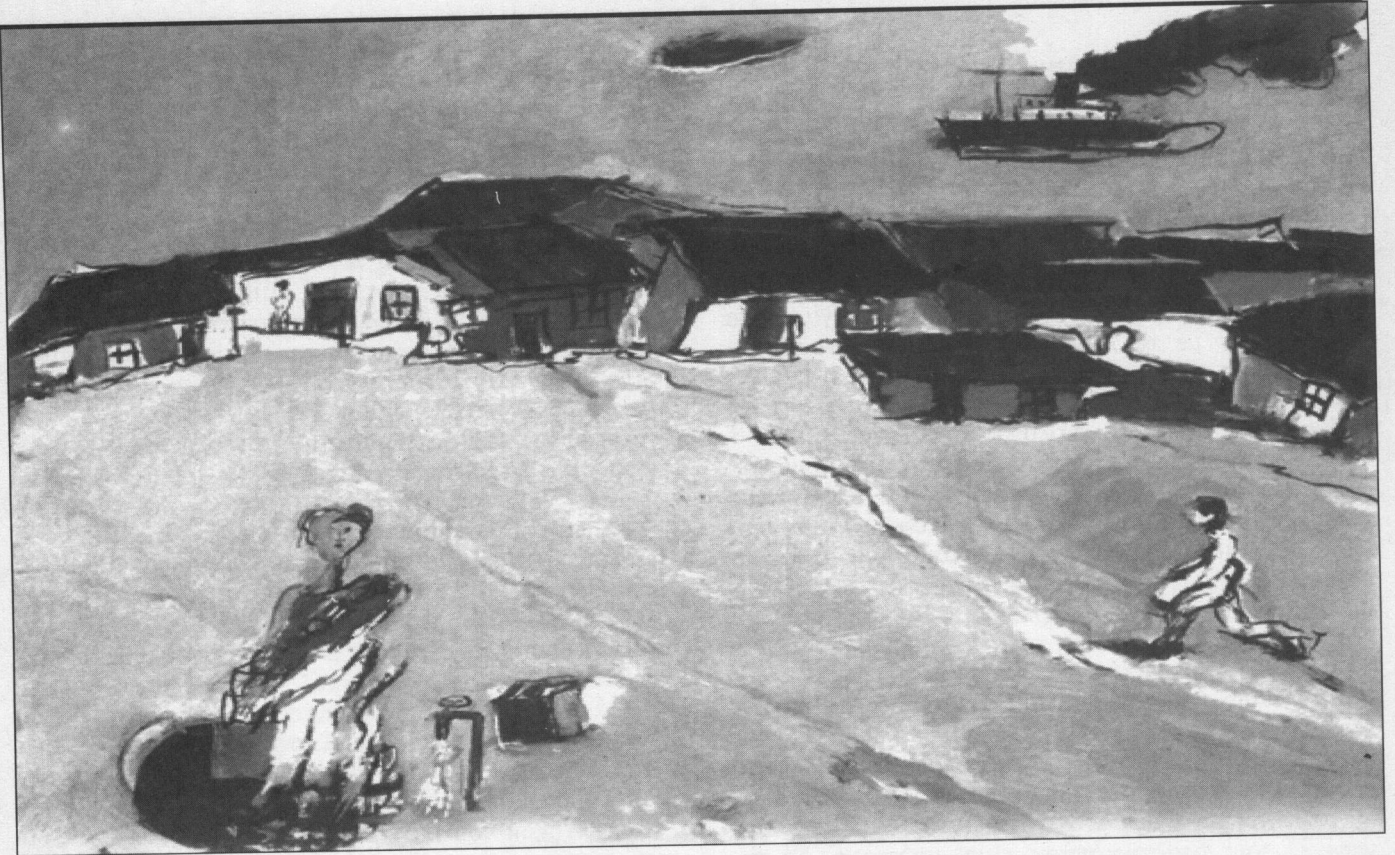
Οι κανόνες όμως ποτέ δέν είναι άπλοι και ένιστε παρουσιάζουν δυσλειτουργίες, τίς όποιες οι λάτρεις του άπόλυτου, έξοβελίζουν πρόθυμα στήν κατηγορία των έξαιρέσεων έτσι ώστε νά παραμένει άμόλυντος ο γενικός κανόνας. Τό θέμα είναι πώς σέ πολλές εκδοχές τής «ανάπτυξης» ο κανόνας και οι έξαιρέσεις του δείχνουν νά αναμειγνύονται σέ μία άξεδιάλυτη κατάσταση όπου τίποτε δέν είναι αυτονόητο και προφανές.

Στήν έπαρχιακή πόλη, για παράδειγμα, όπου κατοικώ, στό Ρέθυμνο τής Κρήτης, ή άνοδος των εισοδημάτων σημαντικού ποσοστού του πληθυσμού και ο πολλαπλασιασμός, κατά συνέπεια των αγαθών πού τή συνοδεύουν, είναι γεγονός όρατό διά γυμνού όφθαλμού. Άποτυπώνεται στόν αριθμό και στήν ποιότητα των όχημάτων πού κυκλοφορούν στους δρόμους, στόν πολλαπλασιασμό των «πολύ σίκ» καταστημάτων, αλλά και στήν λαμπρότητα των ιδιωτικών κατοικιών ή στήν υπερπροσφορά νέων ακινήτων πού πάντοτε όμως βρίσκουν αγοραστές και πάντα οι τιμές τους τραβούν τήν άνηφόρα. Τήν ίδια στιγμή ή λεγόμενη ποιότητα τής καθημερινής ζωής και ο δημόσιος βίος των ανθρώπων άγγίζει τήν έσχατη έξαθλίωση. Τό πιο άπλό των δικαιωμάτων του σύγχρονου άνθρωπου, τό δικαίωμα του νά διαβεί στήν αντίπερα όχθη των κεντρικών λεωφόρων όπου ρέει άσταμάτητα και άνεξέλεγκτα τό άχαλίωτο ρεύμα των όχημάτων, αποτελεί άνεκπλήρωτο πόθο, όταν ή άποφασιστικότητα δέν τό μετατρέπει σέ επικίνδυνη έπιχείρηση. Πρίν από τρία χρόνια, στό όνο-

μα του έξουγχρονισμού τής πόλης ή δημοτική άρχή κατάργησε τους ελάχιστους υπάρχοντες φωτεινούς σηματοδότες (τρεις ή τέσσερις σέ μία πόλη 20-25.000 κατοίκων) και έκτοτε ή έποχούμενη ζωή κυλά έτσι χωρίς κανόνες και πρόγραμμα.

Δέν είναι αυτό τό μόνο παράλογο και αντιφατικό. Πολυκατοικίες μεγάλου μεγέθους και ύψηλών προδιαγραφών, μέ άπλόχωρες πυλωτές, ώστε νά χωρούν όσο τό δυνατό περισσότερα από τά αυτοκίνητα των ένοίκων, κτίζονται στίς πλαγίες των λόφων μέ τρόπο πυκνό και συμπαγή ο όποιος μπορεί νά μεριμνά για τό πώς δέν θά βρέχονται τά αυτοκίνητα των ένοίκων, αλλά άδιαφορεί πλήρως για τό πώς αυτά θά φθάνουν ως τό καταφύγιό τους. Δρόμοι πρακτικά δέν οδηγούν εκεί καθώς ή παλαιά άγροτική, φιδωτή και περίπλοκη ρυμοτομία, εκ των ένόντων τσιμεντωμένη, στενή και μέ μεγάλες κλίσεις, αποτελεί τή μόνη πρόσβαση στα έντυπωσιακά κτίσματα. Ός εκ τούτου ο καθημερινός σάκκος των άπορριμμάτων χρειάζεται νά μεταφερθεί μέ τό οικογενειακό αυτοκίνητο ως κάποια κεντρικότερη όδό όπου νά μπορεί νά φθάνει άπορριματοφόρο. Άς μή σκεφτόμαστε δέ τήν περίπτωση έκτακτης ανάγκης. Στό γειτονικό Ηράκλειο, αρκετούς μήνες πρίν, μία ήπια σεισμική δόνηση ύποχρέωσε τους κατοίκους των πολυκατοικιών του κέντρου νά βγάλουν τά όχήματά τους από τίς πυλωτές για νά άποφύγουν τον κίνδυνο νά τά πλακώσουν τυχόν σοβάδες. Τό αποτέλεσμα ήταν γενική και πολύωρη παράλυση τής πόλης. Εύτυχώς δέν επρόκειτο για προ-σεισμό. Τήν ίδια στιγμή τά παιδιά στα δημοτικά σχολεία μαθαίνουν —μέσα από πολυέξοδα προγράμματα «πολιτικής προστασίας»— ότι σέ περίπτωση σεισμού «καταφεύγουμε κάτω από τά θρανία και περιμένουμε οδηγίες και βοήθεια από τους άρμόδιους φορείς». Είναι σίγουρο ότι θά περιμένουν πολύ, μά πάρα πολύ....

Φυσικά στήν πόλη αυτή δέν υπάρχουν ουσιαστικά μέσα μαζικής μεταφοράς παρά τήν έκτασή της και τον πολλαπλασιασμό των κατοίκων της έξαιτίας του τουρισμού ή των φοιτητών πού στοιβάζονται σέ αυτή τόν χειμώνα. Έτσι, όταν κάποιο παιδί θέλει νά πάει στό σχολείο, στό φροντιστήριο, στα άγγλικά, στή μουσική, στό κολυμβητήριο (τέτοιο ύπάρχει) ή σέ παιδικό πάρ-

τυ, τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας πρέπει νά στρατευθοῦν ἔτσι ὥστε νά τό μεταφέρουν καί νά τό ἐπαναφέρουν στή βάση του. Ἀπό τό νηπιαγωγεῖο ὡς τό λύκειο, τό μεγάλωμα ἐνός παιδιοῦ κάτω ἀπό αὐτούς τούς ὅρους πρέπει νά συμπεριλάβει –σέ περιπτώσεις ὅπου ἡ ἀπόσταση εἶναι δέκα χιλιόμετρα ἀπό τό κέντρο– καί 400.000 χιλιόμετρα ὁδηγήματος ἢ, ἂν θέλετε, δέκα φορές τόν γύρο τῆς γῆς στόν Ἰσημερινό μάλιστα γιά νά μήν κλέβουμε περῶντας ἀπό τούς Πόλους. Ἀπορῶ πού μερικοί φίλοι μου ἀποροῦν ὅταν τούς ἀνακοινῶ πῶς σχεδιάζω νά πεταχῶ μέ τό αὐτοκίνητο στό Βλαδιβοστόκ μόλις ὁ γυιός μου τελειώσει τίς ἐξετάσεις. Εἴκοσι χιλιάδες χιλιόμετρα εἶναι τρέχουσα πρακτική γιά τόν κατοικοῦντα στήν ἑλληνική ἐπαρχία ἐνῶ οἱ δρόμοι τῆς Σιβηρίας ἀποκλείεται νά εἶναι χειρότεροι ἀπό αὐτούς τῆς Κρήτης.

Σέ κάθε περίπτωση τό σημαντικό δέν εἶναι τὰ πάθη τῶν ὄσων –δέν τούς ἐξανάγκασε κανεῖς, θά μπορούσαν νά κάτσουν στίς μεγάλες πόλεις, ὅπως κάνει τό 60% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας– κατοικοῦν στήν ἐπαρχία. Ἐκεῖνο πού ἀξίζει νά ἀναλυθεῖ εἶναι τό πῶς ἡ αὔξη-ση τῶν εἰσοδημάτων ὁδήγησε στήν ὑποβάθμιση τῆς ποιότητας τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὑποβάθμιση πού δέν ἄπτεται μόνο τῶν καθαρᾶ κοινωνικῶν λειτουργιῶν –

π.χ. ἐλεύθερος χρόνος– ἀλλά καί τῆς οἰκονομίας αὐτῆς καθ' ἐαυτῆς καθώς αὐξάνει τό «κρυφό» κόστος τῆς ζωῆς σέ χαμένες ὥρες, μὴ παραγωγικῆς δραστηριότητες, ἀδηλα ἔξοδα καί τὰ συναφή. Αὐτός ὁ τρόπος ζωῆς εἶναι πολυδάπανος μέ ἕναν τρόπο πού δέν σχετίζεται μέ τήν πολυτέλεια καί τή χλιδή. Ἀπλῶς κατατρώγει τὰ πλεονάσματα τῆς ἀνθρώπινης παραγωγικῆς διάθεσης καί τῶν ἀνάλογων πόρων.

Καθὼς ἡ ἀντίφαση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν αὔξη-ση τῶν διαθέσιμων εἰσοδημάτων καί στή μείωση τοῦ ποιοτικοῦ ἐπιπέδου ζωῆς ἀποτελεῖ οἰκονομικό καί κοινωνικό γρίφο, θά ἦταν ἐνδιαφέρον νά παρακολουθή-σουμε τίς ἐρμηνεῖες πού οἱ ἰθύνοντες ταγμένοι στήν ὀργάνωση τοῦ δημόσιου χώρου δίνουν στό φαινόμενο. Ὁ ἐξαιρετικά δημοφιλῆς –ἐκλέγεται καί ἐπανεκλέγεται σχεδόν συνεχῶς παρά τό γεγονός ὅτι ἡ πολιτική του σταδιοδρομία σέ αὐτή τή θέση ξεκίνησε μέ ἀμφιλεγό-μενο τρόπο στά χρόνια τῆς δικτατορίας– δήμαρχος τῆς πόλης ἀποδίδει τή δυσπραγία πού κυριαρχεῖ στίς καθημερινές λειτουργίες τῆς τελευταίας, σέ ἕνα καί μόνο λόγο. Στήν ἔλλειψη κονδυλίων καί χρηματοδότησης. Μέ αὐτό τό ἐπιχείρημα αἰτιολογεῖ τή μὴ πραγματο-ποίηση ἐπί σειρά ἐτῶν βασικῶν ἔργων ὅπως οἱ φωτει-νοὶ σηματοδότες στοὺς δρόμους καί στίς διασταυρώ-σεις ἀλλά καί τήν ἀδυναμία ἐκτέλεσης ἀσήμαντων πα-ρεμβάσεων, ὅπως ἡ κατασκευή πεζοδρομίων ἢ ἡ ἐπι-σκευὴ τῶν ὁδοστρωμάτων.

Πραγματικά, η προσεκτική παρατήρηση τών έργων πού έχουν ολοκληρωθεί ή έχουν προχωρήσει στην πόλη οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, στο σύνολό τους έχουν πραγματοποιηθεί με εθνικούς ή ευρωπαϊκούς πόρους και ότι η τοπική συμμετοχή σε αυτούς είναι άμελητέα ως άνυπαρκτη. Αυτή ή κατάσταση ισχύει τόσο για έργα γενικότερου «εθνικού» ενδιαφέροντος φυσικά, όπως τό νοσοκομείο, τό Πανεπιστήμιο ή ο οδικός άξονας πρós Χανιά ή Ηράκλειο, όσο και για έργα άμεσα συνυφασμένα με τίς οικονομικές και κοινωνικές λειτουργίες τής πόλης, όπως τό άποχετευτικό, ή διαμόρφωση τής νέας παραλίας ή ή ανάπλαση τής παλιάς πόλης. Ο «πολιτικός» διάλογος στην περιοχή και ή κριτική πού άσκειται στή δημαρχία, στή νομαρχία αλλά και στους τοπικούς βουλευτές και πολιτευόμενους, συνοψίζεται στην ικανότητά τους νά άποσπάσουν κονδύλια είτε από τόν κρατικό, είτε από τόν ευρωπαϊκό προϋπολογισμό. Σέ αυτή τήν κατεύθυνση θά έλεγε κανείς ότι ή διαρκής υποβάθμιση —ως και έξαθλίωση— τών όρων ζωής στην πόλη χρησιμοποιείται ως έφαλτήριο διεκδικήσεων αυτής τής μορφής, ως βάση πολιτικών έκδιασμών στους κεντρικούς πολιτικούς φορείς.

Η παραπάνω τακτική θά μπορούσε νά έχει νόημα σέ μία ζώνη όπου τά εισοδήματα τών κατοίκων και οι δυνατότητες δημιουργίας πλεονάσματος από τίς παραγωγικές τους δραστηριότητες είναι μηδαμινά. Σέ περιοχή όμως όπου ο ιδιωτικός πλούτος είναι έμφανής, ή όλη υπόθεση είναι μάλλον πολιτική, με τήν έννοια ότι άφορά τόν τρόπο λειτουργίας του συγκεκριμένου κοινωνικού χώρου. Υπάρχει μία προφανής στρέβλωση καταστάσεων και έννοιών όπου τό δημόσιο, αντί νά άποτελεί συμπλήρωμα και επέκταση του ιδιωτικού, γίνεται άπλως θύμα του τελευταίου. Πραγματικά, αυτό πού έντυπωσιάζει τόν παρατηρητή είναι ή συμβολή τής δημόσιας παρουσίας στην παραγωγή άτομικών εισοδημάτων. Άς μή φανταστεί κανείς τίποτε τό έξαιρετικά περίπλοκο. Όλος ο νομός Ρεθύμνου και ιδιαίτερα ο Δήμος τής πόλης τού Ρεθύμνου διαθέτουν πολλά χιλιόμετρα παραλίας τήν όποία κατακλύζουν έγγωραιοι και άλλοδαποι για τέσσερις τουλάχιστον μήνες τό χρόνο. Οι παραλίες ως γνωστό είναι συνταγματικά κατοχυρωμένη δημόσια παρουσία (συμπληρωματικά δέ — αυτό δέν είναι τό θέμα μας— προσβάσιμη σέ όλο τόν κόσμο χωρίς υποχρέωση πρόσθετης πληρωμής τελών γι' αυτό). Πλήν όμως οι παραλίες άποτελούν ταντόχρονα σημαντικότερες πηγές εισοδήματος. Η «άξιοποίησή» τους, εκτός τών άλλων περιλαμβάνει αυτές τίς περίφημες πλαστικές «ξαπλώστρες» πού κατακλύζουν κάθε γωνιά τους και τών όποιων τό έννοιο κυμαίνεται από έξι ευρώ στίς άπόμακρες παραλίες ως πολλαπλάσια ποσά στίς κεντρικές. Με πολλές δεκάδες χιλιάδες λουόμενους σέ καθημερινή βάση τά έσοδα πού δημιουργούνται από αυτή τή δραστηριότητα άνέρχονται σέ πολλά έκατομμύρια ευρώ —ένας τελείως έρασιτεχνικός ύπολογισμός τά άνεβάζει σέ έξήντα ίσως έκατομ-

μύρια ευρώ στην κάθε τουριστική περίοδο, ποσό πού ίσοδυναμεί —κατά κεφαλήν άν θέλετε— σέ ένα εισόδημα τής τάξης τών 700-800 ευρώ τόν χρόνο γιά κάθε κάτοικο του νομού, στην ιδανική φυσικά περίπτωση πού αυτό θά μοιραζόταν στά ίσια.

Άκόμα μεγαλύτερο πεδίο παραγωγής εισοδημάτων είναι ή μέχρι άσφυξίας κατάληψη τών δημοσίων ελεύθερων χώρων τής πόλης από κάθε είδους καταστήματα τουριστικών ή άλλων δραστηριοτήτων. Έστιατόρια, ταβέρνες, ζαχαροπλαστεία, μπάρ, καταστήματα άναμνηστικών και άλλων τουριστικών ειδών, κατακλύζουν με τραπεζάκια έξω —άλλά και με πίο σύνθετες εγκαταστάσεις, άληθινά σούπερ μάρκετ στήνονται επί του δημοσίου χώρου— κάθε ελεύθερη (δημόσια άν θέλετε) γωνιά τής πόλης. Αυτή ή γεωγραφική έξάπλωση τών δραστηριοτήτων άποφέρει σημαντικό έπιχειρηματικό (ιδιωτικό) εισόδημα του όποιου ο ύπολογισμός οδηγεί σέ ποσά πολλαπλάσια όποσδήποτε τών προηγούμενων. Όπως και στην περίπτωση του αϊγιαλου έχουμε εδώ μία δεύτερη πηγή ιδιωτικού εισοδήματος με βασική επένδυση τόν δημόσιο χώρο.

Θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε πλήθος άνάλογων καταστάσεων έμφανών και προφανών σέ όλόκληρη τήν περιοχή. Ός πρós τό άστείο του πράγματος θά μπορούσε νά αναφέρει κανείς τή θεωρούμενη ως άυτόνομη χρήση του πανεπιστημιακού χώρου είτε ως βοσκοτόπου —άλλο πεδίο κατάχρησης δημόσιας παρουσίας ή άνεξέλεγκτη δόσκηση— είτε ως κέντρου παραγωγής ινδικής κάνναβης από τους γνωστούς-άγνωστους παραγωγούς αυτού του πολύτιμου άγροτικού προϊόντος. Η έννοια τής χρήσης τής δημόσιας παρουσίας ως βάση γιά προσωπικό πλουτισμό είναι πλέον παγιωμένη κατάσταση και στην καθημερινή συμπεριφορά και στην έφαρμοζόμενη πολιτική και στην κοινωνική —ας τήν πούμε έτσι— αντίληψη και ιδεολογία τών άνθρώπων. Έξυπακούεται ότι άν τό δημόσιο, ή τοπική αυτοδιοίκηση, έξασφάλιζε ένα μικρό μόνο μέρος από τά εισοδήματα πού δημιουργούνται με βάση τήν καταπάτηση του δημοσίου χώρου, τότε θά έπρόκειτο γιά έξαιρετικά πλούσιο φορέα τόν όποιο οι τυχόν ένισχύσεις από τήν κυβέρνηση ή από τά προγράμματα τής Ευρωπαϊκής Ένωσης θά τόν άφηναν παγερά άδιάφορο.

Μέσα σέ ένα πλαίσιο μονόπλευρης επένδυσης στο ιδιωτικό και άπόλυτης άπαξίωσης του δημοσίου, μπορεί νά φανταστεί κανείς ότι ή κατάχρηση τών πόρων του δημοσίου, έλάχιστα οικονομικά όφέλη αφήνει στους δημόσιους φορείς. Μία παλαιότερη έρευνα γιά τό δήμο Ρεθύμνου, άναφερόμενη μεταξύ άλλων στο μέγεθος τής έκμεταλλεμένης από ιδιώτες δημόσιας έκτασης γιά τήν όποία πληρώνονται δημοτικά τέλη και τά συναφή έννοια, έκανε λόγο γιά έναν άπίστευτα μικρό αριθμό τετραγωνικών μέτρων — λίγες δεκάδες μόνο σέ σύνολο πολλών μά πολλών χιλιάδων τετραγωνικών αυτής τής κατηγορίας. Τά υπόλοιπα προφανώς δέν άποδίδουν τίποτε στον φυσικό ιδιοκτήτη τους, τό δημόσιο.

Ἀπό τήν ἄλλη, ἕνας πρόχειρος ὑπολογισμός τῶν ἐσόδων πού μία μέτρια ἀποζημίωση –τῆς τάξης τοῦ 10% τοῦ κύκλου ἐργασιῶν– γιά τή χρήση δημόσιου χώρου, θά ἀνέβαζε τά ἔσοδα τοῦ δήμου σέ δέκα ἴσως δισεκατομμύρια δραχμές τό χρόνο, ποσό πού θά ἀρκοῦσε γιά τήν ἐγκατάσταση φωτεινῶν σηματοδοτῶν, τήν κατασκευή πεζοδρομίων καί τήν ἐπισκευή τῶν ὁδοστρωμάτων.

Στήν κατάσταση αὐτή, τοπική αὐτοδιοίκηση, νομαρχία, πολιτευτές καί κοινό αἶσθημα σέ μεγάλο βαθμό ταυτίζονται καί συμφωνοῦν. Ἐκεῖ ὀφείλεται μάλιστα καί ἡ δημοτικότητα τοῦ σημερινοῦ δημάρχου. Ὅλες οἱ ὑποδομές, κοινωνικές καί παραγωγικές θεωροῦνται ὑποχρέωση τοῦ κράτους τῶν Ἀθηνῶν ἢ τοῦ ἀντίστοιχου τῶν Βρυξελλῶν καί θεωρεῖται ἐξαιρετικά ἀνήθικο νά συζητηθεῖ ἔστω ἡ συμμετοχή τῶν ἐγχώριων πόρων στήν ὅλη διαδικασία. Ἡ πεποίθηση αὐτή δημιουργεῖ καί «ἰδεολογικές» παρενέργειες στίς ὁποῖες μάλιστα, πολλές φορές παγιδεύεται καί ἡ Ἀριστερά. Ἐννοῶ ὅτι κυριαρχεῖ ὁ περὶ κρίσης λόγος. Βουλευτές, νομάρχης, δήμαρχος, καταστηματάρχες, ἐπιχειρηματίες, ἀγρότες (γιά λόγους ἐπιδοτήσεων αὐτοῖ) σέ κάθε ἐποχή καί σέ κάθε περίπτωση διατυμπανίζουν σέ ὅλους τούς τόνους τήν τρομερή κρίση πού διατρέχει τό νομό, τίς ἀπειλές πού τόν κατατρέχουν καί τήν διαρκῶς ἐπικείμενη κατάρρευση τοῦ ρεθυμνιακοῦ σύμπαντος. Προφανῶς πρόκειται γιά τήν ἠθική καί πολιτική ἐπικάλυψη τοῦ διά τῆς ἐπιδότησης καί τῆς ἀνάλωσης τοῦ δημοσίου πλούτου, τρόπου παραγωγῆς. Στό ὄνομα τῆς κρίσης κάθε μέσο γιά «ἐπιβίωση» θεωρεῖται φυσικό καί ἡ αὐθαιρεσία, ἡ καταπάτηση, ἡ γενική πλέον παραβατικότητα, γίνονται τρόπος ζωῆς. Στό μεταξύ τά τουριστικά καταλύματα αὐξάνονται κατά δέκα τά ἑκατό κάθε χρόνο, γεγονός πού δίνει σέ αὐτή τήν ἀέναη κρίση παράξενα χαρακτηριστικά. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ἐλάχιστοι φαίνονται νά ἀντιλαμβάνονται ὅτι αὐτός ὁ τρόπος παραγωγῆς ἔχει ἡμερομηνία λήξης καθώς ἡ διαρκῆς ὑποβάθμιση τοῦ δημοσίου –παρά τίς ἐπιθυμίες τῶν ἀνθρώπων– δέν μπορεῖ παρά νά θίξει κάποτε καί τό ἰδιωτικό.

Ἄν τοποθετήσουμε «ταξικά» τό πρόβλημα, θά διαπιστώσουμε ὅτι κύριοι φορεῖς τῶν παραπάνω πρακτικῶν δέν εἶναι οἱ μεγάλοι κεφαλαιούχοι τῆς περιοχῆς. Τό ἀντίθετο μάλιστα συμβαίνει. Οἱ μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες ὡς ἀνώνυμες ἐταιρεῖες κρατοῦν κάποια προσχήματα καί νόμους καί, ἐν πάσῃ πριπτώσει, πληρώνουν ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τά δημοτικά τέλη καί τούς φόρους πού τούς ἀναλογοῦν. Ὁ χώρος τῶν μικρομεσαίων εἶναι ἐκεῖνος πού στό ὄνομα τοῦ «δικαιώματος» στόν πλοῦτο –αὐτονόητο καί ἀπόλυτο σέ κάθε «μή

προνομιούχο»– διαλύει κάθε τί τό δημόσιο. Τό γεγονός ὅτι αὐτά τά στρώματα εἶναι τά ἀμιγῶς ἐμπλεκόμενα μέ τήν πολιτική (ἢ ἐργατική τάξη εἶναι στήν πλειοψηφία τῆς ἄλλοεθνῆς καί μάλιστα πολυεθνική ἐνῶ ὁ χώρος τῶν μισθωτῶν εἶναι καί περιορισμένος ἀριθμητικά καί πολλές φορές ἔχει πρόσβαση καί σέ ἄλλου τύπου εἰσοδήματα) δημιουργεῖ ἕνα ἐξαιρετικά πυκνό πλαίσιο «διαπλοκῆς» πού λειτουργεῖ ὡς φαῦλος κύκλος. Οἱ αἰρετοί ἄρχοντες τῆς περιοχῆς εἶναι οἱ θεσμικοί διαχειριστές τοῦ δημοσίου χώρου, γεγονός πού διευκολύνει τά πράγματα.

Νά σημειώσουμε ὅτι ἀνάλογες πρακτικές κυριαρχοῦν καί στόν ἀγροτικό χώρο. Σέ σημαντικὸ βαθμὸ ἡ πρόσβαση στίς ἐπιδοτήσεις εἶναι αὐτοσκοπὸς τῆς ἀγροτικῆς δραστηριότητος καί τό ἴδιο τό προϊόν δέν ἐνδιαφέρει σχεδὸν κανένα. Γιά νά παρατηρήσουμε κάτι ἀπλό, μετὰ ἀπὸ δεκαετίες ἰσχυρῶν κινήτρων καί ἀκόμα ἰσχυρότερων ἐπιδοτήσεων, τά περισσότερα ἀπὸ τά ἀγροτικά προϊόντα τοῦ νησιοῦ ἐξακολουθοῦν νά μὴ βρίσκουν τό δρόμο τους στίς διεθνεῖς ἀγορές. Στόν τομέα τοῦ λαδιοῦ γιά παράδειγμα ἐξακολουθοῦν νά μὴ ὑπάρχουν μεγάλου μεγέθους ἐμφιαλωτήρια πού θά μποροῦσαν νά προωθήσουν σταθερὴ ποιότητα καί μεγάλη ποσότητα προϊόντος στίς ἀγορές. Μιά δόλτα δέ στά σούπερ μάρκετ μπορεῖ νά πιστοποιήσει τίς ἄλλες διαρθρωτικές ἀδυναμίες. Ἡ γραβιέρα Κρήτης, ὡς ἐπώνυμο προϊόν, περιλαμβάνει πλῆθος τυριῶν ὁλότελα διαφορετικῶν μεταξύ τους, χωρὶς κοινές προδιαγραφές, χωρὶς σταθερὸ τρόπο παραγωγῆς, χωρὶς σταθερὴ ποιότητα, ἄρα ἀποτελεῖ προϊόν πού θά ἀφήσει ἔκθετο τόν ὅποιον ἐπιχειρηματία ἐπιχειρήσει νά τό ἐμπορευματοποιήσει στίς εὐρωπαϊκῆς ἀγορές. Αὐτά ὅμως εἶναι ἄλλα ζητήματα.

Τά παραπάνω παραδείγματα δέν ἐστιάζονται φυσικά στόν συγκεκριμένο γεωγραφικὸ χώρο καί ἀποτελοῦν χαρακτηριστικά τῆς οικονομικῆς καί κοινωνικῆς λειτουργίας τῆς Ἑλλάδας στό σύνολό της. Ἄν θέλετε ἀποτελοῦν πρόσθετα στοιχεῖα ἐξέτασης τοῦ ἐρωτήματος τοῦ γιατί ἡ Ἑλλάδα, παρὰ τόν πλοῦτο πού σωρεύει ἰδιωτικά, ἐξακολουθεῖ νά ἀποκλίνει ἀπὸ ἄλλες εὐρωπαϊκῆς περιοχῆς στόν δρόμο τῆς παραγωγικῆς – καί ὡς ἐκ τούτου κοινωνικῆς– ἐνοποίησης. Εἶναι θέμα πολιτικῆς αὐτό ἀλλά καί θέμα τοῦ ἄμεσου μέλλοντός μας. Ἡ ἐκποίηση δημοσίας περιουσίας καί ἡ διά τῶν ἐπιδοτήσεων ἀνάπτυξη ὀδηγοῦν ἀργά ἢ γρήγορα στό ἀπόλυτο ἀδιέξοδο. Ἡ δὲ συνεχῆς προμοδότηση τοῦ ἰδιωτικοῦ σέ βάρους τοῦ δημοσίου εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος ἐπικλήσης τῆς πραγματικῆς κρίσης καί ὄχι αὐτῆς πού διαρκῶς χρησιμοποιεῖται ὡς πρόσχημα.

Η ΕΥΤΥΧΙΑ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

του Τζώρτζ Στάινερ

Γιὰ νὰ αὐτοχαρακτηριστεῖ μέ λίγα λόγια ὁ Τζώρτζ Στάινερ χρησιμοποιεῖ τήν ἔκφραση τοῦ «*maître à lire*», εὐνοώντας στίς δραστηριότητές του τή λειτουργία τῆς διδασκαλίας καί στό κριτικό του ἔργο, τοῦ εἰδικοῦ συγκριτικῶν ἐπιστημῶν, τοῦ φιλοσόφου τῆς γλώσσας, τοῦ ἱστορικοῦ τῆς λογοτεχνίας, τοῦ μυθιστοριογράφου, τῆ δουλειά τοῦ ἀναγνώστη: τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος μπαίνει στήν ὑπηρεσία τοῦ κεμένου, ἀνοίγει μαζί του ἕνα διάλογο καί δέχεται μιὰ πραγματική εὐθύνη. Στό ἔργο του Ἀληθινές παρουσίες, οἱ τέχνες τῶν αἰσθήσεων (Gallimard, 1991), καθορίζει αὐτή τήν εὐθύνη ἀπέναντι στό ἔργο μέ δύο τρόπους: τήν αὐθεντική ἐμπειρία τῆς κατανόησης καί τήν ἐρμηνευτική ἀπάντηση, ὑποχρέωση συνάμα ἠθική, πνευματική καί ψυχολογική. Τοποθετημένη σέ ἐπίπεδο ἠθικό, ἡ κριτική λειτουργία ξαναβρίσκει στήν πολιτεία μιὰ κεντρική θέση, καί τό βλέμμα τοῦ Στάινερ ἀπέναντι στήν τραγικότητα τοῦ αἰῶνα μας εἶναι ἕνα ἀπό τά πιό διαπεραστικά καί τά πιό ἀπαιτητικά πού θά μπορούσαν νά ὑπάρξουν. Καθώς περιγράφει τή διαδρομή του στό Errata (Gallimard, 1998) ἢ σέ μεγάλες συνομιλίες,¹ δίνει μεγάλη σημασία στήν κατάστασή του ὡς περιπλανώμενος Ἑβραῖου. Ἡ σωτήρια διαίσθηση τοῦ πατέρα του πού ξέφυγε ἀπό τή ναζιστική ἀπειλή τόν ὀδήγησε ἀπό τό Παρίσι στή Νέα Ὑόρκη, ἔπειτα στό Σικάγο καί τό Λονδίνο, μέσα στήν οἰκογενειακή πρακτική τριῶν γλωσσῶν: τῶν γαλλικῶν, τῶν γερμανικῶν καί τῶν ἀγγλικῶν στά ὁποῖα προστέθηκαν ἔπειτα τά ἰταλικά. Καθηγητής στό Κέμπριτζ, –ὅπου μένει– ἔπειτα στή Γενεύη, ὁ Τζώρτζ Στάινερ ἔχει ἐπίσης διδάξει σέ ὅλες τίς χώρες τοῦ κόσμου. Ἐχοντας πάρει σύνταξη ἀπό τή διδασκαλία, ἀλλά ὄχι ἀπό τίς συγγραφικές του δραστηριότητες, τοῦ κριτικοῦ στό New Yorker, τοῦ ὁμιλητῆ, ἀκολουθεῖ τό χρέος του, αὐτή «τήν ἀνιδιοτελή καταδίωξη τῆς ἀφηρημένης ἀλήθειας» πού εἶναι, σύμφωνα μέ αὐτόν, χαρακτηριστικό τοῦ πολιτισμοῦ καί τοῦ ἀνθρώπου.

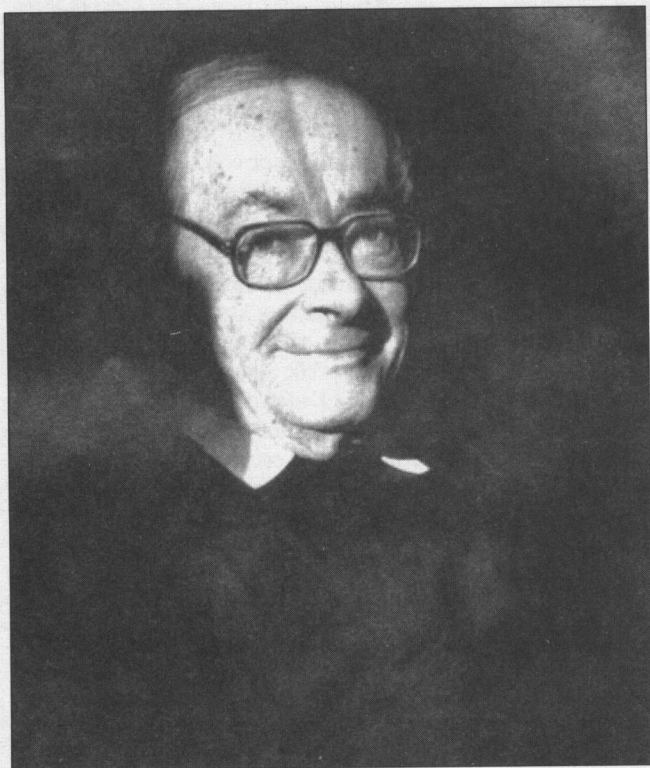
Πολλά βιβλία τοῦ Τζώρτζ Στάινερ ἔχουν μεταφραστεῖ. Ἐχουν σάν κεντρικό τους θέμα τή μετάδοση τῆς γνώσης καί εἰδικότερα τή σχέση τῶν διδασκάλων μέ τούς μαθητές. Τά Cahiers de l'Herne τοῦ ἔχουν ἀφιερῶσει ἕνα τόμο. Συναντήσαμε τόν Τζώρτζ Στάινερ μέ τήν εὐκαιρία αὐτῆς τῆς σημαντικῆς ἐκδοτικῆς ἐπικαιρότητας.

– Μέσα ἀπό τά τελευταῖα σας βιβλία ἀρχίζει νά διαφαίνεται μιὰ ἔγνοια: τῆς διδασκαλίας πού δέν εἶναι ἄσχετη μέ τή μελέτη τῆς γλώσσας.

– Ἡ διδασκαλία εἶναι πράγματι μιὰ μορφή μετάφρασης καί ἡ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στίς γενιές τίθεται ὡς γλωσσολογικό πρόβλημα. Τί καταλαβαίνουμε ἐμεῖς ἀπό τήν γλώσσα τῶν νέων; Αὐτή ἡ ἐρώτηση πού δια-

περνᾶ ὅλες τίς γλώσσες κι ὅλους τούς πολιτισμούς ἔχει γίνει περισσότερο σοβαρή μέ τή διάδοση τοῦ Διαδι-

1. Entretiens μέ τόν Ramin Jahanbegloo, 10/18, 2000, *Barbarie de l'ignorance*, συζητήσεις μέ τόν Antoine Spire, CD-France Cultura 1998.

κτύου. Οἱ νέοι ἔχουν μιά κυριαρχία ἐπὶ τοῦ ἠλεκτρονικοῦ κόσμου, σχεδόν ἐνστικτώδη. Ἡ εὐαισθησία αὐτῶν πού εἶναι μεγαλύτεροι σέ ἡλικία καί προσπαθοῦν νά μποῦν στήν πληροφορική εἶναι πολύ διαφορετική. Αὐτό τό πρόβλημα τῆς γενιᾶς ἀπαιτεῖ καί ἀπό τίς δύο μεριές μεγάλη ἐπιείκεια. Καί τό εκπαιδευτικό μας σύστημα δέν ἔχει πάντα στραφεῖ στήν ἐπιείκεια!

– Πολλά κείμενα κυκλοφοροῦν ἀπό Διαδίκτυο, καί μιλάμε γιά ἐνός εἶδους ἐπιστροφή στό κείμενο μέσῳ τοῦ ἠλεκτρονικοῦ ταχυδρομείου.

– Γιά μένα εἶναι μιά ἐπιστροφή στήν προφορικότητα. Ξεχνᾶμε ὅτι στήν κλίμακα τοῦ ἀνθρώπινου γένους, ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας, τῆς γραφῆς εἶναι πολύ σύντομη. Ὁ Ὅμηρος εἶναι πολύ κοντά μας, πολύ περισσότερο ἀπό τίς ἴδιες του τίς πηγές: 2.000 χρόνια περὶ τοῦ τόν χωρίζουν ἀπό τήν προέλευση τῶν μύθων στούς ὁποίους ἀναφέρεται. Τό γραπτό ἔχει ἐξαπλωθεῖ στόν πλανήτη μέ πολύ διαφορετικό τρόπο. Ὅλοι οἱ λαοί ἔχουν μουσική, ἀλλά δέν ἔχουν ὅλοι λογοτεχνία. Τό Δίκτυο εἶναι μιά κοινότητα ἀκρόασης καί ἐπικοινωνίας: δέν εἶναι ἡ μοναχική σιωπή τοῦ ἀναγνώστη μπροστά σέ ἕνα κείμενο. Τά μηνύματα ἀλληλοσπιντῶνται, ἀντιφάσκουν, μέσα ἀπό αὐτόν τόν ἰστό τῆς ἀράχνης, αὐτή τήν ὕφανση τῶν παγκόσμιων ἀνταλλαγῶν. Ὁ Πλάτων θά εἶχε πολύ ἀγαπήσει αὐτόν τόν τρόπο τῆς ἐπικοινωνίας, αὐτός πού ἐπέκρινε τή γραφή γιατί ἡ γραπτή ἐπικοινωνία δέν μπορεῖ νά διορθωθεῖ καί νά λάβει ἄμεση ἀπάντηση.

– Ἀλλά μήπως δέν μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι αὐτό τό

ἐργαλεῖο μετάδοσης εἶναι, κατά κάποιον τρόπο, κατευθυνόμενο;

– Ἐδῶ ἀγγίζουμε ἕνα πολύ σοβαρό πρόβλημα. Οἱ ἠλεκτρονικοί ὑπολογιστές μιλοῦν ἀμερικανο-αγγλικά. Ἡ λογική τους, εἶναι ἡ λογική τῆς ἀλγεβρας ὅπως διατυπώθηκε ἀπό τόν Μπούλ, εἶναι ἀγγλική καί ἡ ἐξέλιξή τους λαμβάνει χώρα στίς Ἡνωμένες Πολιτείες, κάτι πού αὐξάνει τήν κυριαρχία τῶν ἀμερικανο-αγγλικῶν ὡς παγκόσμιας γλώσσας. Πέρα ἀπό τά βέβαια πλεονεκτήματα σέ οἰκονομικό, ἐμπορικό, ἐπιστημονικό καί τεχνολογικό ἐπίπεδο, τό μέρος τῆς ἀτομικότητας τῶν λαῶν, τῶν ἐθνοτήτων, τῶν πολιτισμῶν ἔχει μειωθεῖ καθοριστικά. Ὁ κόσμος φτωχαίνει παρόλο πού ἐμπλουτίζεται ἀπό τεχνολογική καί ἐπιστημονική ἀποψη: τό νά χάνεται μιά γλώσσα, εἶναι σάν νά χάνεται μιά ἀπειρία δυνατοτήτων δημιουργίας καί ἐπινοήσεων εἶναι, ἐπίσης, σάν νά χάνονται τόποι μνήμης καλά ριζωμένοι στή γλώσσα. Δέν μένει παρά μιά ἐλπίδα γιά τόν συγγραφέα μιάς γλώσσας ὀνομαζόμενης μειοψηφικῆς (δέν ὑπάρχει μικρή γλώσσα, ὅλες οἱ γλώσσες εἶναι ἀπέραντες): νά μεταφραστεῖ στά ἀμερικανο-αγγλικά. Δέν ὑπάρχει παρά ἕνας ἀντίπαλος στά ἀγγλικά: τά ἰσπανικά, πού ὀμιλοῦνται καί ἀπό τίς δύο πλευρές τῆς Βορείου Ἀμερικῆς. Ἀλλά δέν ἔχουμε τό δικαίωμα νά ἀρνηθοῦμε σέ κάποιον νά πάει μέ γρήγορους ρυθμούς πρὸς τό μέλλον πού εἶναι τά ἀμερικανο-αγγλικά. Εἰδικά ἐκεῖ πού ἡ ἐπιβίωση, μέ ὄρους ὑλικούς, διακυβεύεται.

– Ἐνῶ θέλατε νά ἀκολουθήσετε ἀνώτατες σπουδές στό Παρίσι, ὁ πατέρας σας σᾶς ὑποχρέωσε νά τίς κάνετε σέ μιά χώρα ἀγγλικῆς γλώσσας;

– Ἦταν μετά τόν πόλεμο. Στά τέλη τοῦ 1945 πού τό βῆρος τῆς Ἀμερικῆς εἶχε ἀρχίσει νά μετράει στήν Εὐρώπη καί στόν κόσμο. Ἡ Ἀγγλία ἔχει μεγάλη τύχη: μιλάει τήν ἴδια γλώσσα μέ τίς ΗΠΑ. Ἀλλά αὐτό τό νόμισμα ἔχει μιά ἄλλη ὄψη. Οἱ νέοι γάλλοι ἐπιστήμονες καί στοχαστές δραπετεύουν λιγότερο πρὸς τήν Ἀμερική καθὼς δέν μιλοῦν ἀγγλικά. Ἀλλά ἀκόμα καί στή Γαλλία, ἕνα εἶδος ὑπεραντλαντικῆς διαλέκτου ἐπιβάλλεται ὅλο καί περισσότερο, πράγμα πολύ ἀνησυχητικό. Λίγο πρὶν ἀπό τόν θάνατό του, ὁ Βαλερύ ἔκανε ἕνα πολύ ὠραῖο ἀστέιο: ὅταν τόν βεβαίωσαν ὅτι θά μπορούσαμε νά μάθουμε πολλά ἀγγλικά σέ 20 ὥρες, ἀπαντοῦσε ὅτι ἐκεῖνος τά γαλλικά, δέν θά μπορούσε νά τά ἀφομοιώσει οὔτε σέ 2.000 ὥρες!

– Μέ αὐτόν τόν τρόπο θά εἴσθε ἕνας ἀπό τοὺς τελευταίους πορθηεῖς ἀνάμεσα στίς γλώσσες.

– Νά διδάσκεις, νά γράφεις, νά ζεῖς ἀνάμεσα σέ τέσσερις γλώσσες εἶναι κάτι σπάνιο. Ὅλο καί περισσότερο αὐτός ὁ ὁποῖος θέλει νά ἔχει ἕνα κοινό πέρα ἀπό τήν ἐπαρχία του χρησιμοποιεῖ τά ἀμερικανο-αγγλικά. Ἀλλά εἶναι πολύ δύσκολο νά κάνεις προβλέψεις. Οἱ γλωσσολόγοι προβλέπουν ὅτι σέ 20 ἢ 30 χρόνια τά ἀμερικανο-αγγλικά θά διαχωριστοῦν: θά ὑπάρχει ἕνα λεξικό γιά τά καναδικά, τά νεοζηλανδικά, γιά τά ἀγγλικά τῶν Ἀντιλλῶν, ὅτι τά ἀγγλικά καί τά ἀμερι-

κάνικα τά ίδια θά ύποταχθοϋν στόν νόμο τής σχάσης. Είναί πιθανόν αλλά δέν πιστεύω ότι όφείλεται στίς έπιστήμες, στήν τεχνολογία καί στό έμπόριο. Θά ύπάρχει μιά έσπεράντο άμερικανο-αγγλική γιά τίς άμεσες ανάγκες: κάθε Τουρκος πιλότος πού θά θέλει νά προσγειωθεί στό Νέο Δελχί θά όφείλει νά μιλά άμερικανο-αγγλικά. Έντούτοις, τά κινέζικα δέν είναι μιά γλώσσα πού έπιδιώκει νά έξαπλωθεί. Η ύπερηφάνεια τών κινεζικών είναι νά μένουν πίσω από τά τείχη τής δυσκολίας τους. Τά άμερικανο-αγγλικά, τά ίδια, έχουν μιά ένέργεια διαρκούς έξάπλωσης, έναν δυναμισμό άσυνείδητου προσηλυτισμού. Τά μεγάλα πανεπιστημιακά βραβεία στό Χάρβαρντ καί τό Μ.Ι.Τ. είναι νέοι Κινέζοι πού σύντομα δέν θά μιλοϋν ούτε μιά λέξη από τή γλώσσα τους.

– Άλλά αυτή ή άμερικανο-αγγλική έσπεράντο δέν γεννά λογοτεχνία.

– Δύσκολο νά τό πει κανείς. Τό άμερικανικό μυθιστόρημα έχει μιά τεράστια επίδραση στό εύρωπαϊκό μυθιστόρημα, από τόν Φόκνερ ως τόν Φίλιπ Ρόθ καί τόν Σαούλ Μπέλου.

Υπάρχει ένα είδος βασικών άγγλικών όλο καί ποιο πλούσιο. Έχω δει ταινίες του Γούντνυ Άλλεν όχι μονάχα στό Παρίσι, αλλά καί στήν Άνατολική Εύρώπη, στήν Κίνα καί στήν Ίαπωνία καί, σέ όλες αυτές τίς χώρες, τά εβραϊκά νεοϋορκέζικα άστεία περνούν άμεσα. Άν τόσο άπομακρυσμένοι λαοί μποροϋν νά καταλάβουν μέ τόν ίδιο τρόπο τό ιδιαίτερο χιούμορ του Γούντνυ Άλλεν, τά άστεία του, τά λογοπαίγνια του, τούς άφορισμούς του, σημαίνει ότι ύπάρχει ήδη μιά, σχεδόν, διεθνής γλώσσα στόν τομέα τών σπόρ, τών ταινιών, του χιούμορ.

– Τό γεγονός ότι είσθε Έβραϊός έχει παίξει έναν σπουδαίο ρόλο στή ζωή σας, σάς καθόρισε έως καί τήν έπιλογή τής σταδιοδρομίας σας: ό πατέρας σας είχε άποφασίσει ότι όφείλετε νά γίνετε διδάσκαλος, καθηγητής, σύμφωνα μέ τήν παράδοση.

– Η λέξη ραβίνος δέν έχει ούτε ιερή ούτε λειτουργική έννοια: σημαίνει, απλώς, ό καθηγητής. Η ιδέα ότι νά διδάσκει είναι ή πιό ωραία προοπτική πού μιά γυναίκα ή ένας άνδρας μποροϋν νά έχουν είναι βαθειά ριζωμένη στόν ιουδαϊσμό κι έχω πληρώσει μεγάλο τίμημα σέ αυτή τήν έντολή: έχω κάνει ζωγραφική, σχέδιο, έχω εκδώσει ποιήματα. Έάν αυτό τό όνειρο τής διδασκαλίας δέν ήταν τόσο ζωντανό από τήν παιδική μου ηλικία, θά είχα ίσως άποτύχει στή ζωή μου προσπαθώντας όμως νά είμαι δημιουργός. Έχω εκδώσει φανταστικές ιστορίες αλλά ήταν ιστορίες ιδεών, επιχειρημάτων, κοντά —άν μου έπιτραπεί αυτός ό συσχετισμός— στόν *Monsieur Teste* του Βαλερύ. Αυτή ή κλίση, ή διδασκαλία, μου έχει φέρει άπεριόριστη εύτυχία: αυτή τή στιγμή έχω μιά οικογένεια σέ κάθε ήπειρο, μιά οικογένεια πού θά άνανεώνεται κάθε φθινόπωρο μέχρι νά άποσυρθώ. Κρατάω έπαφή μέ τούς μαθητές μου εκ τών όποιων πολλοί έχουν έδρες: προσκεκλημένος σέ έναρκτήριο μάθημα ενός παλιού μαθητή, είναι μιά πολύ καλή άνταμοιβή! Έντούτοις, τό πανεπιστή-

μιο μέ έβαζε στό περιθώριο, οι μανδαρίνοι μέ άπομόνωναν γιατί, από τήν αρχή, διατύπωναν μιά βασική διαφορά: άκόμα καί ό πιό μεγάλος καθηγητής δέν είναι δημιουργός. Είναι ένας απλός *postino*, ένας ταχυδρόμος, όπως σέ εκείνη τήν ωραία ταινία του Μάικλ Ράντφορντ γιά τόν Πάμπλο Νερούδα. Ό ταχυδρόμος φέρνει τήν άλληλογραφία, δέν γράφει. Τό νά ξεχάσει κανείς αυτή τή διαφορά, δέν θά ήταν παρά ή προδοσία τών *clerks!* [ταγών]. Δέν παραδέχομαι πώς οι πανεπιστημιακοί καί οι κριτικοί παίρνουν τόσο σοβαρά τόν έαυτό τους ώστε νά νομίζουν ότι συγκρίνονται μέ τούς δημιουργούς. Η χρήση τής λέξης πρόφαση άποτελεί ένα από τά στοιχεία τής διαμάχης μου μέ τήν άποδόμηση του Ντεριντά. Ό κύριος Ρακίνας, ό κύριος Βερλαίν ή ό κύριος Σαίξπηρ δέν είναι μιά πρόφαση γιά τήν άνάγνωση του μικρού κυρίου Στάινερ. Μποροϋν πολύ καλά νά τόν στεροϋνται αλλά αυτός δέν μπορει νά τούς στερηθεί. Στή μεγάλη βιβλιοθήκη του κόσμου, έξηγεί ό Βάλτερ Μπένγιαμιν, ύπάρχουν έργα, τά όποια κανείς δέν έχει διαβάσει εδώ καί χίλια χρόνια. Μποροϋν νά περιμένουν. Έμείς είμαστε οι άνυπόμονοι, όχι αυτά. Τό έργο έχει τόν δικό του χρόνο, ό όποιος δέν είναι άπαραιτήτως ό χρόνος του άναγνώστη. Μιά μέρα κάποιος θά άνοιξει αυτά τά βιβλία καί τά έργα θά ξαναγυρίσουν στή ζωή, κι αυτό δέν θά συμβεί χάρη στους κριτικούς, μέ κάποιες, μόνο, έξαιρετικές έξαιρέσεις.

– Τό έργο έχει λοιπόν μιά παρουσία αυτό τό ίδιο;

– Άπολύτως. Μήπως ύπάρχει μιά μουσική πού δέν τήν άκούει κανείς; Πρόκειται γιά ένα πολύ σύνθετο φιλοσοφικό παράδοξο. Καί από κάθε άποψη, ή *synapse* [σύναψη, έλληνικά στό κείμενο], ή σπίθα τής μεγάλης δημιουργίας πού αλλάζει τό έσωτερικό καί έξωτερικό τοπίο, παραμένει μεγαλειωδώς άπρόβλεπτη καί μυστηριώδης. Νά άνιχνεύεις τήν ύπαρξή σου είναι ένα σπάνιο καί σημαντικό πράγμα. Είναι σάν φτάνεις κατá τή διάρκεια ενός πίκ-νίκ κοντά στή Βέρνη σέ μιά τάξη νέων παιδιών. Η δασκάλα έχει ζητήσει από τούς μαθητές νά σχεδιάσουν τό ύδραγωγείο μπροστά στό όποιο βρίσκονται. Ένα από τά παιδιά —όνομαζόταν Πάλ Κλέε— σχεδίασε τίς κολώνες μέ παπούτσια, καί, από εκείνη τήν ήμέρα, κάθε κολώνα περπατάει. Η δασκάλα δοκίμασε μεγάλο σόκ ανακαλύπτοντας ότι είχε έναν μαθητή διάνοια. Αυτή ήταν μιά σπάνια εύκαιρία γιά τόν Πάλ Κλέε γιατί πολύ συχνά ή παιδαγωγική συντρίβει τήν σπίθα. Πρέπει κανείς νά παραμένει πολύ σεμνός: τόν περισσότερο καιρό δέν καταλαβαίνουμε ούτε τό σημείο εκκίνησης μιάς δημιουργικής δουλειάς ούτε άκόμα καί τίς αιτίες τής έπιτυχίας. Ένας μονάχα συγγραφέας στήν ιστορία τής ανθρωπίνης φυλής ξεπέρασε τό δισεκατομμύριο βιβλίων, ή κυρία Ρόουλινγκ. Τά παιδιά στήν Κίνα κάνουν ούρες όλη τή νύχτα γιά νά άγοράσουν τόν 4ο καί τόν 5ο τόμο του Χάρν Πόττερ, βιβλίο άκραία άγγλικό, του όποιου ή ιστορία είναι άντιγραφή τής σχολικής ζωής τών βρετανικών οικοτροφείων, μέ περίπλοκη σύνταξη καί μέ πλούσιο λεξιλόγιο, λίγο του παλιού καιρού. Όλος ό

πλανήτης καταβροχθίζει κάθε λέξη του και τὰ παιδιά ζητοῦν ἀπὸ τοὺς γονεῖς τους νὰ κλείσουν τὴν τηλεόραση γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ διαβάσουν καὶ νὰ ξαναδιαβάσουν τὸν Χάρυ Πότερ. Κανείς δὲν τὸ ἔχει ἐξηγήσει, καὶ ἡ ἴδια ἡ κυρία Ρόουλινγκ δὲν καταλαβαίνει τίποτα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἱστορία. Αὐτὸ εἶναι πού κάνει τὸ πράγμα τόσο συναρπαστικό!

– Μήπως αὐτὸ τὸ φαινόμενο δὲν εἶναι σέ μεγάλο μέρος ἀποτέλεσμα τῆς προώθησης τῶν μέσων ἐνημέρωσης;

– Τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης δὲν μποροῦν νὰ ἐπιβάλουν τὴν ἀνάγνωση μεγάλων καὶ δύσκολων τόμων σέ ὁλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ Κίνα κοροϊδεύει τὰ δικὰ μας μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης. Οἱ Ἑσκιμῶι καταβροχθίζουν αὐτὸ τὸ βιβλίο: εἶναι πολὺ πιὸ ἐνδιαφέρον καὶ πολὺ πιὸ μυστηριώδες!

– Θεωρεῖτε τὸν Χάρυ Πότερ ἀξία στό ἐπίπεδο τῆς δημιουργίας;

– Χωρὶς καμία ἀμφιβολία. Γιὰ τὸ παιδί, ἀκόμα πιὸ μεγάλη ἀξία. Ἐάν αὐτὸ τὸ ἀπομακρύνει ἀπὸ τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης πρὸς μιὰ σιωπηλὴ ἀνάγνωση, σοβαρὴ, αὐτὸ θὰ βοήθουσε, ἴσως, νὰ προκληθεῖ μιὰ διαδικασία πού, σέ ἄλλη περίπτωση, δὲν θὰ καταφέρναμε νὰ προωθήσουμε μέ ἄλλα μέσα. Εἶναι πολὺ νωρὶς γιὰ νὰ γνωρίζουμε ἐάν τὰ παιδιά θὰ πάνε στὴ συνέχεια πρὸς ἄλλες ἀναγνώσεις, κλασικῆς, ἐάν μετὰ τὸν Χάρυ Πότερ θὰ ζητήσουν νὰ διαβάσουν τὴν Ὀδύσεια. Ἐάν ἔχουν φιλελεύθερους καὶ ἐξυπνοὺς γονεῖς καὶ σχολεῖα αὐτὸ εἶναι πιθανόν.

– Ἄρα, ἔχει μεγάλη σημασία τὸ περιβάλλον τῶν παιδιῶν.

– Τεράστια. Ἀλλὰ αὐτὴ τὴ στιγμή, μιὰ μεγάλη ἀπογοήτευση κυριεῖει τὸν ἐκπαιδευτικὸ κόσμον μπροστὰ στοὺς ἀξιοθρήνητους χώρους, στοὺς μισθοὺς πού μόλις σοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ζεῖς, στὴν ἔλλειψη πειθαρχίας μέσα στὴν τάξη. Εἶχα, ἤδη, δύο φορές τὸ προνόμιο νὰ συμμετάσχω στὶς Entretiens Nathan, αὐτὰ τὰ συνέδρια πού ἐνάθουν περίπου 2.000 καθηγητῆς ἀπὸ ὅλη τὴ Γαλλία. Οἱ δάσκαλοι εἶναι ἀντιμέτωποι μέ τὴν καθημερινὴ ἐξάντληση, μέ τὴ γραφειοκρατικὴ πολιορκία. Αὐτὸ ἔχει σάν ἀποτέλεσμα οἱ νέοι νὰ καταστρέφονται. Τίποτα δὲν πρόκειται νὰ ἀντισταθεῖ στὴ γενικὴ τάση: τὴ στιγμή πού οἱ ἐκκλησίες εἶναι ἄδειες, πού ἡ χριστιανισμὸς ἐγκαταλείπεται, τὸ ποδόσφαιρο γίνεται ἡ παγκόσμια θρησκεία. Ἐάν δὲν δώσουμε στό παιδί τὴ δυνατότητα νὰ καθίσει ἤρεμα, μέσα σέ ἡσυχία μπροστὰ σέ ἕνα κείμενο, μιὰ μουσικὴ ἢ ἕνα πίνακα, θὰ ὑπάρξει μιὰ μεγάλη κρίση στὴ Δύση.

– Μὰ πῶς θὰ φτάσουμε στό σημεῖο τὸ παιδί πού πηγαίνει στό σχολεῖο καὶ κατέχεται ἀπ' ὅλες αὐτὲς τίς ἐντάσεις τοῦ περιβάλλοντός του, νὰ μπορέσει νὰ καθίσει ἤρεμα;

– Ἐμπιστευτεῖτε το σέ μένα γιὰ πέντε λεπτά καὶ θὰ ἐπιτύχω νὰ τὸ πείσω! Αὐτὸ πού χρειάζεται εἶναι ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στὶς ἀξίες πού διδάσκουμε καὶ νὰ μὴ διαπραγματευόμαστε τὰ πάθη του. Ξεκινῶ πάνταν λέγοντας στοὺς νέους: ἐάν ἕνα πάθος ξεκινᾷ ἀπὸ ἐσᾶς, ἀφιερῶστε του τὴ ζωὴ σας, ἀκόμα κι ἂν δὲν μπορεῖτε

νὰ τὸ ἐξηγήσετε, νὰ τὸ δικαιολογήσετε κοινωνικά. Θὰ ἔχετε μιὰ τρελὴ εὐκαιρία νὰ κυριευτεῖτε ἀπὸ κάτι τὸ ὁποῖο θὰ ἔχει ξυπνήσει μέσα σας.

– Ἀλλὰ μήπως ὅλος ὁ κόσμος δὲν ἔχει κυριευθεῖ κατὰ αὐτὸ τὸν τρόπο;

– Ὁχι, ὁ πολιτισμὸς εἶναι ἕνα πράγμα ἐλιτιστικό. Ὁ Θεὸς θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει κατανεῖμει τὰ ταλέντα περισσότερο δίκαια. Μοῦ ἔχει τύχει νὰ ἔχω νικηθεῖ στό σκάκι ἀπὸ ἕνα πεντάχρονο ἀγόρι. Οὐρλιαξα στὸν Θεό: «Πῶς μπόρεσες νὰ κάνεις κάτι τέτοιο! Νὰ εἶσαι σέ τέτοιο σημεῖο ἄδικος!». Εἶναι μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα αἴσθησις, πού μᾶς προσκαλεῖ νὰ σκεφτοῦμε γιὰ τὴν ἀνισότητα τῶν χαρισμάτων.

– Τί μποροῦμε νὰ κάνουμε στό ἐκπαιδευτικὸ πλαίσιο πού ἀπευθύνεται σέ ὅλους;

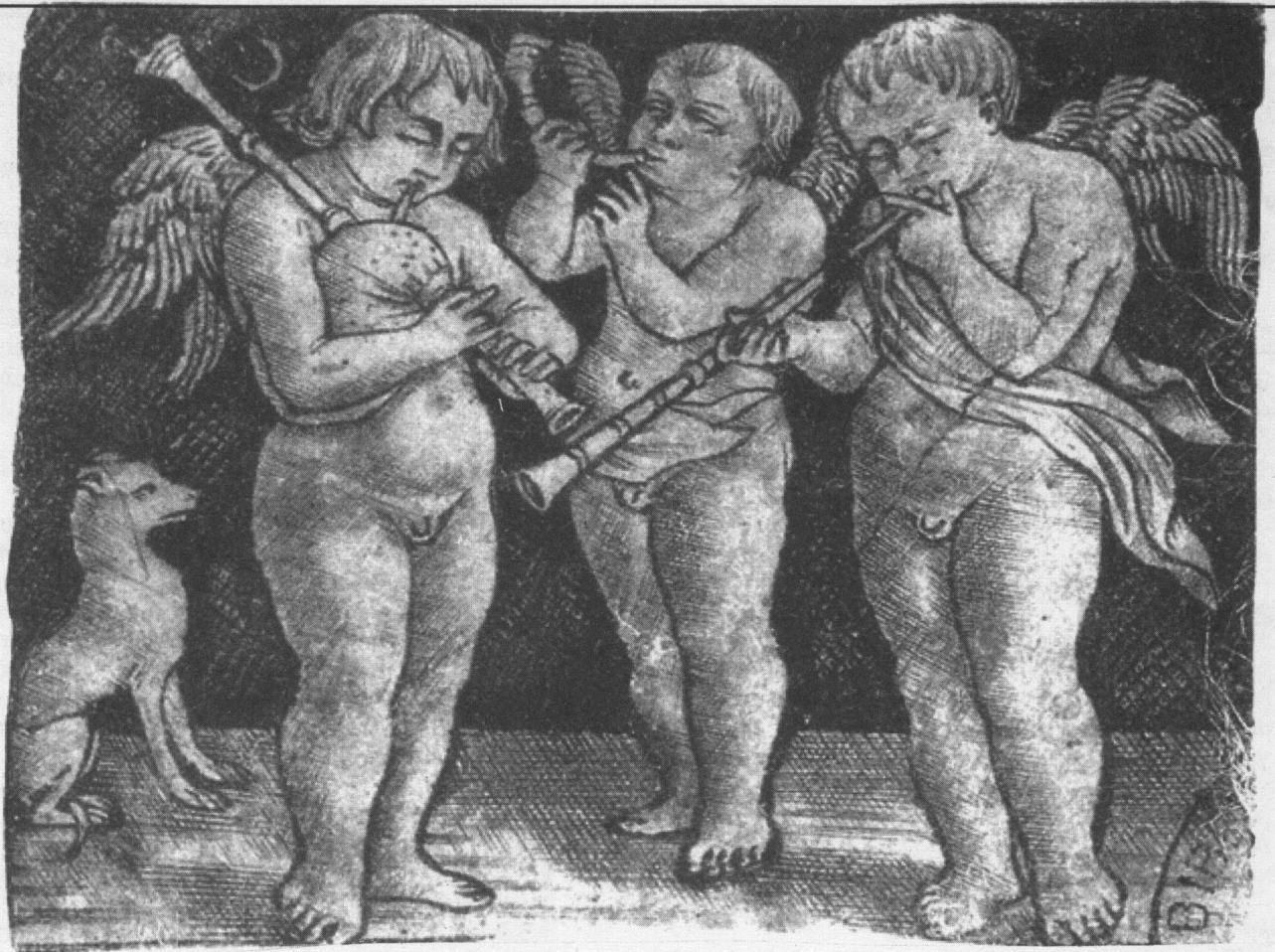
– Ἡ ἀνώτατη ἐκπαίδευση ἀπευθύνεται σέ πολὺ λίγο κόσμο. Μποροῦμε νὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀνιχνεύσουμε τὸ ταλέντο, τὸν ζῆλο γιὰ μάθηση, τὴ σπίθα, χωρὶς ἢ ἐμφάνιστο, ἢ φυλὴ, ἢ ἀναπηρία, ἢ γεωγραφικὴ προέλευση ἢ τὰ οικονομικὰ μέσα νὰ μποροῦν νὰ γίνουν ἐμπόδιο. Τὸ χειρότερο, θὰ ἦταν νὰ χαμηλώσουμε τὸ ἐπίπεδο. Εἶναι τὸ ἴδιο μέ ἕνα ἐγκλημα! Πρέπει πάντα νὰ πετάμε τὴν μπάλα λίγο πιὸ ψηλά ὥστε τὸ παιδί νὰ προσπαθήσει νὰ τὴν πιάσει.

– Τί κάνουμε, λοιπόν, μέ ὅλους αὐτοὺς πού δὲν ἔχουν πάθος, κάποιο ἰδιαίτερο ταλέντο;

– Προσπαθοῦμε νὰ τοὺς ἐξασφαλίσουμε τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη. Ἀλλὰ δὲν θὰ γίνουν τίποτα, τὸ γνωρίζουμε. Θὰ ἐπιδιώσουν μονάχα στοὺς τηλεφωνικοὺς καταλόγους. Ὅπως, ἄλλωστε, ἐσεῖς ἢ ἐγώ. Κάθε ἔτος, ἀπὸ τὸ πρῶτο μου μάθημα μοῦ ἀρέσει νὰ ὑπάρχει ἕνας κατάλογος μπροστὰ στοὺς φοιτητῆς μου. Θὰ τοὺς ἀπευθύνω τοὺς χαιρετισμούς μου: «Ἐσεῖς κι ἐγώ εἴμαστε ἀθάνατοι χάρις στὴν Βιβλιοθήκη τοῦ Κογκρέσου τῆς Οὐάσιγκτον πού ἀρχειοθετεῖ ὅλους τοὺς καταλόγους! Εἶναι καταπληκτικό! Ἀναλογιστεῖτε τί θὰ μπορούσε νὰ κάνει ὁ Μπόρχες μέ αὐτὴ τὴν ἀλληγορία! Αὐτοὶ γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ μιλήσω στό μάθημά μου, ὁ Πλάτων, ὁ Δάντης, ὁ Ρακίνας, δὲν ἔχουν ἀνάγκη τὸν κατάλογο γιὰ νὰ ἐπιδιώσουν». Τὸ ταλέντο εἶναι μιὰ θαυμάσια ἀδικία. Ὁ δημιουργὸς, ὁ ἐφευρέτης, ὁ μέγας πολιτικὸς ἄνδρας, μποροῦν νὰ ξεπηδήσουν ἀπὸ παντοῦ κι ἕνα καλὸ σχολικὸ σύστημα προσπαθεῖ νὰ τοὺς ἀνακαλύψει.

– «Ἡ ἐκπαίδευση», γράφετε, «εἶναι ἡ ἀρρώστια τῆς ἀναγκαίας ἐλπίδας. Αὐτὴ ἡ ἐλπίδα εἶναι, λοιπόν, προορισμένη γιὰ μερικούς»;

– Οἱ ὁποῖοι, ὁμως, μποροῦν νὰ ξεπηδήσουν ἀπὸ παντοῦ καὶ πρέπει νὰ γίνουν τὰ πάντα γιὰ νὰ τοὺς ἐνθαρρύνουμε καὶ νὰ κάνουμε πιὸ εὐκολο τὸν δρόμο τους, νὰ τοὺς δώσουμε τὰ μέσα. Μία ἀπὸ τίς αἰτίες τῆς παρούσας κρίσης, εἶναι οἱ γονεῖς: φοβοῦνται μήπως τοὺς ξεπεράσει τὸ παιδί τους, μήπως ἀφήσει τὸ περιβάλλον του. Εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ πείς σέ μιὰ μὴ προνομιούχα οἰκογένεια τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν: μποροῦμε νὰ ἐπιτρέψουμε στό παιδί σας νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ περιβάλλον του.

– Αυτό έρχεται σέ αντίθεση μέ τό γαλλικό έκπαιδευτικό σύστημα πού περιγράφετε στό *Maitres et disciples* και έχει παίξει γιά καιρό τόν ρόλο του κοινωνικού άνελκυστήρα.

– Πρόκειται γιά μιά έποχή πού πέρασε. Ό πολιτισμός μας δείχνει από εδώ και στό έξής ενός είδους μαζοχισμού, καθώς μετανοεί μετά τίς άδικίες πού επιβλήθηκαν στόν κόσμο στή διάρκεια των δύο παγκοσμίων πολέμων, πού ήταν ευρωπαϊκοί εμφύλιοι πόλεμοι. Μπροστά στίς σφαγές πού έγιναν στην Ευρώπη, από την δολοφονία στό Σαράγεβο τό 1914 έως την πολιορκία του Σαράγεβο στό τέλος του 20ού αιώνα, ντρεπόμαστε έμεις οι ίδιοι, ίσως δικαιολογημένα: ή έλπίδα και ή δικαιοσύνη έχουν υποχωρήσει στην Ευρώπη.

– Ό δυτικός πολιτισμός δέν θά έχει πλέον τόν κυρίαρχο ρόλο πού ήταν δικός του σέ μιά άλλη έποχή;

– Προετοιμάζονται άλλα μοντέλα. Γιά αυτή την αιτία τό ζήτημα της εκπαίδευσης στην Κίνα είναι από τά πιο ενδιαφέροντα και σημαντικά. Χρειάζονται άνθρωποι γιά νά μάθουν αυτή την τόσο δύσκολη γλώσσα. Η Αμερική έχει ήδη πάρει τό προβάδισμα σέ σχέση μέ την Ευρώπη σέ τεχνολογικό, σέ έπιστημονικό και σέ οικονομικό επίπεδο. Ό έτήσιος προϋπολογισμός του

Χάρβαρντ ξεπερνά τό σύνολο των προϋπολογισμών των πανεπιστημίων της Δυτικής Ευρώπης! Πρόκειται γιά άποστάσεις ποσοτικές και όχι άποστάσεις σχετικές. – Δίνετε μεγάλη σημασία στόν προϋπολογισμό γιά την εκπαίδευση.

– Οι ΗΠΑ μπορούν νά επιτρέπουν στόν έαυτό τους νά είναι θάνασσα ύλιστική, γιατί αφιερώνει υπέρ τό δέον στόν πολιτισμό και στην εκπαίδευση. Στην Αγγλία έπίκειται ή κρίση: δέν γνωρίζουμε τί νά κάνουμε γιά νά επιβιώσουν τά καλά πανεπιστήμια. Στή Γαλλία ή έρευνα, τά ίνστιτούτα, τά εργαστήρια, τό CNRS αντιμεταπίζουν μιά τρομακτική άνεπάρκεια σέ μέσα. Τό 1919, ήδη, ό Βαλερύ, δήλωνε: «Γνωρίζουμε τώρα ότι όλοι οι πολιτισμοί είναι θνητοί». Κανένα σύστημα δέν έχει συμβόλαιο μέ την αιωνιότητα. Τά πράγματα αλλάζουν. Από τότε πού ό Ανρί Φοσιγιόν μιλούσε γιά «τόν μεγάλο πανικό του έτους χίλια», ό δυτικός πολιτισμός διαισθάνεται τή θνητότητά του, τό τέλος του. Ακόμα κι αν κανείς δέν μπορούσε νά μαντέψει τό μέγεθος της καταστροφής τόν 20ό αιώνα! Ό Μονταίνος είχε όμοίως πλήρη συναίσθηση αυτής της περατότητας. Έγραφε σέ μιά έποχή στην όποία οι θρησκευτικοί πόλεμοι δέν άφηναν ήδη μεγάλη έλπίδα στό ανθρώπινο

γένος καί παρόλα αὐτά ἓνα εἶδος ἐλπίδας διασώζεται στά *Δοκίμια* «στό ἑναρκτήριο κείμενο, ἡ ἀρετή προκαλεῖ τή συμπόνια καί οἱ ἠττημένοι πολεμιστές κατορθώνουν νά σταματήσουν τό σπαθί τοῦ νικητῆ». Ὁ Μονταίνιος δέν εἶχε τήν αἴσθησι τοῦ τραγικοῦ. Δέν κατάλαβε πραγματικά τήν κτηνωδία τοῦ ἀνθρώπου ἢ δέν ἤθελε νά τήν καταλάβει. Εἶχε ἓνα εἶδος ἀνοχῆς, τρυφερότητας γιά τό ἀνθρώπινο πού ἀνταποκρίνεται πολύ λίγο στή δική μας κατάσταση. Ἐνῶ ὁ Πασκάλ τά εἶχε ὅλα καταλάβει: εἶμαι ἓνας ἰανσενιστής² ἑβραῖος.

– *Αὐτό ὑπονοεῖ μιά πίστη στόν Θεό.*

– Ἐχω ἓνα βαθύ σεβασμό γιά τόν συνεπή ἄθεο ἀλλά σπανίως τόν ἔχω συναντήσει. Κάποιοι ἐπιστήμονες ἐξηγοῦν πῶς μιά προσωπική ἀγωνία δέν ἔχει καμία θέση στή στατιστική καί δέν ἔχει τίποτα νά πεῖ γιά τή ζωή. Ἀλλά, ἐάν χτυπήσει τό τηλέφωνο στίς 3 τό πρωί, γιά νά ἀνακοινώσει τόν χαμό ἐνός παιδιοῦ σέ ἓνα αὐτοκινητικό ἀτύχημα, οἱ περισσότεροι γονεῖς θά οὐρλιάξουν «ὦ Θεέ, ὦ Θεέ, βοήθησέ με!», ἀκόμα κι ἂν εἶναι δηλωμένοι ἀγνωστικιστές ἢ ἄθεοι. Λίγοι εἶναι αὐτοί πού θά σωπάσουν καί θά συνεχίσουν νά διαβεβαιώνουν ὅτι αὐτή ἡ φρίκη δέν ἔχει κάποια μεγαλύτερη σημασία ἀπό τόν προσωπικό πόνο. Αὐτό πού ἔχει σημασία γιά ἐμένα εἶναι ὅτι τό ζήτημα τῆς ὑπαρξῆς ἢ τῆς μή ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ παραμένει ἓνα σοβαρό καί κύριο ζήτημα γιά μιά φιλοσοφική, αἰσθητική, πολιτική, ἠθική σκέψη. Κάνω τήν ὑπόθεση ὅτι ἐάν αὐτό τό ζήτημα γίνει ἓνα κακόγουστο ἀστεῖο ἢ ἓνας νηπιακός φροῦδικός ἀρχαϊσμός κάποιοι τομεῖς τῆς αἰσθητικῆς ἢ τῆς φιλοσοφικῆς δημιουργίας θά ἐξαφανίζονταν. Θά ὑπάρχουν –κάτι τό ὁποῖο δηλώνω στό τελευταῖο κεφάλαιο τῆς *Γραμματικῆς τῆς Δημιουργίας*– ἀριστουργήματα ἄθων συγκρινόμενα μέ τούς *Ἀδερφούς Καραμαζόφ* ἢ τόν *Πάρισαλ*; Τό ζήτημα τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ κατοικεῖ σέ κάθε στίχο τοῦ Πῶλ Σελάν πού ἀποτελεῖ γιά ἐμένα τό ζενίθ τῆς σύγχρονης ποίησης. Ἐνοικεῖ στους μεγάλους συγγραφεῖς, τούς μεγάλους ζωγράφους, τούς μεγάλους μουσικούς.

– *Εἶναι αὐτό τό ὁποῖο προσπαθεῖτε νά δείξετε στή Νοσταλγία τοῦ ἀπόλυτου: τό ζήτημα τοῦ Θεοῦ παραμένει παρόν στόν Μάρξ, τόν Φρόιντ ἢ τόν Λεβί-Στρώς...*

– Τό ἔχουν πράγματι ἐρμηνεύσει μέ διαφορετικούς ὅρους, ἀλλά εἶναι πάντα ἐκεῖ. Αὐτό τό ζήτημα ἐξαφανίζεται ἀληθινά μπροστά στή διαπίστωση ὅτι στόν πλανήτη μας ὅπου ἡ κυκλοφορία τοῦ χρήματος εἶναι θεμελιώδης, οἱ πῶς δραστηριες βιομηχανίες εἶναι ἢ πορνογραφία καί τά ναρκωτικά. Ἐάν ἡ ἐκκοσμίκευση, ἢ ἀγνωστικιστική ἀνοχή, ἢ βολταιρική ἐλευθεριότητα καταλήγουν σέ αὐτά, εἶναι πολύ σοβαρό. Ἐάν δέν ὑπάρχει Θεός, τό νά ἀγγίξεις σεξουαλικά ἓνα παιδί –κάτι πού ἀποτελεῖ γιά ἐμένα τήν ἀπόλυτη φρίκη, μαζί μέ τά βασανιστήρια– μπορεῖ νά ἀποβεῖ ἀνώδυνο: εἶναι ἓνας κόσμος πού δέν ἔχω ὄρεξη νά δῶ. Τώρα πού ἄνεστις καλές βιβλιοθηκῆς CD σαδιστικά πορνό μέ παιδοφιλικές ὀπτικές εἶναι πολύ θλιβερό. Ὁ πολι-

τισμός μας εἶναι πολύ θλιβερός. Ποῦ εἶναι ἡ χαρά; Ὑπάρχουν δύο χῶρες στίς ὁποῖες οἱ νέοι γελοῦν ἀκόμα πάρα πολύ: ἡ Ἰρλανδία ὅπου ἡ λογοτεχνική καί θεατρική δημιουργία ἐκρήγγνται καί ἡ Ἰσπανία, μετά τή μεγάλη φρανκική περίοδο. Ἀλλά γιά τήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη...

– «Στίς πέντε τό ἀπόγευμα», ἡ *φανταστική ἱστορία πού συμπεριλάβατε στους Λογοκράτες συμβαίνει στό Medelin. Δείχνει ὅτι ἀκόμα κι ἂν πεθάνουν οἱ ποιητές, ἡ ποίηση μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ σάν ἓνα εργαλεῖο στόν ἀγῶνα κατά τῆς βίας.*

– Καθώς δέν ἔχω τό χάρισμα τῆς ἐπινόησης, αὐτό τό νέο ἔχει βασιστεῖ σέ μιά ἀληθινή ἱστορία: νέοι ποιητές συγγενικοί μέ τόν Ὀκτάβιο Πάξ πήγαν ἔως τό Medelin μέ κίνδυνο τῆς ζωῆς τους, γιά νά ἐπιχειρήσουν νά μοιράσουν ποιήματα. Ὑπάρχουν πράγματι κάποιες πηγές ἐλπίδας. Γιά μένα ἡ μουσική τό ἔχει πράξει, ἴσως περισσότερο ἀπό τόν λόγο. Σέ θέματα λογοτεχνικά, ξαναδιαβάω περισσότερο παρά ἀνακαλύπτω νέα ἔργα ἐνῶ κάθε εἶδους μουσική, ἀκόμα καί ἡ πιό ἀβανγκάρντ μέ παθιάζει. Ἡ ἐποχή μας εἶναι πολύ πιό πλούσια σέ μουσικό ἐπίπεδο ἀπό ὅ,τι σέ λογοτεχνικό: οἱ συνθέτες ἀνοίγουν νέα σύνορα. Ἡ μουσική ἔχει ἓνα ἐξαιρετικό πλεονέκτημα σέ σχέση μέ τήν ὁμιλία: δέν μπορεῖ νά πεῖ ψέματα. Δέν μπορούμε νά ζήσουμε χωρὶς οὐτοπία: αὐτό μπορεῖ νά γίνει μιά ἰδιωτική οὐτοπία, μυστική. Ἀλλά οἱ ἀπογοητεύσεις δέν ἔχουν τέλος. Ἐάν μοῦ εἶχατε πεῖ ὅτι τό 2003 ὁ κατάλογος τῶν χωρῶν ὅπου τά βασανιστήρια χρησιμοποιοῦνται ἐπισήμως, πού δημοσιεύθηκε ἀπό τήν Διεθνή Ἀμνηστία, ἀριθμοῦσε 109 χῶρες ἐκ τῶν ὁποίων σχεδόν ὁλόκληρη ἡ Εὐρώπη, θά ἔλεγα «εἶναι ἀδύνατο, ὄχι μετά ἀπό αὐτό πού ἔχουμε ζήσει, ὄχι μετά τήν Ἀλγερία!». Ζοῦμε σέ ἓναν πολιτισμό τῆς ἀπολύτου ἀδιακρισίας. Οἱ ἄνθρωποι καταβροχθίζουν τίς βιογραφίες ἀλλά δέν διαβάζουν τό ἔργο. Γυναῖκες δημοσιεύουν στή Γαλλία τά σεξουαλικά τους ἡμερολόγια, τά ὁποῖα πιθανότατα εἶναι ἐπινοήσεις. Σέ ἓνα μεγάλο ποίημα, τό 1914, ὁ Ἐζρα Πάουντ ἀνακοίνωνε τή βασιλεία μιᾶς ἀγνωστῆς ἀτέλειας πού θά κατέστρεφε τόν κόσμο μας. Τό εἶχε πολύ καλά μαντέψει. Οἱ βασικές ἀξίες, τῆς σιωπῆς καί τῆς διακριτικότητας, εἶναι ὅλο καί πιό δύσκολο νά διατηρηθοῦν. Ἀλλά πρέπει νά παλέψουμε, αὐτό ἀξίζει τόν κόπο. Ὁ καθένας ἀπό ἐμᾶς θά ἐπιβιώνει χάρη σέ κάποια εὐφυολογήματα. Κάθε πρωί μέ τό ξύπνημα,

2. Γιανσενισμός: κίνημα θεολογικο-φιλοσοφικό πού ἀναπτύχθηκε τόν 17ο καί 18 αἰῶνα κυρίως στή Γαλλία, ἀλλά καί στήν Ἰταλία καί τίς Κάτω Χῶρες. Μέ βάση τά δόγματα πού ἀνέπτυξε ὁ Γιανσένιος (1585-1638) στόν *Αὐγουστίνου* σέ ἀντίθεση μέ τούς Ἰησοῦτες ἔδινε τό προβάδισμα στή θεία πρόνοια ἐναντι τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας. Οἱ Γιανσενιστές, στή Γαλλία στράφηκαν κατά τῆς βασιλικῆς αὐθαιρεσίας καί τάχθηκαν ὑπέρ φιλοκοινοβουλευτικῶν ἀρχῶν. Τό 1653 ὁ γιανσενισμός καταδικάστηκε ἀπό τόν Πάπα Ἰννοκέντιο III.

Ξαναθυμάμαι μιά πλάκα πού μέ βοηθάει νά αντιμετώπιζω τήν ημέρα: κύριος ό Θεός, εύλογημένο τό όνομά του,... βαρέθηκε! Ούτε Νώε ούτε κιβωτός αυτή τή φορά! Θά ρίξει νερό· θά είναι ό κατακλυσμός, ό αληθινός. Η θέλησή του ανακοινώθηκε, αυτό θά συμβεί σέ δέκα ημέρες! Ό Άγιος Πατέρας δίνει τίς εντολές του στους πιστούς του: νά προσευχηθούν όλες οι οικογένειες μαζί, νά συγχωρήσει ό καθένας τούς έχθρους του, νά μαζευτούν γύρω από τόν ιερέα και νά δεχτούν τό πεπρωμένο πού επιβάλλει ό Θεός. Οι ιερείς τής προτεσταντικής Έκκλησίας, νά φροντίσουν νά ρυθμίσουν τούς λογαριασμούς τους στήν τράπεζα, νά τιμήσουν τά συμβόλαιά τους, νά εισπράξουν τά χρέη τους. Ό ραβίνος, λέει: «Δέκα ημέρες; άλλα είναι περισσότερα από όσο χρειάζεται για νά μάθεις νά αναπνέεις κάτω από τό νερό». Πρέπει νά μάθεις νά αναπνέεις κάτω από τό νερό. Ίσως είναι δυνατό!

– *Όσοόο εξακολουθείτε νά πιστεύετε ότι τό νόημα διατηρείται χάρι στά έργα τέχνης.*

– Όχι μονάχα από τά έργα τέχνης, άλλα από τή σκέψη, από τό γεγονός ότι τό θεώρημα του Φερμά³ λύθηκε εδώ και δύο χρόνια, μετά από περισσότερα από 250 χρόνια προσπαθειών. Σέ ένα κείμενο του Πλάτωνα, ό φιλόσοφος και οι μαθητές του περπατούν στήν Άκαδημία. Καί ξαφνικά μιά δυνατή κραυγή ύψώνεται: «περικύκλωσαν μιάν αλήθεια!», όπως οι κυνηγοί περικυκλώνουν ένα θήραμα. Αυτή ή κραυγή είναι για μένα ή δόξα του ανθρώπου. Είμαστε ένα ζώο προγραμματισμένο νά περικυκλώνει τήν αλήθεια, όποιο και αν είναι τό τίμημα. Έχω τό προνόμιο νά μένω στό Κέιμπριτζ κοντά σέ μεγάλους επιστήμονες. Σύμφωνα μέ αυτούς, σέ δέκα χρόνια θά μπορούμε νά δημιουργήσουμε τή ζωή εντός του σωλήνος κάτι πού θέτει προβλήματα εξαιρετικά δύσκολα, νομικά, ήθικά, κοινωνιολογικά, πέρα από ό,τι ό εγκέφαλός μας είναι ικανός νά συλλάβει. Άλλά εάν απαγορεύαμε στους επιστήμονες νά ακολουθήσουν τίς έρευνές τους επικαλούμενοι τόν κίνδυνο, ή αδυναμία του ανθρώπου νά αποδεχτεί τίς συνέπειες των ανακαλύψεών τους, εάν τούς κόβαμε χέρια και πόδια, εάν τούς βάξαμε σέ ένα πηγάδι 50 μέτρα κάτω από τή γή, παρά ταύτα εκείνοι θά συνέχισαν. Είναι πιό δυνατό από αυτούς. Είμαστε κυνηγοί τής σκέψης, τής ιδέας, κυνηγοί του έργου, όποιο κι αν είναι τό τίμημα: είναι σχεδόν απάνθρωπο. Η κλωνοποίηση και ή βιογενετική θά επιφέρουν τρομαχτικές συνέπειες! Η επιλογή του φύλου του έμβριου έχει γίνει δεκτή στό τεχνικό πλαίσιο. Μπορούμε λοιπόν νά επιλέξουμε σύμφωνα μέ τό μοντέλο πολέμου τό όποιο περιμένουμε τό ακριβές ποσοστό των άρσενικών και των θηλυκών πού είναι απαραίτητοι για τήν ανανέωση των στρατευμάτων. Δύο χώρες πρόκειται νά τό εφαρμόσουν στό όνομα τής επιδίωξής τους, τής πιό υψηλής αξίας πού μιά κυβέρνηση θά μπορούσε νά επικαλεστεί. Η άπολογία τής φρίκης εξαπλώνεται ολοένα και περισσότερο! Τό γεγονός ότι μπορούμε νά σταματήσουμε σέ ένα έμβρυο τήν εξέλιξη μιάς άρρώστιας είναι, από μιά συγκεκριμένη όπτική γωνία, εξαιρετικό,

από τήν άλλη προξενεί φόβο: σέ αυτό τό πλαίσιο ό Μπετόβεν, τό τρίτο παιδί μιάς οικογένειας πού όλα τά παιδιά είχαν προσβληθεί από δυσμορφίες, δέν θά είχε ποτέ γεννηθεί!

– *Τό έρώτημα πού θέτετε από τήν άρχή του έργου σας: «Γιατί οι άνθρωπότητες, μέ τήν πιό εύρεία έννοια τής λέξης, γιατί ό λόγος στίς επιστήμες δέν μās έχουν δώσει κανένα τρόπο νά προστατευτούμε άπέναντι στό απάνθρωπο;» παραμένει πάντα επίκαιρο;*

– Γίνεται όλο και πιό όξυ στίς επιστήμες, άλλα κανείς επιστήμονας δέν διστάζει μπροστά στό έπόμενο θήμα, μπροστά στήν άδυσσο των πολιτικών και κοινωνικών επιλογών πού ανοίγονται.

– *Και παρόλα αυτά, άξίζει τόν κόπο ή επιμονή στη μετάδοση όταν είμαστε δάσκαλοι;*

– Δέν έχουμε επιλογή. Είμαστε τό ζώο πού ακολουθεί τή σκέψη. Η βιογενετική θά επικρατήσει στόν κόσμο. Τά ζευγάρια επιμένουν νά μάθουν τό φύλο του παιδιού πού θά γεννηθεί. Η ψυχολογία τής άναμονής και τής γέννησης έχουν γίνει πολύ διαφορετικές. Ό προγραμματισμός μέ φόνο ή ακόμα μέ προγενετικό έλεγχο είναι εδώ. Αυτό είναι πού πρέπει νά πραγματοποιή: ότι ό καθένας νά επιχειρήσει μιά μικρή εισαγωγή στή βιολογία για νά καταλαβαίνει, νά μαθαίνει τούς κινδύνους και νά λαμβάνει μιά υπεύθυνη θέση όταν θά επιβληθεί ή επιλογή.

– *Μέ αυτό τό τίμημα τό μέλλον θά συνεχίσει νά ύπάρχει; Διότι, εξηγείτε ότι τό μέλλον είναι ένας ρηματικός χρόνος πού χρειάστηκε πολύ για νά επικρατήσει επί γής.*

– Καί αυτό δέν είναι έγγυημένο. Μιά από αυτές τίς ημέρες θά ύπάρξει ένα σύνδρομο επίκτητης ανοσοποιητικής ανεπάρκειας (Έιντς) μέ ισχύ 10 μου ανακοινώνουν οι επιστήμονες του Κέιμπριτζ. Καιρός νά μάθετε νά αναπνέετε κάτω από τό νερό!*

3. Pierre de Fermat, γάλλος μαθηματικός (1601-1665). Σ' αυτόν οφείλεται ή πρώτη εφαρμογή του διαφορικού λογισμού σχετικά μέ τήν έρευνα των έφαπτομένων ευθειών σέ καμπύλη. Όπως και ό Πασκάλ, ό Φερμά ανακάλυψε τόν λογισμό των πιθανοτήτων. Στήν όπτική διατύπωσε τήν άρχή του ελαχίστου χρόνου.

Επίσης διατύπωσε τό όνομασθέν «θεώρημα Φερμά», σύμφωνα μέ τό όποιο δέν ύπάρχει τριάδα άκέραιων αριθμών (α, β, γ) πού νά έπαληθεύει τήν εξίσωση $a^n + b^n = c^n$, όταν ό ν είναι επίσης άκέραιος μεγαλύτερος του 2. Τόσο όμως ή απόδειξη πού ό ίδιος επιχειρήσε όσο και άλλες προσπάθειες τριακόσια πενήντα χρόνια μετά τόν θάνατό του άποδείχθηκαν άκαρπες. Τήν άπάντηση τελικά έδωσε ό βρετανός μαθηματικός Άντριου Γουάιλθ στό τέλος του είκοστου αιώνα, άπάντηση πού συνίσταται στό ότι για κανέναν άκέραιο αριθμό ν μεγαλύτερο του 2 δέν ύπάρχει τριάδα άκέραιων αριθμών πού νά άποδεικνύει τό θεώρημα Φερμά.

* Δημοσιεύτηκε στον *Monde de l'Éducation*, Ίαν. 2004. Μετάφραση: Καλλιόπη Δημοπούλου.

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ: ΓΙΑ ΜΙΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ

του Κόφι Άνάν, γενικοῦ γραμματέα τοῦ ΟΗΕ

Στά χρόνια και τις δεκαετίες που έρχονται ή μετανάστευση θά είναι ένα από τά κύρια πεδία στά όποια ή διευρυμένη Εὐρωπαϊκή Ένωση θά δοκιμαστέι πολύ. Άν οι εὐρωπαϊκές κοινωνίες αντιμετώπισουν μέ επιτυχία τήν πρόκληση, ή μετανάστευση θά τίς καταστήσει πιό πλούσιες, πιό ισχυρές. Ειδάλλως τό τίμημα πού θά πληρώσουν θά μπορούσε νά είναι ένα βιωτικό επίπεδο χαμηλό και κοινωνικές έριδες.

Δέν υπάρχει άμφιβολία ότι οι εὐρωπαϊκές κοινωνίες χρειάζονται τούς μετανάστες. Οι Εὐρωπαίοι ζούν περισσότερο χρόνια σέ σχέση μέ προηγούμενες έποχές κι έχουν λιγότερα παιδιά. Χωρίς μετανάστευση ό πληθυσμός τών χωρών τής Ένωσης, 25 εκατομμύρια σέ λίγο καιρό, θά παρακμάσει: σήμερα είναι 450 εκατομμύρια αλλά ως τό 2050 μπορεί νά πέσει κάτω από τά 400 εκ.

Η Εὐρώπη δέν είναι ή μόνη πού βρίσκεται σέ αυτή τήν κατάσταση. Η Ιαπωνία, ή Ρωσική Όμοσπονδία και ή Νότιος Κορέα, μεταξύ άλλων, διατρέχουν τόν ίδιο κίνδυνο: στό μέλλον μπορεί νά τούς λείπει ή εργατική δύναμη για νά θέτει σέ κίνηση τήν οικονομία, και νά εξασφαλίζει όρισμένες ύπηρεσίες, κατάσταση πού θά έχει ως συνέπεια τή στασιμότητα. Η μετανάστευση, βέβαια, δέν είναι πανάκεια: αλλά κάθε λύση σ' αυτά τά προβλήματα θά περάσει αναγκαστικά μέσα από αυτήν. Είναι βέβαιο ότι ή Εὐρώπη θά μαγνητίζει τούς κατοίκους τών άλλων ήπειρων. Δεδομένου ότι οι άνισότητες είναι πολύ μεγάλες στόν σημερινό κόσμο, οι δυνατότητες τίς όποιες οι Εὐρωπαίοι θεωρούν πολύ φυσικό νά εκμεταλλεύονται είναι άνύπαρκτες για τούς περισσότερους κατοίκους τής Άσίας και τής Άφρικής.

Δέν εκπλήσσει, επομένως, ότι πολλοί βλέπουν τήν Εὐρώπη σάν μιά ήπειρο μέ άπεριοριστες δυνατότητες όπου θά μπορούσαν νά άρχίσουν μιά νέα ζωή - όπως

οι ύποσχέσεις τοῦ Νέου Κόσμου σαγήνευσαν παλιότερα εκατομμύρια φτωχών αλλά δραστήριων Εὐρωπαίων.

Κάθε χώρα έχει τό δικαίωμα νά αποφασίσει άν εϋχεται ή όχι νά ύποδεχθεί ανθρώπους πού μέ τή θέλησή τους έφυγαν άπ' τά σπίτια τους (ή κατάσταση είναι διαφορετική για τούς πρόσφυγες στους όποιους τό διεθνές δίκαιο αναγνωρίζει τό δικαίωμα προστασίας). Όστόσο οι Εὐρωπαίοι θά είχαν άδικο νά κλείσουν τίς πόρτες τους. Διότι μιά τέτοια πολιτική όχι μόνο θά έδρασε μακροπρόθεσμα τήν οικονομική και κοινωνική τους κατάσταση αλλά και διότι θά εξανάγκασε πολλούς νά δοκιμάσουν νά διεισδύσουν στίς εὐρωπαϊκές χώρες μέ πλάγια μέσα, ζητώντας π.χ. πολιτικό άσυλο (πράγμα πού θά είχε ως άποτέλεσμα νά ύπερφορτωθεί ένα σύστημα προορισμένο νά προστατεύει πρόσφυγες, πού αναγκάστηκαν νά άποφύγουν τή δίωξη), άπευθυνόμενοι σέ ύποπτους διαμεσολαβητές ή άκόμη διακινδυνεύοντας τή ζωή τους σέ άτελειομένες προσπάθειες, κρυμμένοι μέσα σέ σαπιοκάραβα, καμιόνια ή άεροπλάνα.

Η παράνομη μετανάστευση είναι πραγματικό πρόβλημα: τά κράτη όφείλουν νά συνεργάζονται για νά τήν άποτρέψουν μέ ενεργητικά μέτρα ενάντια στους διαμεσολαβητές και τούς δουλεμπόρους, πού εκμεταλλεύονται τούς πιό εύάλωτους και ύπονομεύουν τό δίκαιο. Άλλά ό άγώνας ενάντια στήν παράνομη μετανάστευση πρέπει νά ένταχθεί σέ μιά στρατηγική πολύ ευρύτερη. Πρέπει νά δημιουργηθούν πραγματικά σύννομα δίκτυα μετανάστευσης και νά επιδιωχθεί ή εκμετάλλευση όλων τών δυνατοτήτων, ενώ παράλληλα πρέπει νά γίνονται σεβαστά τά θεμελιώδη δικαιώματα τών μεταναστών.

Έτσι οι μετανάστες θά βοηθήσουν και τίς φτωχές χώρες. Τό 2002 οι μετανάστες διοχετεύσαν, τό λιγό-

τερο, 88 δισεκατομμύρια δολάρια στις υπό ανάπτυξη χώρες. Το ποσό αυτό δέν ήταν παρά τό 54% τής συνολικής βοήθειας στην ανάπτυξη τών φτωχών χωρών πού δέν ξεπέρασε τά 57 εκατομμύρια δολάρια. Ή μετανάστευση, λοιπόν, αντιπροσωπεύει σοβαρά διακυβεύματα για όλες τίσ χώρες καί συμβάλλει σέ μία αύξανόμενη διεθνή συνεργασία. Ή παγκόσμια Έπιτροπή για τή διεθνή μετανάστευση, πού συγκροτήθηκε πρόσφατα καί συμπροεδρεύεται από διακεκριμένες προσωπικότητες τής Σουηδίας καί τής Νότιας Άφρικής, θά μπορούσε νά συμβάλλει στην έπεξεργασία διεθνών κανόνων καί μιάς πολιτικής πιο άποτελεσματικής για τή διαχείριση τής μετανάστευσης, προς άμοιβαίο όφελος όλων. Είμαι πεπεισμένος ότι θά έχει ωραίες ιδέες κι ελπίζω ότι οι ιδέες αυτές θά τύχουν καλής ύποδοχής τόσο από τίσ χώρες καταγωγής όσο καί από τίσ χώρες ύποδοχής μεταναστών.

Διαχείριση τής μετανάστευσης δέν σημαίνει μόνο άνοιγμα θυρών καί συνεργασία μέ άλλες χώρες. Σημαίνει επίσης νά καταβληθούν οι δέουσες προσπάθειες ώστε οι μετανάστες νά μπορούν νά ένσωματώνονται στις χώρες ύποδοχής. Οι μετανάστες όφείλουν νά προσαρμόζονται στις χώρες πού τούς ύποδέχονται κι αυτές νά προσαρμόζονται στον κόσμο τής μετανάστευσης. Είναι άπαραίτητη ή εκπόνηση στρατηγικών δημιουργικής ένσωμάτωσης ώστε ή μετανάστευση ν' άποτελέσει λύση εϋνοϊκή κι όχι φορτίο.

Βεβαίως κάθε χώρα βλέπει τά πράγματα μέσα από τό πρίσμα τής ταυτότητάς της καί του πολιτισμού της, αλλά κανένας δέν μπορεί νά χάνει από τά μάτια του τήν άνεκτίμητη συμβολή πού εκατομμύρια μετανάστες προσέφεραν ήδη στις σύγχρονες ευρωπαϊκές κοινωνίες.

Πολιτικοί, επιστήμονες, πανεπιστημιακοί, άθλητές καί καλλιτέχνες επιφανείς προέρχονται από τόν μεταναστευτικό κόσμο. Καί βέβαια, πολλοί περισσότεροι μετανάστες, χωρίς νά είναι διάσημοι, προσφέρουν τό λιθαράκι τους στο κοινωνικό οικοδόμημα. Δουλεύουν στά νοσοκομεία, κρατάνε παιδιά πού οι γονείς τους δουλεύουν καί άπασχολούνται σέ χρήσιμες εργασίες για τίσ όποιες οι ντόπιοι ύποψήφιοι δέν συνωθούνται για νά τίσ αναλάβουν. Ή μετανάστευση δέν είναι πρόβλημα: είναι λύση.

Όλοι όσοι έχουν στην καρδιά τους τό μέλλον τής Ευρώπης καί διακατέχονται από ανθρώπινη άξιοπρέπεια όφείλουν νά έξεγείρονται ενάντια στην τάση πού συνίσταται νά άποδίδονται στην παρουσία τών μεταναστών όλα τά δεινά από τά όποια ύποφέρει ή κοινωνία. Ή μεγάλη πλειοψηφία τών μεταναστών είναι εργαζόμενοι, θαρραλέοι καί αποφασισμένοι. Δέν επιδιώκουν νά έκμεταλλευτούν τό σύστημα. Ζητούν μόνο νά τούς δοθεί μία ευκαιρία, στους ίδιους καί τίσ οικογένειές τους. Δέν είναι έγκληματίες ή τρομοκράτες δέν εϋχονται νά ζήσουν χωριστά αλλά νά ένσωματωθούν χωρίς νά χάσουν τήν ταυτότητά τους.

Σ' αυτόν τόν 21ο αιώνα οι μετανάστες έχουν άνάγκη τήν Ευρώπη. Άλλά κι ή Ευρώπη έχει άνάγκη τους

μετανάστες. Μία Ευρώπη διπλωμένη στον έαυτό της δέν θά ήταν παρά μία Ευρώπη πιο σκληρή, πιο φτωχή, πιο άδύνατη, πιο γερασμένη. Μία Ευρώπη άνοιχτή καί ικανή νά διαχειρισθεί τή μετανάστευση θά είναι μία Ευρώπη πιο δίκαιη, πιο πλούσια, πιο δυνατή, πιο νέα.

*Le Monde, 30 Ίαν. 2004
μετάφραση Α.Ε.*

ΜΙΣΣΕΛ ΠΑΣΤΟΥΡΩ

Το ρούχο του διαβόλου

ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑ ΡΙΓΕΣ
ΚΑΙ ΡΙΓΕ ΥΦΑΣΜΑΤΑ

ΜΙΣΣΕΛ ΠΑΣΤΟΥΡΩ

Το ρούχο του διαβόλου

ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑ ΡΙΓΕΣ ΚΑΙ ΡΙΓΕ ΥΦΑΣΜΑΤΑ

Μετάφραση /Επιστημονική επιμέλεια: ΑΝΝΑ ΚΑΡΑΚΑΤΣΟΥΛΗ

Μετάφραση /Επιστημονική επιμέλεια
ΑΝΝΑ ΚΑΡΑΚΑΤΣΟΥΛΗ

Τι κοινό μπορεί να έχουν ο άγιος Ιωσήφ και ο Οβελίξ, η πόρνη του Μεσαίωνα και ο διατητής του μπέηζμπολ, οι καρμηλίτες και οι λουόμενοι της Μπελ Επόκ, οι γελωτοποιί της Αναγέννησης και οι κατάδικοι στα κόμικς, όσοι κοιμούνται με πιτζάμες και οι Αβράκωτοι της Γαλλικής Επανάστασης;

Κεντρική διάθεση: ΑΠΟΛΛΩΝ, τηλ.: 210 5157.200

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΕΛΑΝΙ

ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ ΣΤΗ ΣΧΕΣΗ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΣΤΗΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

του Σταυρούλας Τσινόρεμα

Τό ελληνικό πανεπιστήμιο βρίσκεται για άλλη μια φορά ενώπιον ενός κύματος πιέσεων για αναδιάρθρωση, στο πλαίσιο ενός ριζικότερου μετασχηματισμού ολόκληρου του φάσματος της μετα-λυκειακής εκπαίδευσης. Η πρόσφατη συζήτηση, μεσοσύσης της προεκλογικής περιόδου, για την ίδρυση «μη κρατικών», «μη κερδοσκοπικών» ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων εντάσσεται, με ιδιαίτερο τρόπο, σε αυτό το πλαίσιο.

Στις σημερινές συνθήκες των ταχύτατων αλλαγών που επιφέρουν οι διαρκείς εξελίξεις στο πεδίο της γνώσης και της τεχνολογίας, τα πανεπιστήμια πιέζονται, σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, να προσαρμοστούν σε νέους ρόλους. Η διά της εισαγωγής των νέων τεχνολογιών αναδιοργάνωση της παραγωγικής βάσης της οικονομίας σε παγκόσμια κλίμακα, οι νέες δομές απασχόλησης που προκύπτουν, θέτουν ένα ισχυρό αίτημα για νέες επαγγελματικές συμπεριφορές, οι οποίες με την σειρά τους επιδρούν δραστικά στην εσωτερική ζωή των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, στα προγράμματα σπουδών, στις έρευνητικές στρατηγικές, και εν τέλει στην ίδια την επιστημολογική συγκρότηση των ακαδημαϊκών αντικειμένων που καλλιεργούν. Αναμφιβόλως, οι νέες πιέσεις προκαλούν τριγμούς στην ιστορικά διαμορφωμένη φυσιογνωμία τους.

Η ακαδημαϊκή παράδοση

Από την χαραυγή των νέων χρόνων το πανεπιστήμιο, ο παλαιότερος αυτός κοσμικός θεσμός των σύγχρονων κοινωνιών, κατέστη θεσμικός χώρος καλλιέργειας της επιστήμης, γέννημα ή ίδια του κριτικού και αντιδογματικού τρόπου σκέψης. Η επιστημονική έρευνα συνδέθηκε αφενός με την αναζήτηση της γνώσης και της αλήθειας, και αφετέρου με ανθρωπιστικές αξίες και κοινωνικά ιδανικά. Η κατάκτηση και η κοινωνική διάχυση της θά συνέβαλαν στην απελευθέρωση της σκέψης από την άγνοια, θά διέλυναν τις προκαταλήψεις

και θά συντελοῦσαν έτσι στην πρόοδο και την κοινωνική χειραφέτηση.

Καθώς ἡ ἐπιστημονική ἀναζήτηση ἔθεσε ὑπὸ συζήτησης καὶ κατέστησε ἀντικείμενο στοχασμοῦ τὴν ἴδια τὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ τοὺς ὅρους ἀναπαραγωγῆς τῆς, συνέβαλε ἀποφασιστικὰ σὲ μιὰ ἀνυπολόγιστης ἀξίας κοινωνικὴ αὐτογνωσία. Τὸ πανεπιστήμιο, φορέας καὶ ἐγγυητὴς τῆς γνώσης καὶ τῆς ἀδογματιστῆς ἐρευνας, κατέστη ταυτοχρόνως ἐγγυητὴς τῆς διαμόρφωσης τῆς δημοκρατικῆς συνείδησης. Ἔθεσε τὸ αἶτημα τοῦ δημοκρατικοῦ (αὐτο)καθορισμοῦ τῆς κοινωνίας ἀπὸ πολίτες ἐλεύθερους καὶ ὑπεύθυνους πού τολμοῦν νὰ σκέφτονται γιὰ τὸν ἑαυτό τους, ἐνῶ δὲν ἔπαψε νὰ ἀναδεικνύει τίς δυνατότητες γιὰ οὐσιαστικὴ ἀνανέωσή τῆς.

Ὡς ἀναφαίρετος ὅρος τῆς παραπάνω ἀποστολῆς του τέθηκε ἡ «πλήρης ἀνεξαρτησία του», ἡ ἐλεύθερη καὶ ἀπρόσκοπη ἀπὸ ἔξωθεν παρεμβάσεις ἐσωτερικὴ λειτουργία του. Τὸ κράτος ἀνέλαβε νὰ ἐγγυηθεῖ τοὺς ἐξωτερικοὺς ὅρους —δηλαδή τίς θεσμικὲς (αὐτοτέλεια) καὶ οικονομικὲς (δημόσια χρηματοδότηση) προϋποθέσεις— μιάς ἐσωτερικῆς ἀπεριόριστης αὐτονομίας, μὲ στόχο τὴν προαγωγή τῆς επιστημονικῆς γνώσης καὶ τὴν δημόσια διάδοσή τῆς πρὸς ὄφελος τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Στὸ κανονιστικὸ ἐπίπεδο, λοιπόν, τὸ πανεπιστήμιο προσδιορίσθηκε ὡς διακριτὸς θεσμικὸς χώρος, ἀνεξάρτητος τόσο ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν οικονομικὴ δύναμη.

Ἡ πανεπιστημιακὴ ἀνεξαρτησία σηματοδότησε ἐπιπλέον τὸ κανονιστικὸ αἶτημα ἀποδοχῆς ἐνός «ἐσωτερικοῦ» ὅρου τὴν ἀσκηση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς οικονομικῆς δύναμης. Τὸ πανεπιστήμιο, ὡς φορέας καὶ ἐγγυητὴς τῆς γνώσης, ἀποτέλεσε ἕνα ρυθμιστικὸ, ἔλλογο ὄριο τὴν αὐθαιρεσία καὶ τῶν δύο. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἀνεξαρτησία του σήμαινε ὅτι οὔτε ἡ κρατικὴ ἐξουσία εἶναι ἀπόλυτη, οὔτε ἡ οικονομικὴ δύναμη ἀνεξέλεγκτη, ἀλλὰ ὅτι καὶ οἱ δύο θά ἀσχοῦνται καὶ θά ἀναπτύσσονται ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξη τῆς γνώσης. Ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ πανεπιστημίου ἀποτέλεσε συμπλήρωμα

της αρχής της διάκρισης γνώσης κι εξουσίας, και τέθηκε ως συστατικό στοιχείο στα κανονιστικά, νομοποιοιτικά θεμέλια του νεοτερικού κράτους. Μέ αυτήν την έννοια, η ακαδημαϊκή ελευθερία δέν είναι η ελευθερία της διακίνησης των αγαθών ή των υπηρεσιών του έμπορίου. Είναι η ήθική και πνευματική όριοθέτηση της πολιτικής εξουσίας και της οικονομικής δύναμης.

Όμως, η ιστορική ανάπτυξη του πανεπιστημίου έκανε τά παραπάνω ιδεώδη συνεχές διακύβευμα. Στην πορεία της εξέλιξής του, αναπαρήχθη εντός του μιά διαρκούς έντασης ανάμεσα στό αίτημα της ακαδημαϊκής ελευθερίας, αφενός, και στις έπιταγές πού προέκυπταν από τίς πραγματικές σχέσεις του μέ την πολιτική και τήν οικονομία, αφετέρου, έν τέλει μέ την ίδια την κοινωνία εντός της οποίας είναι ένσωματωμένο.

Μολονότι τέθηκαν, ρυθμιστικά, οί διακριτοί τους ρόλοι, η «λογική του πολιτικού» δέν άργησε νά εισβάλει στό θεσμικό πεδίο του πανεπιστημίου και τό κράτος από προστάτης των όρων της αυτόνομιάς του νά μετατραπεί, άλλου περισσότερο κι άλλου λιγότερο, ανάλογα μέ τίς διαμορφωμένες παραδόσεις και τίς κοινωνικές πιέσεις, σέ ρυθμιστή της έσωτερικής λειτουργίας του. Η «καθαρότητα» της ελεύθερης έπιστημονικής έρευνας άπωλώθηκε. Η γνώση διαπιστώθηκε πώς είχε πολιτική, ένω η ίδια η πολιτική άσκήθηκε διά της γνώσης. Η «κρατικοποίηση» της παιδείας, ένέπλεξε και την παραγωγή της γνώσης στους μηχανισμούς της γραφειοκρατίας, ένω όδήγησε στην ύπνόμευση της πανεπιστημιακής αυτόνομιάς. Σταδιακά, τό πανεπιστήμιο άπειλήθηκε νά μετασηματισθεί σέ όργανο κρατικού παρεμβατισμού, πού ύπερ-γραφειοκρατικοποιείται και ύπερ-πολιτικοποιείται.

Από τό άλλο μέρος, μιά πυκνή δέσμη άσφυκτικών πιέσεων προέκυψε από την σφαίρα της οικονομίας. Η γνώση αναδείχθηκε σέ παραγωγική δύναμη και η δύναμη της οικονομίας διαπεράστηκε και συστήθηκε διά της γνώσης της ίδιας. Οί έρευνητικές στρατηγικές, σταδιακά, άρχισαν νά δέχονται την πίεση οικονομικών λογικών, και οί προσανατολισμοί και οί κατευθύνσεις της γνώσης νά προσδιορίζονται υπό τόν πιεστικό έλεγχό τους. Καθώς όλο και περισσότερο η οικονομική λογική άρχισε νά έξαρτάται από την παραγωγή και την πώληση της γνώσης (μέ την μορφή της πληροφορίας), όλο και περισσότερο η ίδια άρχισε νά διεισδύει και νά έποικίζει τό πανεπιστημιακό πεδίο.

Ένώ η παρεμβατική, κρατική, λογική θέτει τόν σχεδιασμό ως βασικό μοχλό διαμόρφωσης εκπαιδευτικών πολιτικών, η οικονομική λογική έγκαλεϊ τό κράτος νά έγκαταλείψει τόν σχεδιασμό και νά υίοθετήσει κριτήρια μετρήσιμης άποδοτικότητας κι ανταγωνιστικότητας. Ένώ η γραφειοκρατικοποίηση των λειτουργιών του πανεπιστημίου είναι συνέπεια της κρατικής έπικυριαρχίας, η «έμπορευματοποίησή» τους είναι συνέπεια της οικονομικής ήγεμονίας.

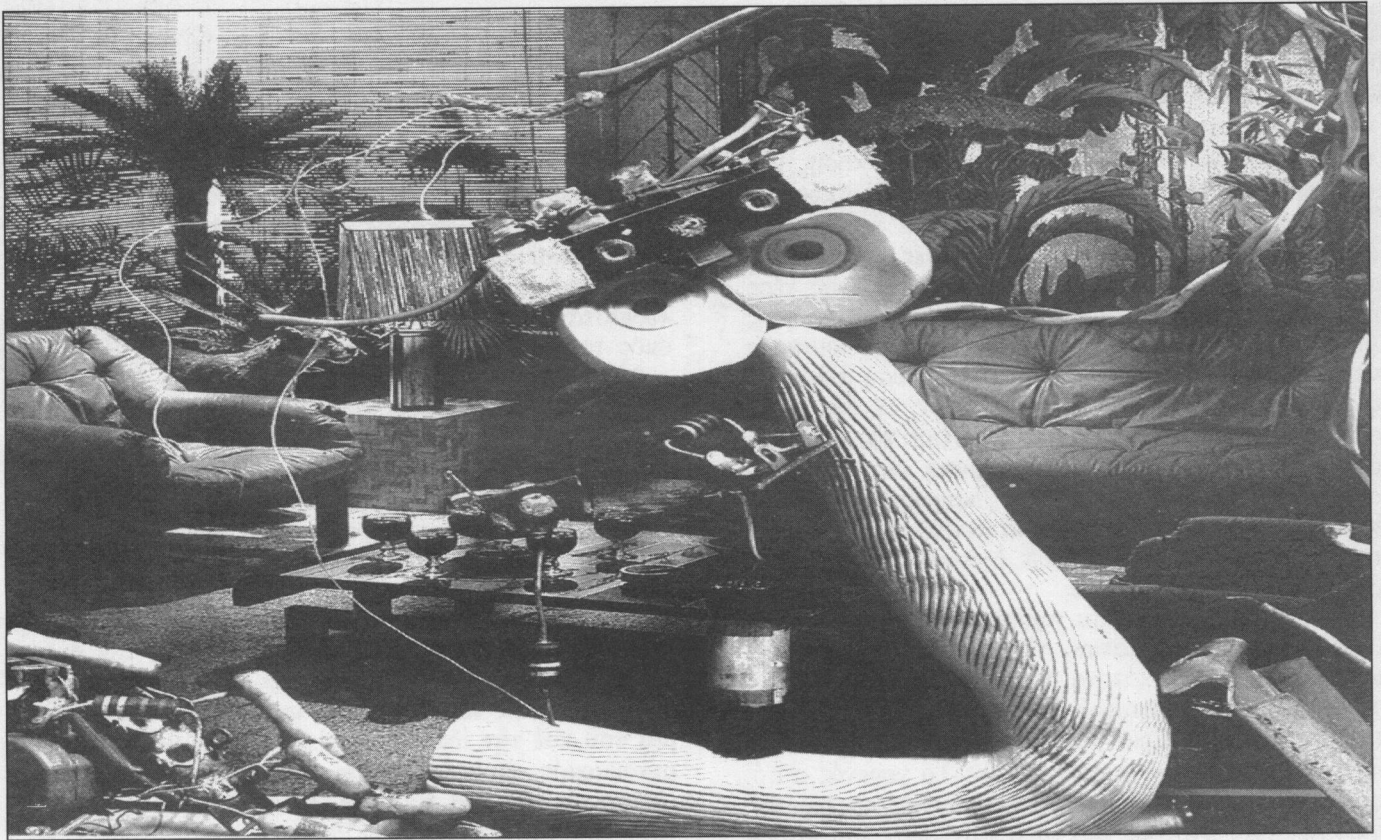
Σήμερα, στόν άστερισμό μιάς νέας ιστορικής αναδιάρθρωσης των σχέσεων μεταξύ των τριών πεδίων, τίθεται τόσο ένα αίτημα έπανασχεδιασμού της οικονομικής (άπ)εμπλοκής του κράτους ως προς την χρηματοδότηση του πανεπιστημίου, όσο και ένα αίτημα έπαναχάραξης του θεσμικού ρόλου του όσον άφορ ά την διαμεσολάβηση της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης μέ τίς οικονομικές ανάγκες.

Στό σημείο αυτό έπιβάλλεται μιά διευκρίνιση. Τό πολιτικό έγχείρημα νά καταστεί τό πανεπιστήμιο περισσότερο ευαίσθητο στις έπιταγές της οικονομίας έχει μακρά ιστορία και κάθε άλλο παρά πρόσφατο είναι. Άποτέλεσε έναν από τους πλέον βασικούς μοχλούς ανάπτυξης πανεπιστημιακών ιδρυμάτων από τά τέλη του 19ου αιώνα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η οικόδομηση των πανεπιστημίων του άγγλικού βιομηχανικού βορρά, των οποίων η σύσταση ένέγραψε ως συστατικό στοιχείο της άποστολής τους τή σύνδεση μέ τίς τοπικές βιομηχανίες, ώστε νά συμβάλουν άποτελεσματικά στόν οικονομικό ανταγωνισμό μέ άλλες μεγάλες βιομηχανικές χώρες, όπως η Γερμανία και οί ΗΠΑ.

Μετά τόν Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, παρατηρείται ένταση του αίτήματος νά χρησιμοποιηθούν τά πανεπιστήμια ως δεξαμενές παραγωγής έξειδικευμένου έργατικού δυναμικού, ώστε νά τονωθεί η πολυπόθητη μεταπολεμική οικονομική ανάπτυξη. Από δέ τά μέσα της δεκαετίας τό '60 κι έξής, ιδρύονται άνεξάρτητα τεχνολογικά τριτοβάθμια ιδρύματα (βλ. Άγγλία, Γερμανία, άργότερα Ελλάδα), καθώς καθίσταται φανερό πώς τά πανεπιστήμια είτε δέν έπαρκούν, είτε δέν είναι άρκούντως εύέλικτα για νά άνταποκριθούν στό αίτημα της παραγωγής μιάς όλο και πιο άμεσα «ώφελμιστικής» γνώσης.

Παρόμοιες πιέσεις και η ίδια δυναμική, —άν και έν όψη της παραγωγής νέων μορφών γνώσης και των αντίστοιχων αλλαγών πού έπέφεραν στην παραγωγή και την οικονομία— είναι αυτή πού όδήγησε μερικές δεκαετίες άργότερα στην ένοποίηση του πανεπιστημιακού και του τεχνολογικού τομέα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, διεργασία πού συντελέστηκε άλλου σταδιακά, προσεκτικά και λιγότερο «άνώμαλα» (βλ. Μεγ. Βρετανία), κι άλλου έπιτόλεια, πρόχειρα και έν μι ά νυκτί (βλ. Ελλάδα).

Έν όλίγοις, τουλάχιστον κατά τά τελευταία έκατό χρόνια, οί προσπάθειες νά συνδεθούν τά πανεπιστήμια και η παραγόμενη έρευνα (κυρίως στις «θετικές» και τεχνολογικές έπιστήμες) μέ τή βιομηχανία και την οικονομική ανάπτυξη έχουν καθορίσει σέ μεγάλο βαθμό τους προσανατολισμούς της διεύρυνσης της ανώτατης εκπαίδευσης στην Εύρώπη, όπως άλλωστε και διεθνώς. Η έθνική ανάπτυξη άντιμετωπίστηκε ως έξαρτώμενη από τή σύνδεση τουλάχιστον μιάς πλευράς της πανεπιστημιακής έρευνας και εκπαίδευσης μέ την οικονομική ανάπτυξη, και έπομένως από τή «συνάφειά» της μέ οικονομικές έπιταγές.

Οι νέες σχέσεις κράτους, πανεπιστημίων και οικονομίας

Τό πρωτόγνωρο και αποφασιστικό στίς πιέσεις πού δέχεται τό πανεπιστήμιο σήμερα δέν άφορά άπλώς τήν σύνδεσή του μέ τίς ανάγκες τής οικονομίας και τής άπασχόλησης. Άφορά μιά βαθύτερη μετάλλαξη του ως προς καταστατικές διαστάσεις τής άποστολής του, τήν ισορροπία άνάμεσα σέ κεντρικούς σκοπούς του, τίς μορφές (αυτο)διοίκησής του και τούς τρόπους αυτοκατανόησής του.

Προβάλλονται λοιπόν αίτήματα όπως ότι τά πανεπιστήμια όχι μόνον όφείλουν νά συμβάλουν στήν οικονομική ανάπτυξη αλλά και ότι οι φοιτητές, διά τής εκπαίδευσης και τών τίτλων πού άποκτούν, πρωτίστως άναζητούν, και πρέπει νά άπολαμβάνουν, επαγγελματική άποκατάσταση/άπασχόληση. Υποστηρίζεται, παραλλήλως, μιά συμπληρωματική θέση, σύμφωνα μέ τήν όποία τό ειδικό περιεχόμενο τής παρεχόμενης εκπαίδευσης πρέπει νά συνδέεται πάνω άπό όλα μέ τήν άπόκτηση μιάς δεξαμενής νέων δεξιοτήτων, πού άπαιτεί ή οικονομία. Η εκπαίδευση, λοιπόν, ή όποία κρίνεται έλκυστική και κατάλληλη, είναι εκείνη πού καταρτίζει σέ νέες δεξιότητες, όπως δεξιότητες στήν έπικοινωνία, τίς διαπροσωπικές σχέσεις, τό team-work, πού είναι σημαντικές στή διοίκηση μιάς έπιχείρησης.

Άπό τό άλλο μέρος, άπαξιώνονται, καθώς κρίνονται άτελέσφορες, οι συστηματικές και θεωρητικές έπιστημονικές γνώσεις Παρατηρείται μιά «άποθεωρητικοποίηση» του πανεπιστημίου, ενώ έντείνεται ή παροχή προγραμμάτων σπουδών «του όλίγον άπ' όλα», μιάς γνώσης εύπεπτης, αν και βραχείας χρήσεως πού άπαιτεί έπανακατάρτιση.

Κατά δεύτερο λόγο, ό παραπάνω άναπροσδιορισμός συνοδεύεται άπό τήν υιοθέτηση πολιτικών πού αλλάζουν τή βάση του συστήματος χρηματοδότησης. Τό κράτος παραιτείται σταδιακά άπό τήν ύποχρέωσή του ως έγγυητή τών (οικονομικών) όρων τής ανεξαρτησίας τών άκαδημαϊκών ιδρυμάτων, ενώ ταυτοχρόνως ύποχρεώνει τά ίδια νά γίνουν πιά «έπιχειρησιακά» (βλ. στήν Βρετανία τήν ύποχρεωτική έγκαθίδρυση ενός συστήματος κεντρικής αξιολόγησης, άκρως παρεμβατικού και άγοραίου-άνταποδοτικού). Τά πανεπιστήμια καλούνται νά άνοιχθούν στήν ιδιωτική χρηματοδότηση, μέσω νέων εσόδων άπό τήν πώληση υπηρεσιών, αλλά και τήν όλο και μεγαλύτερη έμπορική αξιοποίηση τών έρευνητικών άποτελεσμάτων, μέ τή διαμόρφωση θεσμικών διευκολύνσεων (λχ. τό θεσμικό πλαίσιο για τήν «πνευματική ιδιοκτησία»), ώστε τά έρευνητικά άποτελέσματα πού παράγονται μέ δημόσια χρηματοδότηση νά μπορούν νά γίνουν άπρόσκοπτα έμπορεύσιμα (Οι έπιπτώσεις άπό αυτές τίς πιέσεις γίνονται ιδιαίτερα

αίσητες στο πεδίο των βασικών θεωρητικών έπιστημών και των ανθρωπιστικών σπουδών, των οποίων απειλείται πλέον η βιωσιμότητα).

Συναφώς, κατά τρίτο λόγο, οι παραπάνω πιέσεις επιβάλλουν νέους κανόνες στο χώρο της διοίκησης των πανεπιστημίων και του τρόπου της ακαδημαϊκής οργάνωσής τους. Καθώς καθιερώνονται νέοι τρόποι χρηματοδότησης, σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, με αναφορά στην ιδιωτική σφαίρα, αναδύεται ένας νέος τύπος έμπειρογνώμονα-επαγγελματία της διοίκησης που έχει εκτελεστικές, διευθυντικές και διαχειριστικές ικανότητες απαραίτητες για την προσέλκυση αλλά και σφιχτή διαχείριση περιορισμένων πόρων, σε ένα οικονομικά ανταγωνιστικό περιβάλλον. Από τό άλλο μέρος, τά ίδια τά τμήματα μετατρέπονται σε κέντρα οικονομικού προϋπολογισμού και διαχείρισης στενών οικονομικών πόρων. Πιέζονται νά μεταλλαχθούν σε κέντρα μείωσης του κόστους των δαπανών, ανταποκρινόμενα σε πιέσεις λιτότητας.

Συναφώς, αναλαμβάνεται προσπάθεια νά μετρηθούν οι «έκροές» των ιδρυμάτων, των τμημάτων, των ατόμων (ή αποτελεσματικότητα, ή παραγωγικότητα, μετατρέποντας την ακαδημαϊκή άριστεία από ποιότητα σε ποσότητα), στο πλαίσιο μιάς προσπάθειας «όρθολογικής» διαχείρισης των στενών πόρων. Τό γεγονός αυτό μεταλλάσσει από τά έξω τίς έπιστημονικές προτεραιότητες και τούς στόχους των πανεπιστημίων, μεταστρέφει την διδασκαλία σε μετρήσιμες έκροές (πόσο φοιτητές παίρνουν ένα μάθημα, πόσο γρήγορα τελειώνουν, τί ζητάει ή αγορά εργασίας, πόσο γρήγορα βρίσκουν δουλειά οι απόφοιτοι), διαδικασία που μέ την σειρά της επιφέρει την τυποποίηση της γνώσης, την στροφή στην εύκολη κι εύπεπτη εκπαίδευση σε έκδοχές light, καθόλου βαθιά ή θεωρητική ούτε απαιτητική. Προγράμματα μαθημάτων που δέν είναι δημοφιλή, είναι «άντιπαραγωγικά» και δέν διδάσκονται.

Έν όλίγοις, παρατηρείται ένα είδος κοινωνικής διεργασίας που ανάδεικνύει όχι μόνον τή μεγαλύτερη διασύνδεση του πανεπιστημίου μέ την οικονομία, αλλά της οποίας πυρήνας είναι ο μετασχηματισμός του ίδιου πανεπιστημίου σε «έπιχειρηση». Οι πανεπιστημιακές μαθήσεις «εργαλειοποιούνται», καθώς οι φορείς τους καλούνται νά τούς προσδώσουν πρωτευόντως ή μονοσήμαντα εφαρμοσμένο κι εύπεπτο χαρακτήρα. Η δέ πανεπιστημιακή αυτότέλεια, ως ρυθμιστική αρχή δημόσιας πολιτικής αλλά και ως λειτουργική αρχή ακαδημαϊκής οργάνωσης, υποχωρεί και αλλοιώνεται.

Υπάρχουν όρισμένοι οι όποιοι —καλοπροαίρετα μάλιστα— υποστηρίζουν ότι αυτή ή μεταστροφή αποτελεί τό μοναδικό αντίδοτο στίς άγκυλώσεις και όλέθριες εξαρτήσεις της γραφειοκρατικής, κρατικιστικής λογικής. Επαγγέλλονται, λοιπόν, αφενός τόν επαναπροσανατολισμό του πανεπιστημίου προς τούς μηχανισμούς και τούς φορείς της αγοράς, και αφετέρου τόν λειτουργικό μετασχηματισμό του σε φορέα-έπιχειρηση

που θά παρέχει υπηρεσίες, και άρα θά αξιολογείται και χρηματοδοτείται, στή βάση της ποιότητας και της ανταγωνιστικότητας των υπηρεσιών που θά προσφέρει σε πελάτες-καταναλωτές (φοιτητές, έπιχειρήσεις ή άλλους ιδιωτικούς φορείς, κρατικές υπηρεσίες ή δημόσιους φορείς κλπ.).

Όμως όσο δυσλειτουργικός έχει υπάρξει ο άσφικτικός έναγκαλισμός του από τόν κρατικο-γραφειοκρατικό παρεμβατισμό άλλο τόσο απειλητικός για την (πολυδιάστατη) κοινωνική λειτουργία του είναι ο έποικισμός του από τόν εργαλειακό οικονομισμό.

Αυτό που απειλείται νά χαθεί είναι ή ισορροπία ανάμεσα σε τρεις ιστορικά διαμορφωμένες και κοινωνικά καθοριστικές διαστάσεις του: την άποστολή του ως έρευνητικού θεσμού παραγωγής και διάδοσης της γνώσης, εκείνη ως πολιτιστικού θεσμού κοινωνικής κριτικής και αυτογνωσίας, που έξασφαλίζει την κοινωνική συνοχή και έγγυάται όρους της δημοκρατικής πολιτείας, και την άποστολή του ως θεσμού κοινωνικοοικονομικής ώφελιμότητας, που κοινωνικοποιεί επαγγελματικά τούς νέους πολίτες και προωθεί την ανάπτυξη και την οικονομική πρόοδο. Η ιδιαίτερη ισορροπία ανάμεσά τους καθόρισε ιστορικά τή φυσιογνωμία του και την ιδιαίτερη κοινωνική σημασία του. Ο συνδυασμός τους κατέστησε τό πανεπιστήμιο φορέα ενός αίτήματος για δίκαιους, αξιοπρεπείς κι ανθρωπίνους όρους της κοινωνικής αναπαραγωγής.

Η περίπτωση του έλληνικού πανεπιστημιακού θεσμού

Όσον αφορά ιδιαίτερος τόν έλληνικό ακαδημαϊκό χώρο, οι νέες πιέσεις προβάλλουν ιδιαίτερα ανησυχητικές, καθώς έρχονται νά «καθίσουν» πάνω σε μιά σειρά δομικών έλλειμμάτων, άδρανειών και παθολογιών του πανεπιστημιακού μας συστήματος. Στόν υπό συγκρότηση έναίο εκπαιδευτικό ευρωπαϊκό χώρο, τά έλληνικά πανεπιστημιακά ιδρύματα, άποθεωρητικοποιημένα, υποχρηματοδοτούμενα και ακαδημαϊκά υποβαθμισμένα, κινδυνεύουν, στή μεγάλη τους πλειοψηφία, νά άποκτήσουν τόν χαρακτήρα άπλου χώρου ύποδοχής για μιά «transnational education». Άπειλούνται δηλαδή μέ έποικισμό από έξαγωγή κι έμπορεύσιμα προγράμματα σπουδών και light πτυχία πανεπιστημίων του ευρωπαϊκού Βορρά (κυρίως Βρετανικών), στά όποια ένδέχεται άπλως νά δανείζουν τίς αίθουσές τους, στο πλαίσιο μιάς αγοράς «έκπαιδευτικών υπηρεσιών» δεύτερης ταχύτητας, κι ένδεχομένως όχι μόνο για την έλληνική αλλά τή βαλκανική και ανατολικομεσογειακή ζήτηση.

Σέ μιά Εύρώπη μέ πανεπιστημιακά ιδρύματα πολλών ταχυτήτων, όπου ή έρευνα θά τείνει νά συσσωρεύεται σε όλίγα «κέντρα άριστείας», για τά δικά μας πανεπιστήμια, στά όποια δέν έχει υπάρξει ούτε μακρά

ιστορία ακαδημαϊκής αυτονομίας, ούτε άνθεκτική παράδοση στέρεης ένδογενοῦς ἐπιστημονικῆς ἀριστείας, ὅπου ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ πανεπιστημιακοῦ συστήματος ἀδυνατεῖ νά μεταρρυθμισθεῖ, ὅπου βασικές ἐπιστημονικές περιοχές δέν ἔχουν ἀκόμα καί σήμερα διαφοροποιηθεῖ καί μορφοποιηθεῖ (εἶναι σκάνδαλο πρώτου μεγέθους ὅτι στή χώρα μας δέν ὑπάρχουν ἀκόμα Τμήματα Φιλοσοφίας –πλὴν ἑνός προσφάτως–, οὔτε Τμήματα Γλωσσολογίας, οὔτε Μουσική Ἀκαδημία, καί ὁ κατάλογος δέν τελειώνει), ἐνῶ ἄλλοι ἐπιστημονικοί τομεῖς κατακερματίζονται πρόχειρα καί ἐπιπόλαια, μέ τή δημιουργία ἐπιστημονικά ἀδιευκρίνιστων καί ἐπιστημολογικά συγκεχυμένων νέων Τμημάτων – ἐν μέσῳ τέτοιων συνθηκῶν, τό εὐρωπαϊκό μας μέλλον διαγράφεται ἀδέβαιο...

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ συγκλίνων εὐρωπαϊκός (βλ. οικονομικός) χῶρος χρειάζεται περισσότερο προσωπικό ἐξειδικευμένο στίς νέες τεχνολογίες καί αὐτό τό ἐργατικό δυναμικό πρέπει νά παραχθεῖ. Ὅμως τό κράτος ἔχει ὑποχρέωση νά ἀντισταθμίσει αὐτήν τήν οικονομική πολιτική. Οἱ διεκδικήσεις τῆς κοινωνίας ἀπό τό πανεπιστήμιο δέν ἐξαντλοῦνται στήν κατάρτιση ἐπαγγελματικῶν στελεχῶν βραχείας (ἤ μᾶς) χρήσεως. Τό κράτος καλεῖται νά λάβει ἀντισταθμιστικό ρόλο, λαμβάνοντας ὑπόψη ὅτι τό πανεπιστήμιο δέν παράγει ἀπλῶς μονοδιάστατους καί ἀποτελεσματικούς ὑπηρετές τῆς

ἀγορᾶς ἀλλά κριτικά σκεπτόμενους καί δημοκρατικά ἐνεργούς πολίτες. Τό πανεπιστήμιο χρειάζεται νά ἐνισχυθεῖ, ὥστε νά παραμείνει ὁ θεσμικός χῶρος ὅπου θά λειτουργοῦν καί ἀναπαράγονται ἐλεύθερα οἱ διανοητικές δυνάμεις τῆς κοινωνίας.

Ἀπό τό ἄλλο μέρος καί ἐπιπροσθέτως, ἡ ἴδια ἡ τεχνο-ἐπιστημονική καινοτομία ἔχει προϋποθέσεις: Ἀπαιτεῖ εὐρύτερου χαρακτήρα διανοητικές καί πολιτισμικές συνθήκες προκειμένου νά ἀναπτυχθεῖ. Εἶναι δέ γνωστό ἀπό τή διεθνή ἐμπειρία ὅτι ἡ ἴδια ἡ ὑψηλή τεχνολογία εἶναι ἀποτέλεσμα ἔρευνας σέ γνωστά πανεπιστήμια καί ἐρευνητικά ἰνστιτούτα, τῶν ὁποίων τό στελεχιακό δυναμικό πάλι προέρχεται ἀπό πανεπιστήμια.

Στήν Εὐρώπη διαμορφώνονται πανεπιστήμια δύο ταχυτήτων. Ὁ «ὑψηλός» εὐρωπαϊκός πολιτισμός θά συνεχίσει νά παράγεται καί νά μεταδίδεται σέ συγκεκριμένες νησίδες-πανεπιστήμια ἐλίτ, ἐνῶ ἡ τεράστια μάζα τῶν ὑπολοίπων θά πιέζεται ἀπό τή μονοδιάστατη ἀπορρόφησή τους ἀπό τίς ἀνάγκες μᾶς ἐνδο- καί ἐξω-πανεπιστημιακῆς ἀγορᾶς ὑπηρεσιῶν. Θά ἀσφυκτιοῦν κάτω τήν πίεση τῆς προσέλκυσης μαζικῶν ἀκρωατηρίων πελατῶν-φοιτητῶν, μέ ἀντάλλαγμα τήν ἀναγκαῖα γιά τήν ἐπιβίωσή τους χρηματοδότηση, τῆς μετάδοσης τῆς «εὐκόλης» γνώσης καί τῆς ταχύρρυθμης κατάρτισης (καί ἐπανακατάρτισης) ἐξειδικευμένων στελεχῶν-

χειριστών των νέων τεχνολογιών. Αυτή ή τύχη αξίζει στο ελληνικό πανεπιστήμιο;

Τό κράτος καλείται να δράσει αντισταθμιστικά, συνεχίζοντας να αντιμετωπίζει την πανεπιστημιακή εκπαίδευση ως δημόσιο αγαθό, του οποίου η παραγωγή διέπεται από την πολιτική της κοινωνικής επένδυσης και όχι της ιδιωτικής κατανάλωσης.

Αναμφιβόλως, ιδιαίτερη είναι η ευθύνη των φορέων του ίδιου του πανεπιστημίου. Χρειάζεται μία νέα στρατηγική αποσαφήνισης των στόχων και του χαρακτήρα της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, υπεράσπισης της επιστημονικής βάσης της, και σύνδεσής της με την κοινωνία. (Άλλως, τί πραγματικά υπερασπιζόμαστε, όταν υπερασπιζόμαστε τον δημόσιο χαρακτήρα του πανεπιστημίου, αν όχι τό επιστημονικό-θεωρητικό υπόβαθρο της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, τον ακαδημαϊκό έρευνητικό χαρακτήρα του, την κριτική κι αναστοχαστική λειτουργία του;)

Είναι αδιανόητη και καθόλου αξιοβίωτη μία κοινωνία δυθισμένη ολοσχερώς στους αυτοματισμούς του οικονομικού συστήματος, μία κοινωνία που δεν θα μπορεί να σκέφτεται τον εαυτό της, που δεν θα έχει θεμούς κριτικής αυτογνωσίας, θεμούς παιδείας, που να λειτουργούν στή βάση ενός αιτήματος αυτοθέμισης και αυτοπροσδιορισμού ενεργών πολιτών. Τό πανεπιστήμιο, ως κριτικός και αναστοχαστικός θεσμός, αποτελεί εξέλικτικό επίτευγμα των νεοτερικών κοινωνιών. Αυτή η λειτουργία του παραμένει και σήμερα αδιαπραγμάτευτη. Χρειάζεται να υπάρχει όχι ως υπηρέτης των νέων επιταγών της οικονομίας και των εργαλειωκών λογικών ανάπτυξης, αλλά, πρωτίστως, ως έγγυητής των ρυθμιστικών κανονιστικών ορίων της οικονομικής ανάπτυξης, ως φορέας των ήθικων και κοινωνικών όρων της οικονομικής οικειοποίησης και του πολιτικού έλέγχου της παραγόμενης γνώσης.

Η διαμάχη για τά «κρατικά» και «μή κρατικά» πανεπιστημιακά ιδρύματα

Έν όψει των θεμελιωδών αλλαγών που έπιτελούνται σέ ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, ή έστίαση της πρόσφατης συζήτησης γύρω από την νομική προσωπικότητα του πανεπιστημίου (δημόσια, κρατικά ή μή κρατικά-ιδιωτικά, μή κερδοσκοπικά), την στιγμή μάλιστα που στή χώρα μας υπάρχουν ρητοί συνταγματικοί φραγμοί για την ίδρυση πανεπιστημιακών ιδρυμάτων από ιδιώτες, μπορεί να λειτουργήσει έν πολλοίς αποπροσανατολιστικά...

Τά έπιχειρήματα που συνήθως προβάλλονται υπέρ της ίδρυσής τους είναι ότι α) καθώς ή όργάνωση και ή λειτουργία τους θα διέπεται από ένα αυστηρό όρθολογικό σχεδιασμό, ή δημιουργία τους θα δημιουργήσει συνθήκες ύγιους ανταγωνισμού μεταξύ αυτών και των δημοσίων, ό όποιος θα αποβεί ώφέλιμος και θεραπευ-

τικός για τά δημόσια ιδρύματα, μέσω της άμιλλας που θα καλλιεργήσει. Υποστηρίζεται, επίσης, β) ότι ή ίδρυσή τους θα άπαντήσει μέ ικανοποιητικό τρόπο στήν αύξανόμενη φοιτητική ζήτηση. Κατ' αυτόν τόν τρόπο, θα άνακοπεί ή φοιτητική μετανάστευση στο έξωτερικό, ή όποια μέ τή σειρά της θα μειώσει την έξαγωγή συναλλάγματος κι θα βελτιώσει τό ίσοζύγιο πληρωμών. Έπιπροσθέτως, ή σύστασή τους παρουσιάζεται ότι θα όδηγήσει στήν ανάπτυξη μιας άνοιχτής «πανεπιστημιακής βιομηχανίας», ή όποια θα καλύπτει διαφοροποιημένες άνάγκες, όχι μόνον έγχώριες αλλά από τίς γείτονες χώρες, μέ την προσέλκυση ξένων φοιτητών – πράγμα που θα μεταφράζεται σέ εισροή συναλλάγματος και οικονομική ανάπτυξη.

Τά έπιχειρήματα άπαντώνται εύκολα και έχουν ήδη άπαντηθεί ικανοποιητικά.

α) Αυτό που χρειάζεται τό δημόσιο πανεπιστήμιο, πρωτίστως, δεν είναι ό ανταγωνισμός μέ τά ιδιωτικά, αλλά ή ριζική αντιμετώπιση της χρόνιας ύποχρηματοδότησής του, ή απέξάρτηση από τόν κρατισμό και την γραφειοκρατική άγκύλωσή του και ή κατοχύρωση της πραγματικής αυτοδιοίκησής του, ή ένίσχυση της ακαδημαϊκής φυσιογνωμίας και της επιστημονικής του λειτουργίας. Υπό τίς παρούσες συνθήκες, τά πανεπιστήμια είναι άπλοί διαχειριστές χρόνιων και διογκούμενων έλλειμμάτων, ένω δεν μπορούν να προσλάβουν ούτε μία γραμματέα χωρίς την έγκριση του Υπουργείου Παιδείας, για να μην άναφέρω την άπόλυτη δικαιοδοσία του κράτους ως προς τό πόσους διδάσκοντες θα προσλάβουν και τό πότε, τόν κεντρικό και πλήρη έλεγχο ως προς τά κριτήρια είσαγωγής και την ποιότητα των είσακτέων φοιτητών, ως προς τή χρηματοδότηση και την οικονομική διαχείριση, τό ύψος των πλοτώσεων και την μέχρι και του τελευταίου κωδικού κατανομή τους! Αυτές οι πολιτικές είναι εκείνες που δημιουργούν άγκυλώσεις και δυσλειτουργίες, και όχι ό δημόσιος χαρακτήρας τους.

β) Τή φοιτητική ζήτηση και τή μετανάστευση μπορούν να αντιμετώπισουν τά είκοσι πανεπιστήμια της χώρας, υπό τίς σαφείς προϋποθέσεις που άναφέρθηκαν παραπάνω. Υπό τίς ίδιες προϋποθέσεις, γίνονται τά ίδια έλκυστικά και για τίς γείτονες χώρες: τή δραστική χρηματοδότηση, την ανάπτυξη σύγχρονων κι επαρκών υποδομών, την πρόσληψη νέου προσωπικού, και την ακαδημαϊκά όρθή ανάπτυξή τους μέ την προσεκτική ίδρυση επιστημονικών Τμημάτων συστηματικών σπουδών.

Η συζήτηση για τά «μή κρατικά» «μή κερδοσκοπικά» πανεπιστήμια γίνεται ιδιόμορφη: Υπό τό φως της συνταγματικής απαγόρευσης της σύστασης άνωτάτων σχολών από ιδιώτες, ή πρόταση αναδιώνει τό αίτημα της αναζήτησης ενός «ένδιάμεσου χώρου» άνάμεσα στίς συντεταγμένες του δημοσίου και του ιδιωτικού, όπως συνέδη και κατά την προηγούμενη δεκαετία και πριν την πρόσφατη συνταγματική μεταρρύθμιση.

Καθώς όμως, με βάση το άρθρο 16 παραγρ 5α του Συντάγματος, η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από τα ιδρύματα που αποτελούν ΝΠΔΔ, που αυτοδιοικούνται πλήρως, εποπτεύονται μόνον από την πολιτεία (έλεγχος νομιμότητας και δημοσιονομικός έλεγχος) και στηρίζονται οικονομικά από αυτήν, οι όποιοι φορείς της ασφαλώς δεν μπορεί παρά να είναι, κατ' αποκλειστικότητα, νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, όπως είναι η τοπική αυτοδιοίκηση, τα έπιμελητήρια, ο δικηγορικός και ο ιατρικός σύλλογος, ή Έκκλησία της Ελλάδος, κι εν γένει μη κερδοσκοπικοί φορείς. Μέ μια έννοια πολύς καθγιάς για τό τίποτα (;) ή για κάτι άλλο ίσως (;) δεδομένου ότι οι συνταγματικοί φραγμοί για τή σύστασή τους (ως ΝΠΔΔ), απαιτούν και τά ίδια αυτά τά ιδρύματα να τελούν υπό κρατική έποπτεία και έλεγχο.

Υπό τόν περιορισμό αυτής της τυπικής προϋπόθεσης, ποιά θά είναι η πραγματική διαφορά ανάμεσα στα δυό κατά βάση όμοιδη σχήματα; Και σε ποίο βαθμό, τή στιγμή που ύφίσταται ένα άδρανές και δυσλειτουργικό κρατικό ρυθμιστικό πλαίσιο έποπτείας για τά δημόσια, τό ίδιο αυτό πλαίσιο δεν θά έπεκταθεί έξισου στην όργάνωση και λειτουργία των υπό κρατική έποπτεία «μη κρατικών» ιδρυμάτων; Ποϋ θά βρίσκεται η τόσο μεγάλη ποιοτική διαφορά, η όποία να δικαιολογεί και τόν θόρυβο και τήν ύπερβολή με τήν όποία προβλήθηκαν;

Άπό τό άλλο μέρος, πέρα από τό τυπικό ζήτημα που φαίνεται να αποκλιμακώνει τήν πραγματική διαφορά τους, υπάρχει και τό ουσιαστικό ζήτημα των πραγματικών προϋποθέσεων τής σύστασης και λειτουργίας τους. Υπάρχουν πράγματι οι προϋποθέσεις ώστε κοινωνικοί, μη κερδοσκοπικοί φορείς, (λχ. οι ύπερχρεωμένοι δήμοι) να αναπτύξουν με αξιοπιστία τέτοιας εύρειας κλίμακας οικονομική επένδυση; Ή, μήπως, θά πρόκειται για περιορισμένης έμβέλειας κολέγια, σε αντίκειμενα άμεσης ζήτησης, όπως χρηματοοικονομικά και διοίκηση επιχειρήσεων, μάρκετινγκ, ΜΜΕ και συναφή; Άλλά τότε για ποιά ποιοτικά διαφορετική, ανταγωνιστική, σχέση και άμλλα με τά δημόσια πανεπιστήμια μιλάμε;

Μήπως εν τέλει η όλη συζήτηση, κινούμενη καθαρά σε ένα προγραμματικό «έπικοινωνιακό» επίπεδο έντυπώσεων, δεν έχει καταφέρει τίποτε άλλο από τό να προετοιμάζει κανονιστικά, και άρα νομοποιητικά, τόν πολίτη για να αποδεχθεί αυτό που έδω και δεκαετίες αποδέχεται για τήν υγεία, τή λυκειακή (παρα)παιδεία, δηλαδή ότι και η εκπαίδευση είναι μια ακόμα μορφή παρεχόμενης ύπηρεσίας, που πρέπει ως εκ τούτου αναλόγως να άγορασθεί;

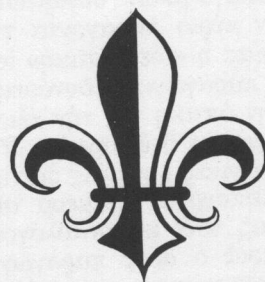
Η συζήτηση στην Εύρώπη έχει ανοίξει (μέσα από κείμενα τής Εύρωπαϊκής Έπιτροπής, εύρωπαϊκών πανεπιστημιακών ενώσεων, του Συμβουλίου Υπουργών, κ.λπ.), με έπίκεντρο τήν άποδοχή τής Γενικής Συμφωνίας Έμπορίου Υπηρεσιών (GATS) για τήν τριτοβά-

θμια εκπαίδευση. Υπάρχει έντονος προβληματισμός κι ενώ όρισμένοι προκρίνουν με εύχέρεια τήν άποδοχή τής λογικής τής ιδιωτικοποίησης, άλλοι προβάλλουν (διαφοροποιημένες) αντίστάσεις. Μήπως είναι καιρός και στη χώρα μας να ανοίξει πολιτικά η συζήτηση επί τής ουσίας του προκειμένου, έντοπίζοντας που πραγματικά βρίσκεται τό διακύβευμα;

Προοπτικές τής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης

Τό πανεπιστήμιο δεν μπορεί να αποφύγει τις σύγχρονες παραγωγικές και αναπτυξιακές προκλήσεις. Δεν μπορεί όμως να άρκεσθεί σε αυτές, ακόμα και για τή μορφή αλλά ουσιαστική ικανοποίησή τους. Πρωτίστως, απαιτείται η κριτική δραστηριοποίηση όλων των μελών τής πανεπιστημιακής κοινότητας ώστε να διαμορφωθεί μια στρατηγική για τή διαφύλαξη τής αυτονομίας του, προβάλλοντας αντίσταση στο είδος ενός έπαπειλούμενου πολιτιστικού κυνισμού αλλά και ενός έρευνητικού θετικισμού, που δεν μπορεί να φαντασθεί καμιά γνώση και καμιά έρευνα που να μην είναι ανταλλάξιμες σε οικονομική άποδοτικότητα, άπειλώντας έτσι με διανοητική πτώχευση αλλά και με άπονητικοποίηση τήν ίδια τήν έρευνα και τήν έπιστημονική δραστηριότητα.

Κατά τά άλλα, είναι συμφέρον τής κοινωνίας, κατοχυρωμένο από τό Σύνταγμα, να υπάρχει ένας δημόσιος χώρος κριτικής σκέψης και έρευνας, ένας θεσμός που να μπορεί να προσεγγίζει κριτικά τήν οικονομία, τήν πολιτική, τήν ίδια τήν κοινωνία και τους ύπόλοιπους θεσμούς της, να τους «έλέγχει» και να τους άσκει κριτική, να εκπαιδεύει τους μελλοντικούς πολίτες όχι μόνο με έπιστημονική επάρκεια αλλά και κοινωνική και δημοκρατική εύαισθησία. Αυτό τό δημόσιο συμφέρον δεν «έμπορευματοποιείται», δεν γίνεται ύπηρεσία προς πώληση η έμπορευματική άξιοποίηση. Και άφορα όλους μας. Ό καθένας μας, μέλη τής πανεπιστημιακής κοινότητας, πολιτικές δυνάμεις και μελλοντική κυβέρνηση, άς αναλάβουμε τις εύθύνες μας.

ΟΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΑΡΞ

του Jean Pierre Lefebvre

Από τό «Dictionnaire critique du marxisme»

Μετάφραση: Άγγελου Έλεφάντη

Ορισμός:

1) Παραγωγικότητα (της κοινωνικής εργασίας).

2) Παραγωγικές δυνάμεις (πάντοτε στον πληθυντικό): ικανότητες παραγωγής που διαθέτει ένας κοινωνικός σχηματισμός, σύνολο των δυνάμεων εργασίας και των μέσων παραγωγής μιās χώρας ή μιās δεδομένης εποχής.

3) Σύστημα διαντίδρασης των δυνάμεων εργασίας και των μέσων παραγωγής στο όποιο εκφράζεται ή σχέση του ανθρώπου προς τὰ αντικείμενα και τις φυσικές δυνάμεις.

Στούς όρισμούς 2 και 3 ο μαρξιστικός όρος παραγωγικές δυνάμεις είναι κοντινός προς τόν όρο της κοινής παραδοχής, στην όποια ώστόσο παρέχει τόν σφαιρικό χαρακτήρα: πρόκειται συνάμα για ανθρώπους (πού παράγουν) και συνάμα αντικείμενα (πού έχουν παράγει οι άνθρωποι και, τό συνηθέστερο, μέ τὰ όποια συνεχίζουν νά παράγουν), για σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και των αντικειμένων, για σχέσεις έγγεγραμμένες μέσα στην τεχνογνωσία και, μέ δυό λόγια, στις μαθήσεις, τις τεχνικές και τις έπιστήμες.

Θεωρώντας τήν εργατική δύναμη ώς έμπορεύμα συγκρίσιμο μέ όλα τὰ υπόλοιπα έμπορεύματα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, ή πολιτική οικονομία σταθεροποίησε αυτόν τόν κοινό όρο και γενίκευσε τήν εφαρμογή του. Η χρήση άλλωστε του όρου αυτού εκ μέρους του μαρξισμού είναι θεωρητική και ταυτόχρονα πολιτική. Από τή μιá μεριά ή γνώση και ο συνυπολογισμός των παραγωγικών δυνάμεων αποτελούν τήν ένδειξη και τόν κύριο παράγοντα της ύλιστικής αντίληψης της ιστορίας: ή «ιδεαλιστική» ιστορία ξεχνά ή παραγνωρίζει τις παραγωγικές δυνάμεις και ώς εκ τούτου χάνει από τήν όπτική της τήν ύλική βάση των γεγονότων που περιγράφει ή έρμηνεύει. Έπ' αυτή τήν έννοια ο όρος παραγωγικές δυνάμεις διατηρεί μιá κριτική και πολιτική λειτουργία ανάμεσα στους ιστορικούς, τούς έθνολόγους, τούς κοινωνιολόγους κ.λπ.

Από τήν άλλη μεριά ο όρος παραγωγική δύναμη χρησιμεύει για νά διατυπώνεται στο πολιτικό πεδίο ή συνοχή και ή τελεολογία της επαναστατικής πάλης του προλεταριάτου: ή τάξη που παράγει τὰ πλούτη μάχε-

ται έναντίον εκείνης της τάξης που κατέχει ή διαχειρίζεται τις παραγωγικές δυνάμεις, ώστε νά υπάξει συλλογική οικειοποίηση των μέσων παραγωγής και συλλογικός έλεγχος της διαδικασίας παραγωγής. (Οι εργαζόμενοι παλεύουν για νά αποκτήσουν τις παραγωγικές δυνάμεις (τά μέσα παραγωγής).

Στό πλαίσιο αυτής της πολιτικής χρήσης αναπτύσσεται, κυρίως, από τις αρχές της δεκαετίας του '60 μιá κριτική προβληματική για τό νόημα που έχει αυτός ο όρος στον Μάρξ, εκκινώντας από τρία έρωτήματα που γεννήθηκαν μέ βάση τήν εμπειρία του υπαρκτού σοσιαλισμού.

1. Για τόν καθοριστικό ή μή χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων στις επαναστατικές διαδικασίες (διομηχανική επανάσταση, «έπιστημονική και τεχνική» επανάσταση κ.λπ.).

2. Στη θεωρία της προσιδιάζουσας στο κεφάλαιο αντίφασης μεταξύ της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και τήν αύξηση του ποσοστού του κέρδους.

3. Στη σχέση μεταξύ της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και πάλης των τάξεων.

Η «μαοϊκή», ιδιαίτερα, κριτική αναγόρευσε τό καθεστώς των παραγωγικών δυνάμεων ώς κλειδί του «ρεβιζιονισμού»: «ή αναθεώρηση» του μαρξισμού, κατά τήν μαοϊκή κριτική, συνίσταται στο ότι οι «αναθεωρητές» παραπέμπουν τήν πάλη των τάξεων σε δεύτερη μοίρα, και ότι αναδεικνύουν τήν ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων ώς τόν καθοριστικό παράγοντα της ιστορικής εξέλιξης.

Κύριος στόχος αυτής της κριτικής: οι σοβιετικοί οικονομολόγοι —και όλοι όσοι θεωρήθηκε ότι ανήκουν στο ίδιο χώρο. Κύριο έπιχείρημα: ή θεωρία των παραγωγικών δυνάμεων που ανέπτυξαν οι σοβιετικοί οικονομολόγοι δέν είναι παρά ή εκ των ύστερων θεωρητικοποίηση, σύμφωνα μ' ένα μαρξοφανές λεξιλόγιο, των πολιτικών έπιλογών του σταλινισμού. Κύριος, τυπικός συγγραφέας αυτής της αντίληψης ο Β. Γκ. Μαρασώφ (V. G. Marachov) και οι «τρεις νόμοι του της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων». Κύρια αναφορά ο όρισμός που έδωσε ο Στάλιν στον Διαλεκτικό και ιστορικό ύλισμό. Δεύτερη κύρια θεωρητική έπίπτωση: ή προοδευτική εμφάνιση της έπιστήμης και της έπιστη-

μονικής εργασίας ως άμεσης παραγωγικής δύναμης (όρος ήδη παρών στον Μάρξ με αγγλική διατύπωση: *scientific power*=επιστημονική δύναμη). Κύρια πολιτική συνέπεια για τό εργατικό κίνημα στις καπιταλιστικές χώρες: ύποτίμηση της ικανότητας του κεφαλαίου στο να οικειοποιηθεί για λογαριασμό του τις τεχνολογικές και επιστημονικές προόδους και στάση πολιτικής άναμονής (ο «προθάλαμος του σοσιαλισμού»). Κύρια ιδεολογική συνάρτηση: ο Άνθρωπος πού βαθμηδόν αποβαίνει «κύριος και κάτοχος της φύσης».

Αυτή η πολιτική προβληματική συνδέεται άμεσα με την θεωρητική ιστορία του όρου δύναμη παραγωγής κατά τον Μάρξ, στο πλαίσιο της οποίας μπορούμε να διακρίνουμε τρεις χαρακτηριστικές στιγμές: 1) την «αντι-ιδεαλιστική», την «στρατευμένη» υλιστική λειτουργία. 2) Έκείνη της οικονομικής κατηγορίας. 3) Έκείνη της συγχώνευσης των δύο έννοιών (και της θεωρητικής συγχώνευσης).

Η πρώτη «έπιχειρησιακή» έννοια του όρου των παραγωγικών δυνάμεων στον Μάρξ εμφανίζεται στην *Άγία Οικογένεια* (Ed-Sociales, σελ. 180· MEW, 2, 159). Χονδρικά έπισημαίνει τη *βιομηχανία* και σκοπεύει κυρίως την ιδεαλιστική αντίληψη της ιστορίας σύμφωνα με την «κριτική Κριτική». Οι παραγωγικές δυνάμεις είναι αυτό πού παραμελεί μιά ιστορία μή υλιστική. Παρέχεται μιά «ουσιολογική» συνδήλωση αυτού του όρου. Οι παραγωγικές δυνάμεις είναι ή ύλη, τό σώμα, ή ουσία της πραγματικής ιστορίας, σέ αντίθεση προς την άστική φαντασιώδη ιστοριογραφία.

Στήν *Γερμανική ιδεολογία*, αυτός ο όρος διατυπώνεται με δύο τρόπους: πότε ως *παραγωγικές δυνάμεις* (Produktivkrafte), πότε ως *δυνάμεις παραγωγής* (Produktionskrafte) και κατ' ουσίαν όρος υπάρχει πάντα στον πληθυντικό:

«Η ιστορία δέν είναι τίποτε άλλο παρά ή διαδοχή διαφόρων γενεών, πού κάθε μιά της έκμεταλλεύεται τά υλικά, τά κεφάλαια, τις παραγωγικές δυνάμεις (Produktionskrafte) πού της έχουν μεταβιβασθεί (άπό όλες τις προηγούμενες γενιές...) (I.A. -*Γερμανική Ιδεολογία*- Ed. Sociales, 65, MEW, 3, 45).

Μ' αυτό τό κύριο νόημα, πού άπευθύνεται τόσο στο φαντασιακό (έργαλεία, μηχανήματα για κατασκευής άντικειμένων γενικώς) όσο και στον άφρημένο λογισμό, προστίθεται μιά πλευρά, ήδη παρούσα στην *Γερμανική Ιδεολογία*, αλλά διατυπωμένη με άμεσο τρόπο στον διάσημο «Πρόλογο» στην *Συμβολή στην Κριτική της πολιτικής Οικονομίας* του 1859, ως έξης: ή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων είναι ένας παράγοντας αποφασιστικός της ιστορικής εξέλιξης:

«Σέ ένα όρισμένο στάδιο της ανάπτυξης τους, οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έρχονται σέ αντίφαση προς τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής, ή, πράγμα πού δέν είναι παρά ή νομική τους έκφραση, προς τις σχέσεις ιδιοκτησίας στο πλαίσιο των οποίων εξέλιχθηκαν έως τότε. Από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυ-

νάμεων πού ήταν, αυτές οι σχέσεις [παραγωγής] γίνονται τροχοπέδη. Αρχίζει τότε μιά έποχή κοινωνικής επανάστασης... Ένας κοινωνικός σχηματισμός δέν εξαφανίζεται ποτέ πριν να αναπτυχθούν όλες οι παραγωγικές δυνάμεις πού έμπεριέχει σέ όλη την ευρύτητά του, ποτέ οι νέες, άνωτερες σχέσεις παραγωγής δέν υποκαθίστανται στις παλαιές πριν οι υλικές συνθήκες ύπαρξης αυτών των σχέσεων δέν θά έχουν κυφορηθεί μέχρι του σημείου να είναι έτοιμες ν' άνθίσουν στο πλαίσιο, άκριβώς, της παλαιάς κοινωνίας. Για τούτο ή άνθρωπότητα δέν [άναλαμβάνει] έπωμίζεται παρά μόνο εκείνα τά καθήκοντα πού μπορεί να λύσει... (Contribution, σελ. 5, MEW, 13, 9).

Γιά τόν ιστορικό υλιστή είναι αυτή ή αντίφαση πού άρθρώνει τη θεωρητική και πολεμική λειτουργία του όρου των παραγωγικών δυνάμεων και άπό την άλλη μεριά την πολιτική λειτουργία μιās έννοιας πού τοποθετείται στο κέντρο του κομμουνιστικού προγράμματος: οι παραγωγικές δυνάμεις δέν είναι μόνον ή υλική πραγματικότητα πού παραγνωρίζει ή ιδεαλιστική ιστορία, πάνω άπ' όλα είναι αυτό πού ή εργατική τάξη έχει στερηθεί, αυτό τό όποιο έχει άπωλώσει. Με έναν όρισμένο τρόπο ο όρος παραγωγικές δυνάμεις αποβαίνει ένα στοιχείο άρνητικού όρισμού του προλεταριάτου (άρα, έπίσης και της άστικής τάξης) και κατ' άντανάκλαση ένα στοιχείο του όρισμού της σύγχρονης ιστορικής περιόδου. Έπ' αυτή την έννοια οι παραγωγικές δυνάμεις δέν είναι μόνον ή υλική δύναμη της ιστορικής κίνησης, αλλά μιά πραγματικότητα πού κατέστη άπρόσωπη (sachlich), άδιάφορη για τά άτομα. Οι παραγωγικές δυνάμεις δέν είναι πλέον τό συγκεκριμένο στοιχείο της ιστορίας, αλλά τό συγκεκριμένο των ατόμων, στο βαθμό πού αυτά, επί του παρόντος άποσμηκρωμένα στην κατάσταση «άφρημένων ατόμων» τις επανιδιοποιούνται, ή μάλλον τις ιδιοποιούνται (διότι στην πραγματικότητα δέν είναι πλέον οι ίδιες μ' αυτό πού ήταν την προηγούμενη ιστορική περίοδο):

«Άρα άπό τη μιά μεριά μιά όλότητα των παραγωγικών δυνάμεων πού έχουν, για να τό πούμε έτσι, μορφοποιηθεί ως άπρόσωπες (sahliche Gestalt). Για τά ίδια τά άτομα δέν είναι πιά οι δυνάμεις οι δικές τους, αλλά εκείνες της άτομικής ιδιοκτησίας, και λογίζονται ως δυνάμεις των ατόμων μόνο στο μέτρο πού αυτοί είναι ιδιωτικοί ιδιοκτήτες. Σέ καμιά προηγούμενη περίοδο οι παραγωγικές δυνάμεις δέν είχαν πάρει αυτή την άδιάφορη στις σχέσεις των ατόμων μορφή, θεωρούμενων ως ατόμων, γιατί οι έν λόγω σχέσεις ήταν ακόμα περιορισμένες. Άπό την άλλη μεριά βλέπουμε να όρθώνονται μπροστά σ' αυτές τις παραγωγικές δυνάμεις ή πλειοψηφία των ατόμων των οποίων οι δυνάμεις έχουν άποσπασθεί, και ως έκ τούτου έχουν άποστερηθεί, άπό τό πραγματικό περιεχόμενο της ζωής τους. Έχουν γίνει

άτομα άφάιρεσης. Για τό λόγο αυτό και μόνον τότε, βρέθηκαν σέ θέση ν' άποκτήσουν σχέσεις τά μέν πρὸς τά δέ ὡς άτομα... Σήμερα φθάσαμε στό σημείο τά άτομα νά ἔχουν ὑποχρεωθεί νά διεκδικούν τήν ὁλότητα τῶν ὑπαρχουσῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ὄχι μόνον γιά νά ἔκφράσουν τόν ἑαυτό τους (Selbstbetätigung), ἀλλά, ἀπλούστατα, γιά νά ἐξασφαλίσουν τήν ὑπαρξή τους» (Γερμανική Ἰδεολογία, Ed. Sociales, 102-103 καί MEG, 3, 67).

Ἡ ἔννοια τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων στήν ἀντι-ιδεαλιστική της χρήση ἐκπληρώνει μ' αὐτό τόν τρόπο μιά διπλή λειτουργία εὐρετική καί πολιτική: ἡ ιστοριογραφία πού ἀγνοεῖ τίς παραγωγικές δυνάμεις, λίγο πολύ ἄμεσα, τίθεται στήν ὑπηρεσία τῆς μειοψηφίας πού τίς κατέχει. Ἀντίθετα ὁ ιστορικός ὕλισμός ἀναγορεύοντας τίς παραγωγικές δυνάμεις σέ βάση τοῦ κινήματος τῆς πραγματικῆς ἱστορίας (τοῦ ὁποίου ἡ κινητήρια δύναμη εἶναι ἡ πάλη τῶν τάξεων) τήν ξανασηριζέει στό πόδια της. Ὅχι μόνον τήν ἱστορία τῶν ἱστορικῶν ἀλλά, ἐπίσης, τήν πραγματική ἱστορία τῶν ἀνθρώπων θεωρούμενων ὡς ὑποκειμένων. Ἀπό ὀρισμένες ἀπόψεις ὁ ὅρος παραγωγικές δυνάμεις εἶναι ὅρος «ἀνατροπῆς». Ἀργότερα ὀπισθοχωρεῖ στό ἔργο τοῦ Μάρξ, χωρίς ὡστόσο νά ἐξαφανίζεται ὀλοκληρωτικά.

Πράγματι ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1850, κι ὕστερα, ιδιαίτερα μετά τό 1857, τό νόημα τῆς ἔκφρασης «παραγωγική δύναμη» ἀποκρυσταλλώνεται γύρω ἀπό τήν ἔννοια τῆς «παραγωγικότητας». Παραγωγικότητα εἶναι τό σχεδόν ἀποκλειστικό τους νόημα στό 1ο βιβλίο τοῦ Κεφαλαίου. Ὁ Μάρξ ἔχει δανεισθεῖ τό νόημα αὐτό ἄμεσα ἀπό τήν πολιτική οικονομία μεταφράζοντας τήν ἀγγλική ἔκφραση *productive power*. Ἡ ἐξέταση τῶν παραλλαγῶν τῶν οικονομικῶν χειρογράφων τοῦ Μάρξ δείχνει ὅτι δέν ὑπάρχει κανείς δισταγμός στή χρήση τοῦ ὅρου αὐτοῦ. Κατά τά ἄλλα ἐμφανίζεται μέσα σέ συμφραζόμενα ὅπου ἡ ἐργατική δύναμη δέν σημειώνεται, παρά μόνο πολύ σπάνια ὡς *δύναμη* (μὲ ὄλη τήν ἀποτελεσματικότητα πού ὑπαινίσσεται ὁ ὅρος) καί συνηθέστερα ἐκφράζεται μέσα ἀπό τόν ὅρο τῆς ἰκανότητας, ἡ μᾶλλον τῆς *ισχύος* ἐργασίας (ὅρος πού ἐπιμένει περισσότερο στήν οὐσιαστική χρήση τοῦ ἐμπορεύματος ἐργατική δύναμη, τήν ὁποία ὁ καπιταλιστής μπορεῖ νά κάνει). Ἡ ἔννοια τῆς ἰσχύος «θά ἐκραγεῖ», μέ τή σειρά της, σέ δύο νοήματα: τῆς δύναμης (Kraft) καί τῆς δυνατικότητας (Potenz). Ἡ ἔννοια τῆς παραγωγικῆς δυνάμεις ὡς παραγωγικότητα ἀνακτᾷ ἔτσι ἕνα μέρος τῆς θετικότητας πού προφανῶς εἶχε χάσει κατά τή μεταβίβαση αὐτή. Ἡ παραγωγικότητα δέν εἶναι μιά ἀφηρημένη ἐνδεχομενικότητα τῆς ἐργατικῆς δυνάμεις ἀλλά τό συγκεκριμένο προϊόν στίς δοσμένες συνθήκες ἐκμετάλλευσης. Στή συνέχεια τό ζεύγος ἐργατική δύναμη-παραγωγική δύναμη (Arbeits-Kraft-Produktivkraft) σταθεροποιεῖται: αὐτό πού ὁ καπιταλισμός βρῖσκει στήν ἀγορά εἶναι ἤδη λίγο πολύ τυποποιημένο κοινωνικά: δέν εἶναι μόνο τά μπράτσα ἐνός ἐργά-

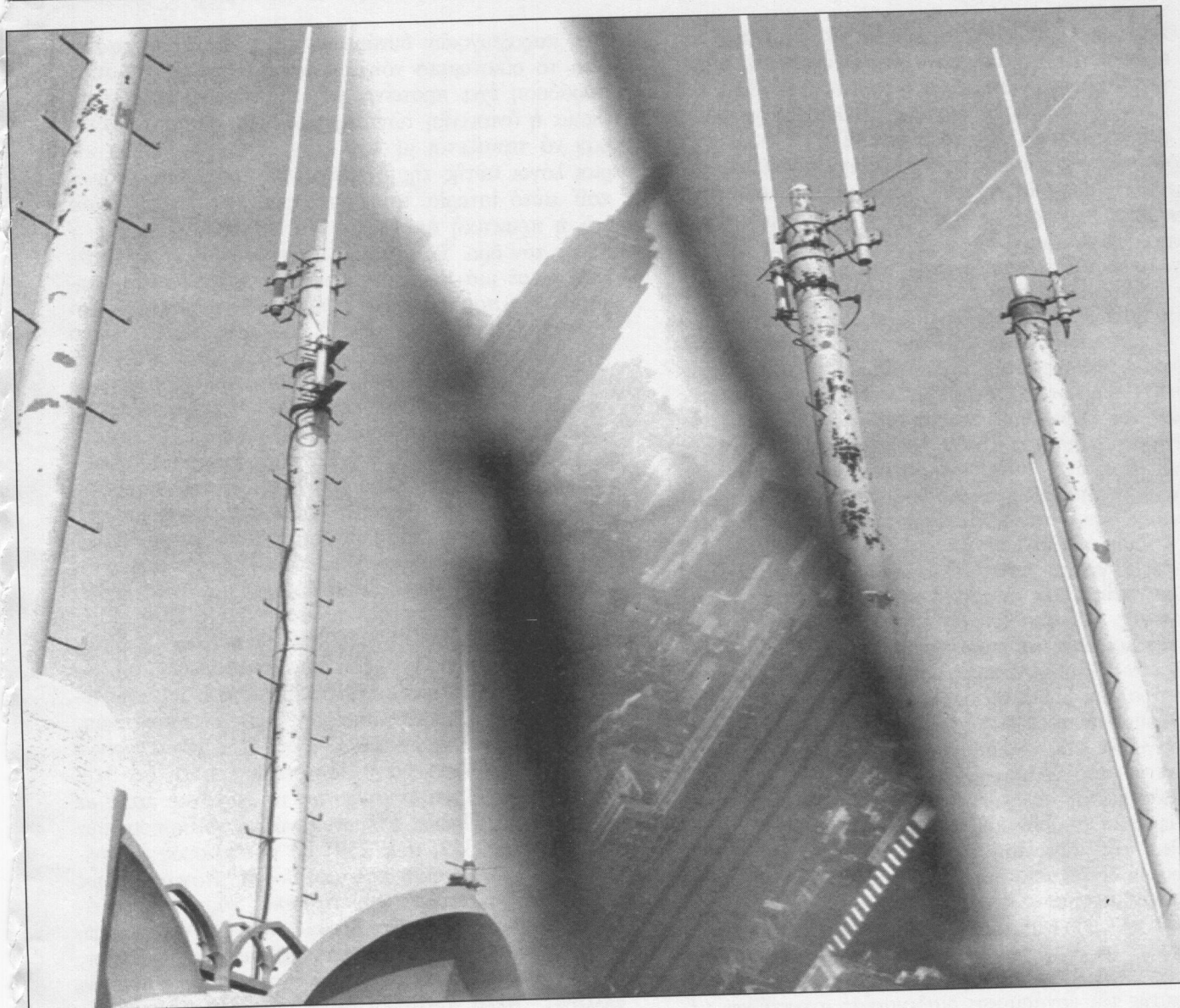
τη ἀλλά εἶναι μιά μέση παραγωγικότητα, ἕνας μέσος παράγοντας ἀξιοποίησης. Ἀντίθετα, ἡ ὑπαρξή αὐτοῦ τοῦ ζεύγους θά μπορούσε νά ἐξηγήσει ὅτι ὁ ὅρος *παραγωγική δύναμη*, μέσα στή νέα ὀρολογία τοῦ 1ο Βιβλίου τοῦ Κεφαλαίου ἀνθίσταται ἀποτελεσματικά στόν ἀνταγωνισμό τῶν ἀφηρημένων ὄρων τῆς παραγωγικότητας καί ἐντατικότητας. Τεῖνει μ' αὐτό τόν τρόπο νά γίνει μιά ἀπό τίς προσιδιάζουσες στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς κατηγορίες, μάλιστα μερικές φορές συγγέεται μέ τήν ἔννοια τῆς σχετικῆς ὑπεραξίας. Ὑπ' αὐτή τήν ἔννοια συχνά συγκεκριμενοποιεῖται χάρη στους προσδιορισμούς *παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας* ἢ *παραγωγική δύναμη τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας*. Ἐξάλλου τό νόημα αὐτό ἀποβαίνει τόσο κυρίαρχο ὡστε ὁ Μάρξ τό ἐπεκτείνει μέ τήν πληθυντική μορφή τοῦ ὅρου:

«Εἶδαμε ὅτι οἱ παραγωγικές δυνάμεις πού γεννήθηκαν ἀπό τή συνεργασία καί τήν κατανομή τῆς ἐργασίας δέν κοστίζουν τίποτε στό κεφάλαιο. Πρόκειται γιά φυσικές δυνάμεις τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας» (MEG, 23, 407, Κεφ. 1, 2, 7).

Ὁστόσο ἡ ἀντι-ιδεαλιστική σημασία τοῦ ὅρου παραγωγική δύναμη δέν ἐξαφανίζεται. Γλιστρᾷ, γιά νά τό ποῦμε ἔτσι, μέσα σ' αὐτή τή δεύτερη ἀποδοχή τοῦ ὅρου, μέ μιά μορφή πού συμπυκνώνεται σέ ἐμφανή ταυτολογία: ἡ παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας προσδιορίζεται ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων:

«Τό μέγεθος τῆς ἀξίας ἐνός ἐμπορεύματος θά παρέμενε σταθερό ἂν ὁ χρόνος ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή του ἦταν σταθερός. Ὅμως ὁ ἐν λόγω χρόνος ποικίλλει στό μέτρο πού ποικίλλει ἡ παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας. Ἡ παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας καθορίζεται ἀπό ποικίλλες συνθήκες, μεταξύ ἄλλων ἀπό τό μέσο ἐπίπεδο δεξιότητας τοῦ ἐργάτη, τό στάδιο στό ὁποῖο ἀναπτύχθηκαν ἡ ἐπιστήμη καί οἱ τεχνολογικές δυνατότητες ἐφαρμογῆς της, ἡ ἀποτελεσματικότητα τῶν μέσων παραγωγῆς καί τέλος, τά φυσικά δεδομένα (στό ἴδιο, σελ. 44).

Ἀκόμη καί στό 3ο βιβλίο τοῦ Κεφαλαίου, στό ὁποῖο ὁ Μάρξ μελετᾷ τή σύνολη καπιταλιστική παραγωγή ὡς ἐνότητα τῆς διαδικασίας παραγωγῆς καί τῆς διαδικασίας κυκλοφορίας, μελετᾷ ἐπίσης τίς λεπτομέρειες τῆς λειτουργίας τοῦ κεφαλαίου. Ὁ ὅρος *παραγωγική δύναμη* διατηρεῖ τό αὐστηρό οικονομικό νόημα πού ἀναπτύσσεται στό *Grundrisse*, ἰδίως στό κεφ. 6 («Μετασχηματισμός τῆς ὑπεραξίας σέ κέρδος», Κ., 3, 1, 103, MEW, 25, 94) καί κυρίως στό σύνολο τοῦ ὄνομαστοῦ τρίτου τμήματος («Ὁ νόμος τῆς πτωτικῆς τάσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους», Κεφ. 13, 14, 15): αὐτό πού ἐρχεται σέ ἀντίφαση μέ τή μεγέθυνση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους εἶναι ἡ ἀνάπτυξη — ὁ Μάρξ μιλά ἀκόμη καί γιά ἄνοδο — τῆς παραγωγικῆς δυνάμεις τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Δέν περιλαμβάνει μεταξύ ἄλλων, μιά ὕλική ἀνάπτυξη μεγάλης ποσότητας κεφαλαίου, τοῦ ὀνομαζόμενου «πάγιου» ἀλλά καί δέν ταυτίζεται μαζί του.

«Στό μέτρο πού ή ανάπτυξη τής παραγωγικής δύναμης περιορίζει τό πληρωμένο τμήμα τής χρησιμοποιούμενης εργασίας, ανυψώνει τήν υπεραξία διότι ανεβάζει τό ποσοστό τής. Άλλά στό μέτρο πού μειώνεται ή συνολική μάζα τής χρησιμοποιούμενης από ένα δεδομένο κεφάλαιο εργασίας, μειώνει τόν αριθμητικό παράγοντα μέ τόν όποιο πολλαπλασιάζεται τό ποσοστό τής υπεραξίας για ν' αποκτήσει τή μάζα τής» (Κ. 3, 1, 260, 257).

[...] «Η άνοδος (Steigerung) τής παραγωγικής δύναμης (πού άλλωστε, τό έχουμε σημειώσει, πάει μαζί μέ τήν αξιοποίηση του υπάρχοντος κεφαλαίου) δέν μπορεί νά μεγενθύνει άμεσα τήν αξία του κεφαλαίου παρά μόνον εάν, ανεβάζοντας τό ποσοστό του κέρδους, αύξάνει τό μέρος τής αξίας του έτήσιου προϊόντος πού έχει μετατραπεί σε

κεφάλαιο. Στό βαθμό πού αρχίζει νά λογίζεται ή παραγωγική δύναμη τής εργασίας αυτή δέν μπορεί νά φτάσει (διότι έν προκειμένω ή παραγωγική δύναμη δέν έχει άπολύτως τίποτε νά κάνει άμεσα μέ τήν αξία του υπάρχοντος κεφαλαίου) παρά στό μέτρο πού είτε ή σχετική υπεραξία συμβαίνει νά αύξάνεται είτε ή αξία του σταθεροῦ κεφαλαίου συμβαίνει νά περιορίζεται. Άλλά ή ανάπτυξη τής παραγωγικής δύναμης τής εργασίας συμβάλλει έμμεσα στό νά αύξηθει τό υπάρχον αξία-κεφάλαιο καθώς πολλαπλασιάζεται ή μάζα καί ή διαφορετικότητα των αξιών χρήσης πού αντιπροσωπεύουν τήν ίδια ανταλλακτική αξία καί οι όποιες αποτελούν τό υλικό υπόστρωμα του κεφαλαίου, τά συγκεκριμένα του στοιχεία, τά υλικά αντικείμενα πού συνθέτουν άμεσα τό σταθερό

κεφάλαιο και λιγότερο έμμεσα τό μεταβλητό κεφάλαιο. Ένώ ταυτόχρονα αναπτύσσεται ή παραγωγική δύναμη ανεβαίνει ή οργανική σύνθεση του κεφαλαίου: υπάρχει σχετική μείωση του μεταβλητού τμήματος». Στο ίδιο, σ. 242.

Στόν όρίζοντα αυτής τής αντίφασης, προσΐδιας στή διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου, μεσολαβούν οικονομικές κρίσεις (υπερπαραγωγή αξιών χρήσης και υπερπαραγωγή κεφαλαίου). Στο πλαίσιο αυτών των οικονομικών κρίσεων έπέρχονται και πολιτικές κρίσεις. Στόν όρίζοντα και των δύο ξανασυναντάμε τό έν γενει ιστορικό κίνημα. Παρατηρούμε λοιπόν στό 3ο Βιβλίο του Κεφαλαίου τή συνένωση μεταξύ τής υλιστικής αντίληψης τής ιστορίας έτσι όπως αυτή εκφράστηκε στην Γερμανική Ίδεολογία και τής μαρξιστικής θεωρίας του κεφαλαίου. Ακόμη και ό ίδιος ό όρος τής παραγωγικής δύναμης αντιπροσωπεύει έναν από τους κύριους διαύλους αυτής τής συνένωσης. Έχουμε τήν καλύτερη συμπύκνωση αυτού του συνόλου στην τελευταία παράγραφο του τελευταίου κεφαλαίου που συνέταξε ό ίδιος ό Μάρξ.

«Η γνώμη που θεωρεί ότι μόνον οι σχέσεις διανομής είναι ιστορικές κι όχι οι σχέσεις παραγωγής, από μία άποψη δέν είναι παρά ή γνώμη τής κριτικής τής πολιτικής οικονομίας που αρχίζει νά εκδηλώνεται αλλά τής λείπει ακόμη ή ασφάλεια. Έξάλλου βασίζεται επίσης σέ μία σύγχυση που ταυτίζει τήν κοινωνική διαδικασία παραγωγής και τή διαδικασία τής απλής εργασίας, αυτήν που θά μπορούσε νά επιτελέσει ακόμη κι ένας μόνον άνθρωπος, τοποθετούμενος σέ μιά άφύσικη απομόνωση, στερημένος από κάθε βοήθεια τής κοινωνίας. Στο μέτρο όμως που ή εργασιακή διαδικασία δέν είναι ακόμη παρά μιά απλή διαδικασία στην οποία εμπλέκονται ό άνθρωπος και ή φύση, τά απλά της στοιχεία παραμένουν κοινά σέ όλες τις κοινωνικές μορφές ανάπτυξης της. Όμως κάθε συγκεκριμένη ιστορική μορφή αυτής τής εργασιακής διαδικασίας αναπτύσσει μέ τή σειρά της τις υλικές της βάσεις και τις κοινωνικές της μορφές. Όταν ή συγκεκριμένη ιστορική μορφή επιτυγχάνει ένα όρισμένο στάδιο ανάπτυξης εγκαταλείπεται και παραχωρεί τή θέση της σέ μιά ανώτερη μορφή. Βλέπουμε ότι ή στιγμή μιάς κρίσης αυτού του είδους φτάνει μόλις ή αντίφαση και ή αντίθεση μεταξύ των σχέσεων κατανομής από τή μιά μεριά, άρα επίσης ή συγκεκριμένη ιστορική μορφή των σχέσεων παραγωγής που τής αντιστοιχούν, και οι παραγωγικές δυνάμεις από τήν άλλη, ή ικανότητα παραγωγής και ανάπτυξης των παραγόντων της, κερδίζουν σέ πλάτος και βάθος. Παρεμβαίνει τότε μιά σύγκρουση ανάμεσα στην υλική ανάπτυξη τής παραγωγής και τήν κοινωνική τής μορφή» (Κεφ. Ed. Sociales, 3, 3, 358· MEW 25, 890-891).

Όσοσο αν στόν Μάρξ ή αντιυεαλιστική σημασία

των παραγωγικών δυνάμεων, ως τάση, απορροφάται από τό οικονομικό νόημα φαίνεται ότι ή μαρξιστική παράδοση έχει προτείνει μιά αντίστροφη τάξη, στην όποία ή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων είναι, σάν νά ταυτίζεται μέ τήν εκδομηχάνιση. Οι δύο κύριοι λόγοι αυτής τής αντίστροφης πρόσληψης είναι ή καθ' αυτό ιστορία του σοσιαλισμού στόν 20ό αιώνα και ή πρακτική απόχρωση που έδωσε ό Ένγκελς σ' αυτόν τον όρο. Τό κεντρικό έργο στό όποιο κρυστάλλωθηκε σέ μιά μοναδική έννοια ή διπλή μαρξική σημασία των παραγωγικών δυνάμεων είναι πράγματι τό *Αντι-Ντύρινγκ* στό όποιο ό Ένγκελς, κατά κάποιο τρόπο, προσαρτά τήν εγκυρότητα των οικονομικών αναλύσεων του Κεφαλαίου στην ιδεολογική και πολιτική πάλη ενάντια σ' ένα «ιδεολόγο του κεφαλαίου». Σ' αυτά τά πολεμικά συμφραζόμενα —που κι αυτά έχουν προσδιοριστεί από τις τεχνολογικές ανατροπές (ήλεκτρισμός, άγρονομία κ.λπ.) και ίσως από τις παράλληλες εργασίες του Ένγκελς πάνω στις επιστήμες τής φύσης— οι παραγωγικές δυνάμεις ταυτίζονται ολοκάθαρα μέ τά μέσα παραγωγής κι αποκτούν μιά φαντασιακή πραγματικότητα. Η άτμομηχανή αποβαίνει καθοριστική για τό ιστορικό γίγνεσθαι (Anti-During, Ed. Sociales 147, MEW 20, 107). Οι παραγωγικές δυνάμεις έξωθούν προς τή λύση των αντιφάσεων του καπιταλισμού (AD, Ed. Soc. 315, *ibid*, 258). Υπάρχει τέτοιο σημείο αντικειμενοποίησης και πραγματοποίησης των παραγωγικών δυνάμεων ώστε στό *Αντιντύρινγκ* ξαναγίνονται αντικείμενο ιδιοκτησίας (AD, ES 318, *ibid* 260): μοιάζουν λιγότερο ως τό κεφάλαιο παρά μέ τό κεφάλαιο. Πρέπει επομένως νά κοινωνικοποιηθούν (AD, Ed. Soc. 317, *ibid* 259). Ο σοσιαλισμός εμφανίζεται ως ή αντίστοιχη πολιτική μορφή στόν άπολύτως κοινωνικό χαρακτήρα που έφθασαν χάρη στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Αυτή ή αντίληψη επενδεδυμένη σέ συγκεκριμένες πολιτικές προσδιόρισε, και προσδιορίζει ίσως ακόμη, σημαντικές ιστορικές επιλογές. Αλλά ή ιστορία δείχνει, ακριβώς, ότι τό ζήτημα τής κοινωνικής παραγωγικότητας τής εργασίας —άρα οι κοινωνικές σχέσεις που δεσπόζουν στή διαδικασία παραγωγής— αντιπροσωπεύει τον πλέον πολιτικό πυρήνα και τον ολιγότερο «οικονομιστικό» τής συνολικής προβληματικής ως προς τήν ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων.

Jean Pierre Lefebvre

«Forces productives» από *Dictionnaire Critique du marxisme* των Georges Labica και Gerard Bensussan PUF, Παρίσι 1985, Δεύτερη Έκδοση.

Μετάφραση Άγγελος Έλεφάντης. Μετάφραση παραθεμάτων από έργα των Μάρξ-Ένγκελς: Θόδωρος Παρασκευόπουλος από τά Marx-Engels Werke.

ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΧΑΜΕΝΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

του Ήλια Κούβελα

Χρειάστηκε να περάσουν εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια έως ότου ο πληθυσμός της γης να φτάσει στο πρώτο δισεκατομμύριο, το δεύτερο όμως προστέθηκε μόνο σε 100 χρόνια, το τρίτο σε άλλα 30 και το τέταρτο σε άλλα 15. Αυτή η εκπληκτική αύξηση του πληθυσμού της γης κατά τις τελευταίες δεκαετίες της ιστορίας του ανθρώπου είναι αποτέλεσμα της έντυπιακής πτώσης του αριθμού των πρόωρων θανάτων. Το 1850 λιγότερο από το 25% του πληθυσμού έφτανε στην ηλικία των 70 ετών ενώ σήμερα το 60% των ανδρών και το 75% των γυναικών φτάνουν σε αυτή την ηλικία. Και δεν υπάρχει καμμία αμφιβολία ότι η συμβολή της ιατρικής σε αυτή την πρόοδο είναι αναμφισβήτητη. Όμως οι οικονομικοί, κοινωνικοί και πολιτικοί παράγοντες παίζουν επίσης σημαντικό ρόλο. Αναμφισβήτητα τούτη η τελευταία φράση μπορεί να θεωρηθεί ως κοινοτοπία, έντοτους τά πράγματα είναι λίγο πιο περίπλοκα απ' ό,τι θά μπορούσε να φαντασθεί κανείς.

Ας γυρίσουμε καμιά εικοσαριά χρόνια πίσω στο 1981. Ως τότε πιστεύαμε ότι, με εξαίρεση τη γρίπη, τά λοιμώδη νοσήματα είχαν παύσει να είναι ένα σοβαρό πρόβλημα για τις αναπτυγμένες χώρες (χρησιμοποιώ τον όρο αναπτυγμένες μόνο και μόνο για να μπορούμε να συννενοηθούμε). Αυτή η πτώση της εμφάνισης των παραδοσιακών λοιμωδών νόσων ήταν αποτέλεσμα των συστηματικών εμβολιασμών, του καθαρισμού του πόσιμου ύδατος, της δημιουργίας αποχετευτικών συστημάτων, της καλής διατροφής, ιδίως των παιδιών, και τη βελτίωση της φροντίδας του κάθε ατόμου για την υγεία του. Αυτά έως το 1981. Το καλοκαίρι εκείνης της χρονιάς βρέθηκα για μερικές ημέρες στη Νέα Υόρκη και σύμφωνα με τις παλιές μου συνήθειες αγόρασα το περιοδικό *Village Voice*. Ήταν πά-

ντα ο καλύτερος σύμβουλός μου για τό τί συνέβαινε στη Νέα Υόρκη σε όλες τις μορφές της τέχνης. Εκείνο πάντως τό τεύχος είχε ένα μεγάλο αφιέρωμα στους ομοφυλόφιλους της πόλης οι όποιοι είχαν στήσει ένα μεγάλο καλοκαιρινό πανηγύρι πού κορυφωνόταν με μία παρέλαση στην 5η Λεωφόρο. Διάβαζα τις συνεντεύξεις διαφόρων έπωνύμων, προφανώς, ομοφυλόφιλων όπου περιέγραφαν τούς έρωτές τους, τά πάθη τους, τις ζήλειες και τις ικανοποιήσεις τους. Έδιναν τήν έντύπωση ανθρώπων πού ζούσαν μία έντονη ζωή και δέν έννοούσαν νά έχουν ούτε ένα λεπτό χαμένο από τόν χρόνο τους. Γύρισα στην Ελλάδα και, αν δέν κάνω λάθος, εκείνο τό φθινόπωρο διάβασα στό *Nature* τό πρώτο άρθρο πού έπεσε τουλάχιστον στά δικά μου χέρια για τό Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS). Στά χρόνια πού ακολούθησαν ο αριθμός των πασχόντων από AIDS στις «ανάπτυγμένες» χώρες αυξήθηκε δραματικά και από τή μία περίπτωση, τού 1981, φτάσαμε στις 476.899 περιπτώσεις, μόνο στις ΗΠΑ τόν Ιούλιο τού 1995. Μέσα σε αυτούς αναμφισβήτητα θά περιλαμβάνονται πολλοί από όσους παρήλαναν εύτυχεις στην 5η Λεωφόρο τό 1981. Μία συγκλονιστική απρόβλεπτη αλλαγή πού μειώνει δραματικά τόν προσδοκόμενο χρόνο επιβίωσης σε εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους. Βρισκόμαστε λοιπόν σε μία

* Τό κείμενο αυτό έχει προέλθει από τροποποίηση της εισήγησής μου στό συμπόσιο με τίτλο «ή παράταση της ζωής και ή χρήση της», πού οργάνωσε ο Τίτος Πατριόκης στό πλαίσιο τού συνεδρίου *Κυθηραϊκές Ημέρες Υπέρτασης και Νεφρολογίας* πού πραγματοποιήθηκε στόν Ποταμό Κυθήρων στις 27-30 Αύγουστου τού 2003.

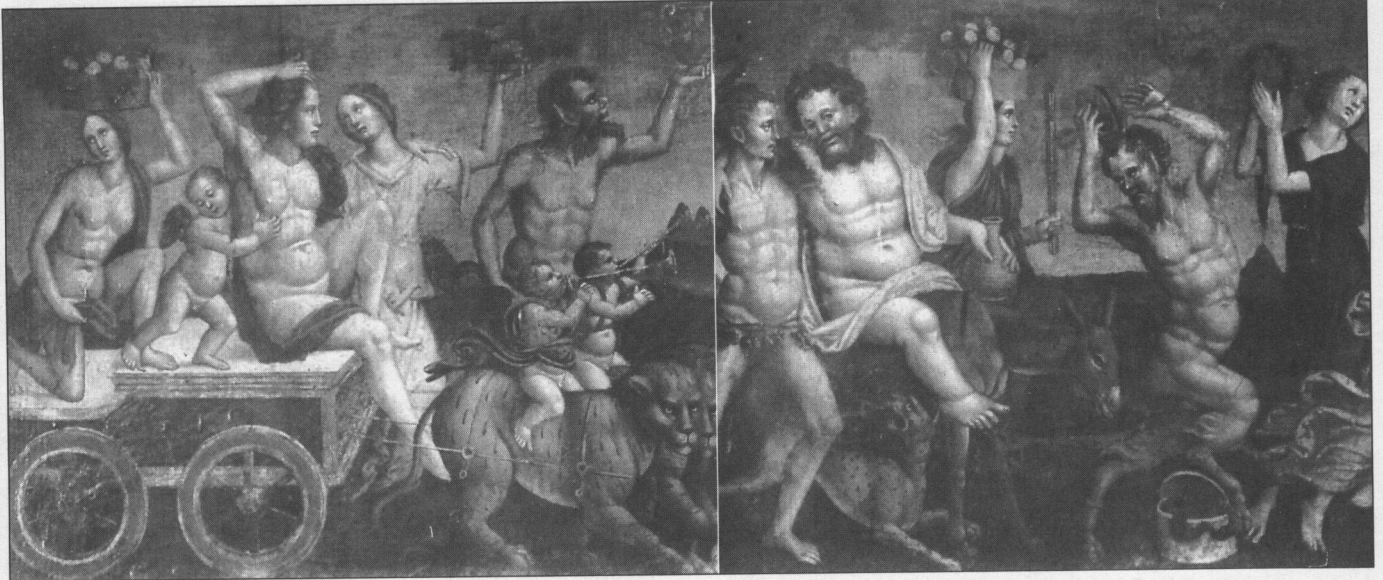
έπιδημία μιάς λοιμώδους νόσου που εμφανίζεται και στις «ανάπτυγμένες» χώρες, γεγονός που κατέριψε τον μύθο ότι οι λοιμώδεις νόσοι είχαν απαληφθεί από αυτή την περιοχή της γης. Έπιδημίες όμως που αφορούν, σε μεγάλο ποσοστό, συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού οι οποίες μέσα στα σημερινά πολιτιστικά και οικονομικά δεδομένα είναι σε θέση να επιλέξουν έναν ειδικό τρόπο ζωής.

Εντούτοις οι κύριες αιτίες θανάτου στις «ανάπτυγμένες» χώρες είναι τα καρδιαγγειακά νοσήματα και ο καρκίνος. Τα ποσοστά των θανάτων από αυτές τις αιτίες υπερέχουν κατά μερικές δεκάδες από τα ποσοστά θανάτων από το AIDS, ενώ οι κύριες αιτίες θανάτου στον κόσμο είναι η φυματίωση, η έλνοσοσία και το AIDS με συνεχώς αυξανόμενα ποσοστά ιδίως στις λεγόμενες αναπτυσσόμενες χώρες της Αφρικής και της Ασίας.

Ένας πολύ καλός δείκτης του χρόνου επιβίωσης των ανθρώπων είναι το προσδόκιμο επιβίωσης. Το προσδόκιμο επιβίωσης είναι η μέση τιμή των χρόνων που αναμένεται να ζήσουν τα άτομα μιάς ορισμένης ηλικίας, αν ο ρυθμός θνησιμότητας παραμένει ο ίδιος. Από τη μελέτη των πινάκων που δημοσιεύει ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας φαίνεται μία σταθερή και σε ορισμένες περιπτώσεις έντυπωσιακή βελτίωση του προσδόκιμου επιβίωσης στις χώρες του λεγόμενου «ανάπτυγμένου» κόσμου. Πρωταθλητής, θά έλεγε κανείς αυτής της κούρσας, είναι η Ίαπωνία στην οποία κατά το 1950 το προσδόκιμο επιβίωσης για ένα νεογέννητο αγόρι ήταν 60,5 έτη και για ένα νεογέννητο κορίτσι 64,0 έτη. Ενώ το 2002 οι αντίστοιχες τιμές ήταν 77,73 και 84,25 έτη. Αντίθετα μεταξύ των «ανάπτυγμένων» χωρών η Ούγγαρία εμφανίζει χαμηλούς ρυθμούς βελτίωσης του προσδόκιμου επιβίωσης. Κατά το 1950 το προσδόκιμο επιβίωσης για ένα νεογέννητο αγόρι στην Ούγγαρία ήταν 61,4 έτη και για ένα νεογέννητο κορίτσι 65,7 έτη ενώ κατά το 2002 οι αντίστοιχες τιμές ήταν 67,55 και 76,55 έτη. Πολύ μεγάλη πρόοδος και στο προσδόκιμο επιβίωσης των Ελλήνων έχει συντελεσθεί κατά τα τελευταία 50 χρόνια. Δεν μπόρεσα να βρω τιμές για το έτος 1950, υποθέτω όμως ότι θά ήταν πολύ χαμηλές. Κατά το 2002 το προσδόκιμο επιβίωσης για ένα νεογέννητο αγόρι στην Ελλάδα ήταν 76,17 έτη και για ένα νεογέννητο κορίτσι 81,48 έτη. Τιμές που είναι λίγο καλύτερες από αυτές του Ηνωμένου Βασιλείου και της Φιλανδίας, περίπου οι ίδιες με αυτές της Γαλλίας και λίγο χειρότερες από τις αντίστοιχες τιμές της Σουηδίας και της Ίαπωνίας. Έχουμε διανύσει κατά τα τελευταία 50 χρόνια ένα πολύ μακρύ δρόμο και σήμερα εμφανίζουμε έναν από τους υψηλότερους δείκτες προσδόκιμου επιβίωσης στο κόσμο. Ασφαλώς τούτο δεν οφείλεται στη μεσογειακή διατροφή, που αμφιβάλλω αν πράγματι την ακολουθούμε. Οφείλεται σε άλλους παράγοντες, όπως είναι η μεγάλη μείωση της βρεφικής θνησιμότη-

τας, αν και η βελτίωση αυτού του παράγοντα δεν είναι ισότιμη σε όλες τις περιοχές της χώρας. Προτού συνεχίσω τη συζήτηση για το φαινόμενο βελτίωσης των δεικτών προσδόκιμου επιβίωσης στις «ανάπτυγμένες» χώρες θά ήθελα να αναφερθώ στους αντίστοιχους δείκτες 35 χωρών της Αφρικής. Στις χώρες αυτές για ένα άτομο που γεννιόταν χωρίς να έχει προσβληθεί από AIDS κατά τη πενταετία 1995-2000 ήταν 54,8 έτη, αν είχε προσβληθεί από AIDS ήταν μόλις 48,3 έτη, ενώ οι προβλεπόμενες τιμές για την πενταετία 2010-2015 είναι 61,2 και 52,4 έτη αντίστοιχα. Αν η πρόβλεψη αυτή επιβεβαιωθεί (τη θεωρώ αισιόδοξη) τότε ένα παιδί που θά γεννηθεί χωρίς AIDS στην Αφρική, κατά την πενταετία 2010-2015, θά έχει προσδόκιμο επιβίωσης που βρίσκεται στα κατώτερα επίπεδα των χωρών της Ευρώπης κατά τη δεκαετία του 1950. Μία καθυστέρηση δηλαδή για πάνω από μισό αιώνα. Και βεβαίως τί να πει κανείς για τα παιδιά που η κακή τους μοίρα θά έφερε να γεννιούνται με AIDS. Μέ άλλα λόγια το ερώτημα του Τίτου Πατρίκιου, που είναι και ο τίτλος του συμποσίου, δεν θά είχε νόημα γι' αυτούς τους ανθρώπους. Κάπως καλύτερα είναι τα πράγματα για τις Ασιατικές χώρες όπου αν επιβεβαιωθούν οι προβλέψεις για την πενταετία 2010-2015 τότε η καθυστέρηση σε σχέση με τις χώρες της Ευρώπης θά είναι στο ¼ του αιώνα.

Από όσα έχω αναφέρει είναι προφανές ότι σε όλα τα κράτη του «ανάπτυγμένου» κόσμου υπάρχει μία συνεχής αύξηση του προσδόκιμου επιβίωσης κατά την 50ετία 1950-2000 ή οποία συνεχίζεται και μέχρι σήμερα. Η αύξηση αυτή δεν αφορά μόνο τα νεογέννητα (άποτέλεσμα της μείωσης της βρεφικής θνησιμότητας) και νεαρά άτομα αλλά και τα άτομα μεγάλης ηλικίας. Τούτο ένδεχομένως είναι άποτέλεσμα της μείωσης του ρυθμού θανάτων από καρδιαγγειακά νοσήματα. Τό άλλο ένδιαφέρον φαινόμενο είναι ότι, όπως δείχνουν τά παραδείγματα της Ίαπωνίας και της Ούγγαρίας, ακόμη και μεταξύ των κοινωνιών του «ανάπτυγμένου» κόσμου υπάρχουν σημαντικές διαφορές ως προς τό ρυθμό αύξησης του προσδόκιμου επιβίωσης. Τί δημιουργεί αυτές τις διαφορές; Θά έλεγα ότι καθαρή άπάντηση σε αυτό τό ερώτημα δεν υπάρχει. Τό γεγονός όμως είναι ότι η αύξηση του προσδόκιμου επιβίωσης των Ίαπώνων συμπίπτει με αυτό που έχει όνομασθεί οικονομικό θαύμα. Καθώς η Ίαπωνική οικονομία αναπτυσσόταν ηύξανε και ο χρόνος επιβίωσης του γιαπωνέζικου λαού. Η ιαπωνική κοινωνία είναι αυτή τη στιγμή ένας από τους ήγέτες πρόληψης της βρεφικής θνησιμότητας ενώ παράλληλα έχει πετύχει σημαντική αύξηση του προσδόκιμου επιβίωσης των μεγάλων ηλικιών. Τό Τόκιο, μιά έξαιρετικά πυκνοκατοικημένη και μολυσμένη πόλη, εμφανίζει τη χαμηλότερη βρεφική θνησιμότητα και τό υψηλότερο προσδόκιμο επιβίωσης από κάθε άλλη περιοχή της γης. Αυτό τό παράδοξο προφανώς άποδεικνύει την έξαιρετικά μεγάλη σημασία

πού έχει ὁ κοινωνικός καί οικονομικός περιγύρος στὸν καθορισμὸ τῆς υγείας. Φαίνεται ὅτι τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον τοῦ Τόκιο εἶναι ἓνα «συνθετικὸ» περιβάλλον κατασκευασμένο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ἀλλὰ καί γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Παρ' ὅλο πού τὸ Τόκιο εἶναι τὸ σύμβολο τῆς ὑπερβιομηχανοποιημένης, ὑπερδραστήριας μολυσμένης καί στρεσογόνου πόλης, ἐντούτοις οἱ κάτοικοί τῆς ἀπολαμβάνουν μεγαλύτερο προσδόκιμο ἐπιβίωσης ἀπὸ τοὺς γεωργούς συμπατριῶτες τους. Ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ παράδειγμα τοῦ Τόκιο θέτει σέ σοβαρὴ ἀμφισβήτηση τὸν μῦθο ὅτι ἡ ζωὴ στὴ φύση εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία πιὸ υγιεινὴ ἀπὸ τὴ ζωὴ σ' ἓνα βιομηχανικὸ περιβάλλον. Ὑπὸ ὀρισμένες συνθήκες μπορεῖ νὰ ἰσχύει καί τὸ ἀντίθετο.

Ὅπως ἔχω πει καί ἄλλες φορές, κατὰ τὴ γνώμη μου, αὐτὸ πού χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπο, καί δέν ἐννοῶ μόνο τὸ σύγχρονο ἄνθρωπο, τὸν homo sapiens, ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινο εἶδος ἀπὸ τὸ homo habilis ἕως σήμερα, δέν εἶναι ἡ γλώσσα, ἀλλὰ ἡ συνείδηση ἀνώτερης τάξης, δηλαδή ἡ ἀναγνώριση τοῦ ἑαυτοῦ στὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καί τὸ μέλλον. Τοῦτο ὅμως, ἐμπεριέχει ἓνα δραματικὸ στοιχεῖο πού εἶναι ἡ ἰκανότητα πρόβλεψης τοῦ ἐπερχόμενου θανάτου, ἐνῶ κατὰ βάθος τὸ ἄτομο ἐπιθυμεῖ τὴν αἰωνιότητα. Καί στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ πῶ ὅτι οἱ θρησκείες ἔχουν δώσει γιὰ ἑκατομμύρια ἀνθρώπους τὴ λύση, ὑποσχόμενες τὴν αἰωνιότητα στὴ μέλλουσα ζωὴ.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, σύμφωνα μέ ὅσα ἔχω ἀναφέρει ὡς ἐδῶ, ἓνας Ἕλληνας ἢ ἓνας Ἰάπωνας ἢ ἓνας Γάλλος ἡλικίας 60 χρόνων ἔχει πολὺ σοβαροὺς λόγους νὰ ἐλπίζει ὅτι θὰ ζήσει ἄλλα 25 χρόνια, δηλαδή παραπάνω ἀπὸ τὸ ¼ τῆς ζωῆς του. Πῶς διαχειρίζεται αὐτὰ τὰ χρόνια; Μέ ποιές ἐνδιάμεσες προσμονές ἐπιβιώνει πέραν ἀπὸ τὴν προσμονὴ τοῦ θανάτου; Στὴν

ἐποχὴ τῆς παγκοσμιοποίησης εἶναι παγκοσμιοποιημένη καί ἡ διαχείριση αὐτοῦ τοῦ χρόνου; Μέ δεδομένο ὅτι τὸ ποιοτικὸ χαρακτηριστικὸ αὐτῆς τῆς παράτασης τῆς ζωῆς εἶναι ὁ ἐλεύθερος χρόνος, μέ δεδομένο ὅτι τὰ media ἀκριβῶς σ' αὐτὸ τὸ χρόνο σκοπεύουν, καί μέ δεδομένο ὅτι τὰ media εἶναι ἢ κατ' ἐξοχὴν παγκοσμιοποιημένη ἀνθρώπινη δραστηριότητα, πιστεύω ὅτι, ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ σέ ὅλα τὰ πλάτη καί τὰ μήκη τῆς γῆς θὰ καταναλίσκουν τίς ἴδιες τηλεοπτικὲς σαβοῦρες κυρίως, ἀλλὰ, σπανιότερα, καί τὰ ἴδια τηλεοπτικὰ διαμάντια. Αὐτὸ σάν γενικὴ παρατήρηση.

Πιὸ εἰδικὰ θεωρῶ ὅτι ἡ καλύτερη περίπτωση διαχείρισης αὐτῶν τῶν παραπάνω χρόνων τῆς ζωῆς εἶναι αὐτὸ πού ἀναφέρει ὁ τίτλος τῆς εἰσήγησής μου, δηλαδή «ἡ ἀναζήτηση τοῦ χαμένου χρόνου». Ἀφορᾶ μιά, κατὰ τὴ γνώμη μου, μικρὴ ὁμάδα ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι ἀφοῦ ἐργάστηκαν γιὰ χρόνια σέ ἀπασχολήσεις πού δέν τοὺς ἐπέτρεπαν νὰ ἔχουν ἰκανοποιητικὸ ἐλεύθερο χρόνο, βρῖσκονται στὸ τελευταῖο τέταρτο τῆς ζωῆς τους μέ ἀρκετὸ ἐλεύθερο χρόνο πού τοὺς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ ἐπιδιώξουν τὴ γνωριμία μέ τὰ πολιτιστικὰ ἀγαθὰ πού ἔχει παράγει ἡ ἀνθρωπότητα καί πού δέν εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ χαροῦν στὰ προηγούμενα τρίτα τέταρτα τῆς ζωῆς τους. Ἐνδεχομένως θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἀνοίξει μιά νέα περίοδος δημιουργικότητας ὅπου τὸ ἄτομο θὰ ἀνακαλύψει ἀπωθημένες ἐπιθυμίες, ἢ καί ταλέντα, καί θὰ προσπαθήσει νὰ τὰ ἰκανοποιήσει καί νὰ τὰ καλλιεργήσει. Εἶναι ἐνδεχόμενο οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ στὶς τελευταῖες στιγμὲς τῆς ζωῆς τους νὰ ἔχουν τὴν ἰκανοποίησι ὅτι συμμετείχαν στὴν αἰωνιότητα τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Σέ ἀναζήτηση λοιπὸν τοῦ χαμένου ἐλεύθερου χρόνου, προϋποθέσεις ὅμως γιὰ μιά ἐπιτυχή τέτοια ἀναζήτηση εἶναι ἡ ὑπαρξὴ μᾶς οἰκο-

νομικής δυνατότητας και μιās πνευματικής διαύγειας. Τό τελευταίο τούτο μās φέρνει ενώπιον τού προβλήματος τής ποιότητας τών τελευταίων αὐτῶν χρόνων τής ζωής. Ἡ παράταση τής ζωής συνοδεύεται ἀπό αὐξηση τῶν λεγόμενων ἐκφυλιστικῶν νοσημάτων τού νευρικοῦ συστήματος γεγονός πού ὑποβιάζει δραματικά τήν ποιότητα τής ζωής ὅσων πάσχουν ἀπό αὐτά. Βέβαια στό πρόβλημα αὐτό ἡ ἰατρική πολύ μικρή βοήθεια μπορεῖ νά προσφέρει ἴσως οἱ μεταμοσχεύσεις τροποποιημένων βλαστικῶν κυττάρων νά εἶναι ἡ ἐνδεχόμενη λύση. Βέβαια ἄς μή ξεχνᾶμε τή φράση πού φωνάζει ὁ ἑτοιμοθάνατος ἥρωας τού «Ὁ Βασιλιάς πεθαίνει» τού Ἰονέσκο (ἄν δέν κάνω λάθος): «τί ὠραίο πράγμα νά σέ πονάει τό δόντι σου».

Ἐρχομαι σέ μιᾶ πολυπληθῆ κατηγορία ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι μιᾶ ζωῆ δουλεύουν γιά νά θγάλουν τό ψωμί τους χωρίς νά τούς ἀρέσει αὐτό πού κάνουν. Ὅταν δέ θά φτάσουν σέ αὐτό τό τελευταίο τέταρτο τής ζωής τους διαπιστώνουν ὅτι πρέπει νά ζήσουν μέ τρεῖς δεκάδες, γεγονός πού τούς βυθίζει στήν ψευδαίσθηση τής τηλεοπτικῆς εἰκονικῆς πραγματικότητας.

Σέ ἀντίθεση μέ τήν τηλεοπτική εἰκονική πραγματικότητα θά ἤθελα νά ἐξυμνήσω τή ζωντανή πραγματικότητα τού καφενεῖου. Θά σᾶς μιλήσω γιά τόν πατέρα μου. Ἦταν πρωτοετής φοιτητής τής νομικῆς, ὅταν ἄρχισαν οἱ Βαλκανικοί πόλεμοι. Τόν πῆραν στό στρατό. Πολέμησε στό Μπιζάνι καί στό ὑπόλοιπο τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, στόν Πρῶτο Παγκόσμιο πόλεμο, στή Μικρά Ἀσία (μιλοῦσε πού καί πού γιά τή μάχη τού Σαγκάριου), αἰχμάλωτος τῶν Τούρκων γιά δύο χρόνια, πόλεμος τής Ἀλβανίας, Ρούπελ. Ἀποστρατεύτηκε τό 1945 ἢ '46. Πέθανε τό 1984 σέ ἡλικία 95 ἐτῶν, ἔχοντας ζήσει 40 χρόνια συνταξιούχος. Δέν εἶχε χρήματα οὔτε γιά ταξίδια οὔτε γιά διακοπές. Εἶχε νά μεγαλώσει καί νά σπουδάσει δύο παιδιά. Τό καφενεῖο ἦταν ἕνα κεντρικό σημεῖο τής ζωής του γιά τά περισσότερα ἀπό αὐτά τά χρόνια.

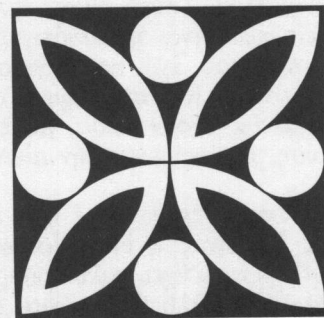
Ξύπναγε πολύ πρῶι, ἔκανε γυμναστική, μαγείρευε, τού ἄρρεσε νά μαγειρεύει, καί γύρω στίς 9.30 μέ 10 ξεκίναγε, πάντα καλοντυμένος καί κομψός, γιά νά πάει μέ τά πόδια ἀπό τό Μουσεῖο, ὅπου μέναμε, στό Σύνταγμα, στοῦ Ζαχαράτου, καί ὅταν ἐκλεισε ὁ Ζαχαράτος στήν Αἴγλη τού Ζαπτείου. Τό μεσημέρι, ὅταν σχόλαγε ἡ παρέα, κατέβαινε στήν 3η Σεπτεμβρίου, γέμιζε τήν καρῶ του σακκούλα μέ ὄ,τι ψώνιζε ἀπό τό ἐκεῖ μεγάλο μπακάλικο, καί γύριζε σπίτι. Ἡ παρέα στό καφενεῖο ἦταν οἱ παλιοί συμπολεμιστές. Δέν ζοῦσαν ὁμως μόνο μέ τίς ἀναμνήσεις. Ἡ πολιτική ἐπικαιρότητα τούς ἐνδιέφερε, καί πολύ μάλιστα. Μιλάγανε ὁμως καί γιά τά βιβλία πού διαβάζανε τό ἀπόγευμα. Γιά τά ἀστεῖα τῶν ἐπιθεωρήσεων πού παιζόντουσαν στό θέατρο τής Ἀθήνας. Κάποιος ἀπό τήν παρέα τούς μύησε στήν πυρηνική φυσική. Διαβάζανε πυρηνική φυσική τ' ἀπογεύματα καί τή συζητοῦσαν τήν ἄλλη μέρα. Ὑπῆρχε μέσα τους ἡ προσμονή τής ἐπόμενης μέρας.

Ζοῦσαν σάν νά μήν ἐπρόκειτο νά πεθάνουν ποτέ. Σιγά-σιγά ὁμως οἱ σύντροφοι ἔφευγαν ὁ ἕνας μετά τόν ἄλλο. Ἡ παρέα διαλύθηκε. Τά τελευταῖα 5-10 χρόνια ἦταν τά πιό δύσκολα, μέ δεδομένη καί τήν ἄνοιά του. Ἄναρωτιέμαι, ὁμως, μήπως ἡ ἄνοια θά ἐρχόταν πιό γρήγορα, ἄν δέν ὑπῆρχε ἡ ἀνθρώπινη καί συνάμα διεγερτική παρουσία τῶν ἀνθρώπων τού καφενεῖου.

Ὁ Ἰνγκμαρ Μπέργκμαν ἔγραφε πρῖν ἀπό 20 χρόνια, ὅταν ἦταν 65 ἐτῶν: «Ἀποσύρομαι προτοῦ οἱ ἠθοποιοί μου ἢ οἱ συνεργάτες μου δοῦν τό τέρας καί τούς πιάσει ἀηδία ἢ συμπόνια. Παραέχω δεῖ συναδέλφους πού ἔπασαν στό παλκοσένικο σάν κουρασμένοι γελωτοποιοί, βαριεστημένοι ἀπό τήν ἴδια τους τή βαρεμάρα. Παίρνω τό καπέλο μου ὅσο μπορῶ καί τό φτάνω μόνος μου. Ἡ δημιουργικότητα στά γηρατειά δέν εἶναι καθόλου αὐταπόδεικτη. Εἶναι περιοδική καί βάζει ὄρους περίπου σάν τήν ἥρεμα μειούμενη σεξουαλικότητα». Προθέσεις πού ὁμως δέν τηρήθηκαν. Διότι ἐκτός ἀπό τό ὅτι συνέχισε νά δουλεύει στό θέατρο, ἔγραψε δύο σενάρια πού γυρίστηκαν ἀπό ἄλλους σκηνοθέτες (ἡ ἀγαπημένη του Λίβ Οὐλμαν ἡ μία ἐξ αὐτῶν). Γύρισε ἕνα τηλεοπτικό σήριαλ καί τώρα στά 85 του σκηνοθετεῖ ἕνα ἀκόμη κινηματογραφικό ἔργο.

Παραπαίω μεταξύ τού Μπέργκμαν καί τού πατέρα μου μέ ἕνα λόγο τόσο ἀποσπασματικό, γιατί εἶμαι καί ἐγώ στά 65μου καί πολύ συχνά συμμερίζομαι τή μελαγχολία τού Ἀλεξανδρινοῦ ποιητῆ:

*Τό γήρασμα τού σώματος καί τής μορφῆς μου
Εἶναι πληγή ἀπό φοικτό μαχαίρι.
Δέν ἔχω ἐγκαρτέρησι καμιά.
Εἰς σέ προστρέχω Τέχνη τής Ποιήσεως,
Πού κάπως ξέρεις ἀπό φάρμακα
Νάρκης τού ἄλγους δοκιμές, ἐν Φαντασία καί Λόγω.*

ΙΣΤΟΡΙΑ, ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ, ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΛΛΟ*

τῆς Ρέας Γαλανάκη

Αυτό πού μοῦ ἀρέσει πιά πολύ στήν κατά Γιώργο Σεφέρη διατύπωση τοῦ στίχου «Εἶναι παιδιά πολλῶν ἀνθρώπων τά λόγια μας» – πού ἀποτελεῖ καί τόν γενικό τίτλο αὐτῆς τῆς συνάντησης εἶναι ὅτι, ἀκριβῶς ἐπειδή οἱ λέξεις εἶναι παιδιά, ἀνοίγονται σέ παιχνίδι μέ τόν λογοτέχνη: Ἀπό τή μιά μεριά πασχίζουμε, γράφοντας ἕνα λογοτεχνικό κυρίως κείμενο, γιά τήν κυριολεξία, τή σημερινή ἤ μιά παλιότερη σημασία τους, γιά τό στέρεο χτίσιμο τῆς γέφυράς τους ὥστε νά πατήσει πάνω τους ὁ ἀναγνώστης. Ἀπό τήν ἄλλη γνωρίζουμε λίγο-πολύ ὅτι δέν ὑπάρχουν πολλές μονοσήμαντες λέξεις, λέξεις δίχως τήν ἱστορία τους. Πῶς κάθε λέξη φαίνεται παρθένα, ἀναδεικνύεται ὅμως ἱερή ἑταίρα, ἀνάλογα μέ τό ποιός, πότε καί πῶς διαχειρίζεται τό πνεῦμα τῆς, ἀφοῦ αὐτό εἶναι τό σεπτό σῶμα τῶν λέξεων. Γνωρίζουμε ἐπίσης, ἐμεῖς οἱ θνητοί θεράποντές τους, πῶς ἐκεῖνες διαγράφουν ἕναν κύκλο ζωῆς ἀφάνταστα πιά μεγάλο ἀπό τή ζωή τοῦ καθενός μας, ἀρκετές πεθαίνουν, γεννιοῦνται νέες, ἄλλες ἀντέχουν στό χρόνο καί στά κάθε εἶδος θάσσανα, ἔστω μέ προσαρμογές ἢ ἀλλοιώσεις, καί ὅτι, τέλος, ἀκόμη κι ὁ πιά ἀπιστος συγγραφέας δίνει κάτι τί σάν θαῦμα ὅταν, αἴφνης, γράφει μιά λέξη, ὅπως π.χ. ἡ προελληνική λέξη «λαδύρινθος», πού ἔρχεται πρῶν ἀκόμη ἀπό τήν ὑπαρξη ἑλληνικῆς γραφῆς καί διατηρεῖ ἕως σήμερα στά ἑλληνικά, καί σέ πολλές γλώσσες, τό μεγαλύτερο μέρος τῆς κυριολεξίας τῆς.

«Ἱστορία», «Συλλογική Ταυτότητα», «Ἀντίληψη γιά τόν Ἄλλο». Λέξεις εἶναι κι αὐτές. Δέν θά τίς ἔλεγα ὅμως ἰσότιμες. Ἡ Ἱστορία, ἀρχαιοελληνική καί διεθνῆς, πλὴν ὅμως κυριολεκτική σέ μεγάλο βαθμό κι αὐτή, σάν τή λέξη Λαδύρινθος (σημειῶνω μόνον ὅτι ἡ ὑπαρξη τῆς Ἱστορίας προϋποθέτει τήν ὑπαρξη γραφῆς), λέξη πού ἐντούτοις ἔλαβε τίς πιά ἑτερόκλητες ὑποδοχές καί ἐρμηνεῖες, κλείνει κατά κάποιον τρόπο μέσα

τῆς τῆ Συλλογική Ταυτότητα καί τήν Ἀντίληψη γιά τόν Ἄλλο. Δέν εἶναι τά μόνα πού κλείνει ἡ Ἱστορία στό μπαούλο τῆς. Θά ἔλεγα ὅτι αὐτά, ἡ Συλλογική Ταυτότητα δηλαδή καί Ἀντίληψη γιά τόν Ἄλλο, ἐνδεχομένως εἶναι τά πιά μοντέρνα ρούχα ἀνάμεσα στό πλῆθος τῶν παλιομοδίτικων στολῶν πού κουβαλάει ἡ Ἱστορία, ταξιδεύοντας χωρίς στάσεις, χωρίς ἀνάπαυση, καγχάζοντας μέ ὄσους πίστεψαν πῶς ἔχει πεθάνει καί πῶς τό μπαούλο τῆς ἔγινε καί τό φέρετρό τῆς. Τά τελευταῖα πάντως χρόνια «βλέπουμε» τήν Ἱστορία κυρίως μέσα ἀπό αὐτά τά ρούχα. Εἶναι θεμιτό καί νόμιμο, ὅπως τό κάθε τί στήν ὥρα του εἶναι γνήσιο πρόβλημα τῆς ἐποχῆς του, φτάνει νά μήν ξεχνᾶ κανεῖς τά εὐμετάβλητα ὅρια τῶν ἐποχῶν. Θυμίζω, γιά παράδειγμα, ὅτι πρῶν ἀπό ἐλάχιστες δεκαετίες ἔγιναν ἀπόπειρες νά ἰδωθοῦν τά πάντα μέσα ἀπό τήν ὀπτική τῶν γυναικῶν ἢ ἀπό ἄλλες, καί εἶναι ἀλήθεια ὅτι τέτοιου τύπου προβληματισμοί βοήθησαν τήν ἀγνοία μας γιά τά ἀνθρώπινα. Γιά νά κλείσω πάντως τή μεταφορά, θά ἔλεγα ὅτι ἡ ἐποχή εἶναι αὐτή πού ράβει τά ρούχα, μέσα ἀπό τά ὅποια θά δεῖ, δηλαδή θά προσπαθήσει νά κατανοήσει τήν Ἱστορία. Μέ ἄλλα λόγια κάθε ἐποχή ἐρμηνεύει τό παρελθόν τῆς, προσπαθώντας νά συγκροτήσει τή δική τῆς ταυτότητα. Καί μάλιστα ἐρμηνεύει τό παρελθόν μέ ἀρκετούς τρόπους, ἀφοῦ «ἐποχή» σημαίνει συγκεκριμένες συγκρούσεις κρατῶν, κοινωνικῶν ομάδων καί ἀτόμων, ἐπομένως καί διαφορετικές, ἐτερόκλητες, ἕως καί ἀντίθετες μεταξύ τους ἐκδοχές τῶν ἰδίων ἀκριβῶς γεγονότων. Τῶν ἰδίων ἀκριβῶς λέξεων,

* Ὁμιλία τῆς Ρέας Γαλανάκη στήν 1η συνάντηση Ἰσραηλινῶν καί Ἑλλήνων Συγγραφέων, πού ἔγινε στήν Καλαμάτα 16-18 Ἰανουαρίου 2004.

της Ιστορίας, της Συλλογικής Συνείδησης, της Αντίληψης για τον Άλλο.

Δέν είμαι ούτε φιλόλογος, ούτε επαγγελματίας ιστορικός. Έχοντας μάλιστα φοιτήσει στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ακριβώς αυτούς τους κλάδους, και αρχαιολογία επίσης, αλλά δυστυχώς κατά τη χειρότερη περίοδο της ιστορίας του, μέσα στη δικτατορία, απερίφραστα δηλώνω ότι οι γνώσεις μου στηρίζονται αποκλειστικά σε προσωπικές έμμονές, αγωνίες και διαβάσματα, σε συζητήσεις με φίλους ή πιο επίσημες, στην ανησυχία μου εν τέλει ως άτομου, ως πολίτη για τό τί συμβαίνει γύρω μου κι εντός μου. Πολύ σύντομα λοιπόν, και εκφράζοντας με προσοχή και περισκεψη τις απόψεις μου, θα αναφερθώ στο πώς αντιμετωπίστηκαν αυτά τα ζητήματα από τη Νεοελληνική Λογοτεχνία, όπως άλλωστε απαιτεί και τό θέμα της σημερινής ομιλίας, για να καταλήξω στους προβληματισμούς της εποχής μας. Άς μου επιτραπεί επίσης ή αναφορά σε κάποια μάλλον πιο γνωστά στοιχεία στους Έλληνες, απαραίτητα όμως για τούς καλεσμένους Ισραηλινούς συγγραφείς.

Τό νεοελληνικό κράτος συμπληρώνει σε δεκαπέντε χρόνια δύο αιώνες ύπαρξης, ξεκινώντας από μίαν επικράτεια πολύ μικρότερη, που σταθεροποιήθηκε στη σημερινή της μορφή εδώ και πενήντα πάνω-κάτω χρόνια. Η πιο βίαιη έκδοχή της Ιστορίας, εκείνη των πολέμων κάθε είδους, φαίνεται να σταμάτησε εκεί, με εξαίρεση τά αίματηρά γεγονότα της Κύπρου πριν από τριάντα χρόνια. Οι βίαιες πολιτικές περιπέτειες απλώθηκαν έως και τη λήξη της τελευταίας δικτατορίας που συνέπεσε με τά παραπάνω γεγονότα στην Κύπρο. Η Ιστορία της χώρας συνεχίζεται θεβαίως, άλλωστε εδώ και πολλά χρόνια έχει αποσυνδεθεί ή έρευνα, ή προσπάθεια κατανόησης της Ιστορίας από την αφήγηση πολεμικών και πολιτικών περιπετειών. Για πρώτη φορά συμπληρώνουμε την τρίτη δεκαετία έσωτερικής ειρήνης, ενώ γύρω μας και λίγο πιο πέρα μαινονται σκληροί και πολυετείς πόλεμοι, που ή απήχησή τους φθάνει στην Ελλάδα και την επηρεάζει με πολλούς τρόπους. Η Νεοελληνική Λογοτεχνία εμπνεύστηκε συχνά από την Ιστορία, είτε στην ποίηση είτε στην πεζογραφία. Πλήν ελάχιστων ρηξικέλευθων και ευτυχημένων στιγμών, όπου ή Λογοτεχνία προσπάθησε να φωτίσει αποσιωπημένες στιγμές ή να θίξει τά παραδεδομένα στερεότυπα, και της Ιστορίας και της δικής της παράδοσης, σε γενικές γραμμές ακολούθησε τις κυρίαρχες ιδέες κάθε εποχής, όπως διαμορφώνονταν κάθε φορά στο έσωτερικό των συγκεκριμένων κοινωνικών –και αλληλοσυγκρουόμενων– ομάδων –δέν θά μπορούσε άλλωστε να είχε γίνει διαφορετικά.

Έτσι, αρκετές δεκαετίες μετά την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, ή Λογοτεχνία συνέχισε να ανακαλεί και να υπερεκτιμά τις ήρωικές περιπέτειες του Άπελευθερωτικού Αγώνα, προσπαθώντας να στηρίξει την ανύπαρκτη ακόμη τότε Συλλογική Ταυτότητα του Έλληνα πολίτη σε δύο άξονες, τούς όποιους μάλιστα

δέν παρέλειπε συχνότατα να διασταύρωνει: από τή μιά μεριά στηρίχτηκε στην εξύμνηση του ήρωικού ήθους και πράξης, από τήν άλλη στο ιδεολόγημα της κατευθείαν συνέχειας του ήρωισμού από τήν αρχαία Ελλάδα, ιδεολόγημα που ναι μέν είχε τόπο γέννησης τήν Δύση, ωφέλησε πάντως, πρέπει να τό όμολογήσουμε, σε κρίσιμες στιγμές τήν έκβαση των γεγονότων υπέρ των επαναστατημένων Έλλήνων. Ο Άλλος, ο διαφορετικός, ήταν βέβαια ο αντίπαλος στον Άγωνα Τουρκος, ήταν ωστόσο και ο Φράγκος, δηλαδή ο Δυτικός, ο Ευρωπαίος, μέσα από τό πείσμα μεγάλης μερίδας της υπό διαμόρφωση Συλλογικής ελληνικής Ταυτότητας να θεωρεί τήν Ελλάδα ως Ανατολή και να αρκείται κυρίως μέσα σ' αυτή τή φαντασιακή περιχαράκωση. Ανατολίτης ήταν βέβαια και ο Έβραϊός, που συχνά γειτόνευε με τόν Έλληνα στις μεγάλες πόλεις της Ελλάδας και συχνότατα στις μεγάλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ή θρησκεία του όμως, πιο πολύ από τή διαφορετικότητά του γλώσσα, τόν μετέτρεψε πολλές φορές σε έχθρό. Άλλωστε ή θρησκεία αποτελεί πάντα έναν από τούς πιο βασικούς άξονες της Συλλογικής Ταυτότητας από κοινού με τή γλώσσα και τή συλλογική συνείδηση του παρελθόντος, στις σκοτεινές μάλιστα περιόδους ή θρησκεία ως στοιχείο Συλλογικής Ταυτότητας επισφραγίζει όλα τά υπόλοιπα. Και διαμέσου λοιπόν της θρησκείας, συγκεκριμένα του χριστιανικού ορθόδοξου δόγματος, ο Άλλος ήταν συνήθως ο άλλόθρησκος, όπως ο Τουρκος ή ο Έβραϊός, αλλά και ο μη ορθόδοξος, όπως ο Φράγκος, δηλαδή ο καθολικός ή προτεστάντης, ακόμη και ο γύφτος ή και άλλες μικρές έθνοτικές ομάδες. Είναι ενδιαφέρον τό ότι, παρόλο που ή εποχή μας διαφέρει όσο ή μέρα με τή νύχτα από εκείνα τά χρόνια, κάποιες από τις βασικές ιδέες περί του Άλλου, έπομένως και περί τής Συλλογικής μας Ταυτότητας, εξακολουθούν μέχρις ενός σημείου να υπάρχουν, έχοντας όμως προσαρμοστεί στα σημερινά δεδομένα. Όχι μόνο επειδή οι ιδέες, είτε καλές τις κρίνουμε είτε κακές, έχουν μίαν άπίστευτη άντοχή στο χρόνο, και προσαρμόζονται κι αυτές, και αλλάζουν λίγο ή πολύ, όπως έλεγα στην αρχή της ομιλίας μου για τις λέξεις –άλλωστε με λέξεις σκέφτεται κανείς–, αλλά διότι αυτό φαίνεται πως είναι για τις περισσότερες κοινωνίες ένα κοινό μοτίβο, βάσει του όποιου αποφασίζουν να κάνουν τις έκάστοτε έπιλογές και τούς αποκλεισμούς τους.

Υπήρξαν φυσικά και οι λαμπρές εξαιρέσεις του κανόνα, ιδιαίτερα εκεί προς τό γύρισμα του 19ου αιώνα, όταν είχε πιά κάπως ήρεμήσει ή ζωή, και ή τέχνη άρχισε να ενδιαφέρεται και για χαμηλότερες, πιο οικείες κλίμακες, παραμερίζοντας λιγάκι τις οξύφωνες ήρωικές. Δέν είναι ίσως τυχαίο τό ότι, κάτω από τό λαμπρό ύφος, κάτω από τήν παραδειγματική γλώσσα, αλλά και τή μεγάλη και ουσιαστική παιδεία (ας μου επιτραπεί να πω: και δυτική και ανατολική παιδεία) κάποιων από τούς καλύτερους πεζογράφους μας υπάρχει πάντα ένα άνοιχτό μυαλό, υπάρχει ή έστίαση του

συγγραφέα κατ' ἔξοχὴν στό ἀνθρώπινο δράμα —καμιά φορά καί προσωπικό του δράμα— καί ὄχι στους ἀποκλεισμούς τῶν ἀνέκαθεν ἔτοιμων ταυτοτήτων.

Κατά τό πρῶτο περίπου ἡμισυ τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα, ἡ ἔνταση τόσο τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τῆς Ἑλλάδας ὑπό τή σημαία τῆς ἀποκαλούμενης Μεγάλης Ἰδέας, πού εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τήν καταστροφή τῆς Σμύρνης καί τό βίαιο ξεριζώμα ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, ἀλλά καί ἡ μεγάλη ἔνταση τῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων τόσο σέ ἐφήμερες δημοκρατίες ὅσο καί σέ ἀλλεπάλληλες δικτατορίες, ὁ πόλεμος ἐναντίων τῶν Ἰταλῶν καί Γερμανῶν, ἡ Κατοχή, ἡ Ἀπελευθέρωση, ὁ Ἐμφύλιος Πόλεμος καί ἡ τιμωρία τῶν ἠττημένων ἀριστερῶν, διαφοροποίησαν σέ μεγάλο βαθμό τή Συλλογική Ταυτότητα, καθώς καί τήν Ἀντίληψη γιά τόν Ἄλλο. Ἐκτοτε δέν ὑπῆρχε κανένα περιθώριο νά ἀντιμετωπισθεῖ μέ νηφαλιότητα ὁ Τοῦρκος, οὔτε ὁ ὀποιοσδήποτε Ὀθωμανός. Ἀντίθετα, ἡ ἐξολόθρευση τῶν Ἑβραίων ἀπό τούς Ναζί δημιούργησε στήν κατεχόμενη Ἑλλάδα ἀρκετή, ὄχι θέβαια ἀπόλυτη, συμπάθεια πρὸς τούς Ἑβραίους. Τῆ βαθύτερη ἐν τούτοις ἀλλαγὴ στό ἀρχέτυπο τοῦ 19ου αἰώνα ὡς πρὸς τήν ἀντίληψη τῆς Ἰστορίας, ἄρα καί τή Συλλογική Συνείδηση ἢ τήν Ἀντίληψη γιά τόν Ἄλλο, προκάλεσε ἡ εὐρύτατη ἀνταπόκριση τῶν ἀριστερῶν ἰδεῶν, πού, ναι μὲν μολιάστηκαν στήν Ἑλλάδα ἀρκετά χρόνια πρὶν ἀρχίσει ὁ εἰκοστός αἰώνας, φούντωσαν ὅμως καί ἀπλώθηκαν κατά τή διάρκειά του. Εἶναι σέ ὅλους μας πολύ γνωστά τά διαφοροτικά ἐρείσματα, πάνω στά ὁποῖα προτάθηκε ἀπό τά πρῶτα ἐκεῖνα ἐπαναστατικά κομμουνιστικά κόμματα ἡ ἀνάγνωση τῆς Ἰστορίας, ἐπομένως καί ἡ διαφοροτική τους πρόταση γιά μιὰ Συλλογική Ταυτότητα, πού μεταξύ ἄλλων δέν θά νοιαζόταν γιά τό θρήσκευμα. Πολύ γνωστή ἐπίσης καί ἡ καταστρατήγηση τῶν παραπάνω κατά τή διάρκεια τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τό θρήσκευμα.

Γιά νά ἐπιστρέψουμε στήν ἐλληνική λογοτεχνία, ἡ στρατευμένη λογοτεχνία ἐκείνων τῶν χρόνων, ἀλλά καί τῶν ἀμέσως ἐπόμενων, ἔβαζε μαζί, ἀδερφωμένους καί συμπάσχοντες τούς διωκόμενους ἀριστερούς καί τούς ἐπίσης διωκόμενους Ἑβραίους, μέ ἀποτελέσματα ἀνάλογα πρὸς τό ταλέντο καί τή μαστοριά ἐνός ἐκάστου λογοτέχνη. Στή μὴ στρατευμένη λογοτεχνία ἐκείνης τῆς περιόδου, μεταξύ τῆς ὁποίας συγκαταλέγονται καί οἱ ποιητές Γιώργος Σεφέρης καί Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης, οἱ μόνοι κάτοχοι τοῦ Βραβείου Νόμπελ στήν Ἑλλάδα, θά ἔλεγα ὅτι δέν διακρίνεται τόσο μιὰ καινούρια ἢ μιὰ διαφοροτική Ἀντίληψη γιά τόν Ἄλλο, ὅσο ἡ εἰσπραξη τῆς Ἰστορίας ὡς ἐνός ἀτελεύτητου τραγικοῦ σκηνηκοῦ. Εἶναι σαφές ὁ πόνος καί ἡ ἀηδία γιά τά ὅσα συμβαίνουν, σάν νά κρατᾷ τά νήματα τῶν ἡμερῶν μιὰ μαύρη μοίρα μέσα σ' αὐτό τό ἐξαισιο, τό πάμφωτο, τό ἰδωμένο ἐκ νέου μέσα ἀπὸ τή φρέσκια ματιά τῶν ὑπερρεαλιστῶν καί τῶν μοντερνιστῶν, ἐλληνικό τοπίο. Ἡ Ἰστορία ὡς πηγή ἐμπνευσης ἀτονεῖ σχεδόν πλήρως ἐναντι τῆς βίαιης ἐπικαιρότητας, καί παρὰ τόν λαμπρὸ

ποιητικό τρόπο τοῦ, λίγο παλαιότερου ἀσφαλῶς, Καβάφη. Εἶναι ἐνδιαφέρον τό ὅτι, πρὶν ἀπὸ τόν πόλεμο, ἀναπτύσσεται ἀπὸ πνευματικούς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς ἕνας γόνιμος δημόσιος διάλογος γιά τήν ἐλληνικότητα, γιά τή Συλλογική Ταυτότητα θά μπορούσαμε ἴσως σήμερα νά ποῦμε, πού φυσικά ἔχει νά κάνει μέ τίς ἀναζητήσεις ἐκείνης εἰδικά τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἡ παράδοση, ἡ γνησιότητα τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἡ συγγενεία του μέ τίς ἀφαιρετικές ἰδέες τοῦ μοντερνισμοῦ καί ἄλλα σχετικά.

Θά συμμεριζόμουν τήν ἄποψη πού ὑποστηρίζει ὅτι τό τέλος ὅλης αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, ἐννοῶ τῶν παραπάνω ἀναζητήσεων καί ἀπόψεων, ὑπογράφεται μέ τή λήξη τῆς δικτατορίας στήν Ἑλλάδα, ἂν ὄχι καί λίγα χρόνια ἀργότερα, ὅταν πιά σταθεροποιήθηκαν οἱ θεσμοὶ στή χώρα. Μπορῶ ἐκ πείρας νά πῶ ὅτι τό αἰώνιο καί μείζον ἐρώτημα γιά τό τί σημαίνει Ἰστορία δέν ἐξειδικεύτηκε ποτέ ἀπὸ τούς διανοούμενους κατά τή διάρκεια τῆς δικτατορίας καί στά ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια, μέσα ἀπὸ κάποιο προβληματισμὸ σχετικό μέ τή Συλλογική Ταυτότητα, ἢ τήν Ἀντίληψή μας γιά τόν Ἄλλο. Ἄλλη ἦταν ἡ προτεραιότητα, ἄλλες οἱ ἀνάγκες τότε, οὔτε ἐνδεχομένως εἶχαν συγκροτηθεῖ τά παραπάνω ὡς ἐρωτήματα, — ἔστω ὡς ἐρωτήματα πού θά μπορούσαν νά ἀφοροῦν τότε τόν τόπο μας. Ἀρχισαν νά ἀπασχολοῦν τούς πῖο ἀνήσυχους, κυρίως τούς ἀριστερῆς καταγωγῆς διανοούμενους ἐδῶ καί δέκα-δεκαπέντε χρόνια, ἂν δέν κάνω λάθος. Ὅχι ἀπὸ μόδα, ἀλλά ἐπειδὴ ἐκφράζουν τόν σημερινὸ κοινωνικό καί πολιτικό χάρτη, τίς σημερινές δηλαδή συγκρούσεις μᾶς Ἑλλάδας πού μοιάζει νά ἔχει διανύσει μερικούς αἰῶνες ἀπὸ τό τέλος τῆς δικτατορίας, κουβαλώντας ὡστόσο σέ ὅλη αὐτή τή φωτεινὴ της τροχιά μεγάλο μέρος ἀπὸ τό παλιὸ σκοτάδι. Ὁ Ἄλλος ἔχει μπεῖ γιά τά καλά μέσα στά νοικοκυριά της σάν Ἀλβανός, Πολωνός, Ρῶσος, Πακιστανός, Κοῦρδος, Φιλιππινέζος, Σύρος, Αἰγύπτιος, Σουδανέζος οἰκονομικός, καμιά φορά καί πολιτικός μετανάστης, πού μέσα ἀπὸ τίς πῖο ταπεινές ἕως καί ἐξευτελιστικές συνθήκες ἐργασίας, ἀναζητᾷ μιὰ καλύτερη ζωή. Τίθεται στό στόχαστρο μέ δύο τρόπους, εἴτε μέ κάποια ἀνοχή καί συμπάθεια εἴτε ἐχθρικά, μέ καθαρά ρατσιστικό σκεπτικὸ. Ὁ τελευταῖος τρόπος φαίνεται νά ὑποστηρίζεται καί ἀπὸ ἕναν θρησκευτικὸ φονταμενταλισμὸ, παγιωμένο πλέον καί ἰσχυρὸ στή χώρα, κατά καιροὺς ἠπιότερο, κατά καιροὺς ὀξύτερο καί ἀπειλητικό. Ἐδῶ καί μερικά χρόνια ἐπίσης, καί ἐξ αἰτίας τῶν πολύ γνωστῶν μας πολέμων, ὅλο καί πῖο πολύ αὐξάνει ὁ δικαιολογημένος ἀντιαμερικανισμὸς, καί μαζί του ὁ ἀντισημιτισμὸς —σέ τέτοιον ὅμως ἀπολυτο βαθμὸ πού συνήθως ἀδυνατοῦν νά ἐξαιρέσουν ἄτομα, ἢ μικρὲς ὁμάδες ἀπὸ τήν ἐπίσημη πολιτικὴ μῖα χώρας, πού ἀντιλαμβάνεται ἐν ὀλίγοις τόν Ἄλλον σάν ἕνα κοπάδι κάτω ἀπὸ μιὰ σημαία. Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες, ὡστόσο, οἱ λίγοι, οἱ ἐλάχιστοι πού προσπαθήσαμε νά ἀντισταθοῦμε μέσα στήν Ἑλλάδα κατά τή διάρκεια τῆς δικτατορίας, γνωρίζουμε ὅτι ἀκόμη καί

στά πιά άνελεύθερα, στά πιά άσφυκτικά κράτη ύπάρχει πάντα ή εξαίρεση. Αιτή τήν εξαίρεση, αυτόν τόν διαφορετικό Άλλο όφείλουμε, νομίζω, νά βρούμε και νά τόν ύποστηρίξουμε, γιατί αυτός είναι ή πέτρα πού πάνω της κάποτε θά στηριχθεί ή διαφορετική Συλλογική Ταυτότητα, καθαρισμένο δηλαδή τό όνομα τής χώρας του, όσο κι αν άδυνατεί πρós τό παρόν νά σταματήσει τή ροή τών γεγονότων ή φωνή του. Ύπάρχει, και αυτό παρηγορεί. Ούτε κι έμεις, άλλωστε, μπορέσαμε νά σταματήσουμε τότε τή δικτατορία: έπρεπε νά συμβοΰν και κάποια άλλα, μείζονα και θλιβερά γεγονότα, όπως αυτά στην Κύπρο.

Δέν είναι πολλά αυτά πού μπορεί νά πεί κανείς για τήν καταγραφή τών τελευταίων τριάντα χρόνων, και ιδιαίτερα τής τελευταίας δεκαετίας, στη σημερινή λογοτεχνία. Ήδη στό τέλος τής δεκαετίας του '80, μάλιστα λίγο πρίν ξεσπάσουν οι πόλεμοι στά γειτονικά Βαλκάνια, ή λογοτεχνία έμπνεύστηκε και πάλι από τήν Ίστορία προσπαθώντας νά διατυπώσει μιά διαφορετική αισθητική και ιστορική πρόταση, όπου ο Άλλος είχε άνθρωποκεντρική προσέγγιση. Από τότε πλήθος σχετικών μυθιστορημάτων έχουν εκδοθεί, άλλα πολύ συμβατικά και ως πρós τή γραφή και ως πρós τις ιδέες, άλλα πιά τολμηρά. Όλα προσπαθούν νά ξαναδιαβάσουν τήν Ίστορία και νά προσδιορίσουν τή Συλλογική Ταυτότητα, ή, για νά τό πώ πιά σωστά, τις έπιμέρους συλλογικές ταυτότητες πού στοιχειοθετούν τήν κυρίαρχη εικόνα. Η γενική στροφή τής λογοτεχνίας πρós τήν Ίστορία δέν μπορεί, σέ γενικές γραμμές, νά αποδεσμευτεί από τήν κρίση τών γειτονικών Βαλκανίων μετά τήν πτώση τών κομμουνιστικών καθεστώτων, ούτε από τή σιγά-σιγά βελτιούμενη σχέση τής χώρας μας μέ τήν Τουρκία. Λίγα χρόνια αργότερα τό επίκαιρο θέμα του ύπαρκτου πλέον οικονομικού μετανάστη, άντρα ή γυναίκας, δηλαδή του έθνοτικού Άλλου μέσα στη σημερινή κοινωνία, άρχισε νά παρουσιάζεται σε πολλά έργα, και να εξελίσσεται σέ σταθερό μοτίβο έμπνευσης, μέ άνθρωποκεντρική επίσης προσέγγιση —έγώ τουλάχιστον δέν έχω ύπ' όψιν μου άρνητική προσέγγιση από όσα γνωρίζω. Ούτε πάλι ξέρω αν υπάρχουν έργα, πού αποδέχονται μιά σύγχρονη έλληνική Ταυτότητα εν μέρει μπολιασμένη από τους Άλλους, όσους τουλάχιστον έμειναν και πρόκοψαν τόσα χρόνια μαζί μας, και στέλνουν τά παιδιά τους στά ίδια σχολεία μέ τά δικά μας. Κατά βάθος φοβάμαι ότι οι διακρίσεις εναντι και τών παραδοσιακών άκόμη μειονοτήτων, όπως οι τσιγγάνοι, δέν έχουν εξαλειφθεί, ίσως μάλιστα ένταθούν όπως εξελίσσεται σήμερα ή σκοτεινή μεριά τής κοινωνίας μας. Από τήν άλλη ο Εύρωπαίος έχει πάψει βέβαια νά είναι στη λογοτεχνία ο Άλλος, πού ή διαφορά του προκαλεί φόβο και έχθρα, ή απλώς περιέρχεται.

Θά τελειώσω καταθέτοντας τήν τελευταία μου άνησυχία. Τί νόημα, δηλαδή, μπορεί νά έχουν στην έποχή τής παγκοσμιοποίησης άκόμη και τής λογοτεχνικής παραγωγής, έποχής πού έχει πολύ μέλλον μπροστά

της, τέτοια προβλήματα, όπως τά σημερινά: τί σημαίνει Ίστορία, Λογοτεχνία, Συλλογική Ταυτότητα, Αντίληψη για τόν Άλλο. Πόσο μάλλον, όταν αυτά προέρχονται από χώρες μέ μικρές γλώσσες, όπως ή δική μας, τών οποίων οι τοπικές ιστορίες, οι περίπλοκες Συλλογικές Ταυτότητες, ή ο δυσδιάκριτος Άλλος μόνο πονοκέφαλο μπορεί νά προκαλέσουν στους μεταφραστές και τους άναγνώστες —τήν ώρα μάλιστα πού σέ όλες τις χώρες γράφονται πλέον, και συχνά άναδεικνύονται από τά μέσα μαζικής έννημέρωσης, εύκολα, διεθνή βιβλία, γραμμένα, ως μου έπιτραπεί νά τό πώ έτσι, στην πιά κοινή «τηλεοπτική γλώσσα», ή λίγο πιά ρός και πιά μαύρα. Έχω τήν αίσθηση ότι αυτή ή έκπτωση τής λογοτεχνικής άξίας εξ αίτίας τής παγκοσμιοποίησης άπειλεί σαν μιά νέα, ύπουλη λογοκρισία τους δημιουργούς. Τό έρώτημα είναι τί κάνουμε. Η δική μου αυθόρμητη —δέν ξέρω κατά πόσον είναι ή πιά «λογική»— άπάντηση είναι ότι συνεχίζουμε νά γράφουμε όπως γράφαμε, σαν νά μήν ύπάρχει ή άπειλή. Γράφουμε επειδή μέσα μας ανάβει μιά μικρή φλόγα, γράφουμε μέ σεβασμό και πάθος για τήν ίδια τή Λογοτεχνία, για τή μικρή μας γλώσσα, για τήν Ίστορία και τά προβλήματα τής χώρας μας και για όσους, ανά τόν κόσμο, σκέφτονται, αισθάνονται όπως έμεις. Ατά είναι άρκετά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
 Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας
 Μάνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: (01) 38 18 372, Fax: 33 01 583

Ζ.-Π. ντε Τουρνεφόρ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ
ΚΑΙ ΤΙΣ ΝΗΣΟΥΣ
ΤΟΥ
ΑΡΧΙΠΕΛΑΓΟΥΣ

17 x 24 cm, σελ. 530, Τιμή: 40,00 €

1700-1702

Μια συναρπαστική περιήγηση στον κόσμο της τουρκοκρατούμενης Κρήτης και των νησιών του Αιγαίου. Οι Τούρκοι κατακτητές, οι πρώην κυρίαρχοι Λατίνοι, ο ορθόδοξος και ο καθολικός κλήρος, οι γυναίκες, οι κουρσάροι, τα σπάνια φυτά και τα ασυνήθιστα εργαλεία, τα αξιοπερίεργα φυσικά φαινόμενα και η ερμηνεία τους, η ιστορία και οι μύθοι κάθε τόπου, τα ήθη, τα έθιμα και η καθημερινή ζωή των κατοίκων, όλα μαζί συνθέτουν ένα πολυπόικλο και γοητευτικό μωσαϊκό.

ΔΥΟ ΣΠΟΥΔΑΙΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ

Παπα-Καρτέρη, *Ύψις ἀπό τό βουνό, Ιούλιος 1947-Μάης 1949*, ΑΣΚΙ-Βιβλιόραμα, σειρά Μαρτυρίες, αρ. 1, Ἀθήνα 2003, σ. 86.

Κυριάκος Ἀθανασίου, *Υἱός συμμορίτου*, ΑΣΚΙ-Βιβλιόραμα, σειρά Μαρτυρίες, αρ. 2, Ἀθήνα 2003, σ. 157.

τοῦ Στρατῆ Μπουρνάζου

«**Κ**αί ἔλαβον τό βιβλαρίδιον ἐκ τῆς χειρός τοῦ ἀγγέλου καί κατέφαγον αὐτό, καί ἦν ἐν τῷ στόματί μου ὡς μέλι γλυκύ· καί ὅτε ἔφαγον αὐτό, ἐπικράνθη ἡ κοιλία μου» (Ἀποκάλυψις Ἰωάννου, 10, 8). Τά δύο βιβλαρίδια, πού πρὶν λίγες μέρες λάβαμε ἀπό τό χέρι τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη, ἐπιμελητῆ τῆς σειρᾶς «Μαρτυρίες», παρόλο πού δέν ἔχουν βέβαια οὐδεμία σχέση μέ βιβλικά καί ἀποκαλυπτικά κείμενα, ἀφήνουν, νομίζω, στόν ἀναγνώστη μιὰ παρόμοια γεύση.

Τά δύο βιβλία, μέ τά ὅποια ἐγκαινιάζεται ἡ σειρά «Μαρτυρίες» (συνεκδότες τά Ἀρχεῖα Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας καί τό Βιβλιόραμα) εἶναι ἐπιμελημένα στή μορφή, κομψά, μέ καλαισθητο στίσιμο: τή

γλύκα τους τή νιώθεις μόλις τά πάρεις στά χέρια. Καί, καθώς ἀρχίζεις νά διαβάξεις, ἡ ἀφήγηση σέ παρὰσούρει, ἡ γλώσσα εἶναι ρέουσα, ἡ γραφή ἀβίαστη· καί ἀπό τούτη τήν ἀποψη λοιπόν, οἱ μαρτυρίες εἶναι ἡδεῖς καί ὠραῖες. Ὅσο ὅμως προχωρᾶς τό διάβασμα ἡ γεύση γίνεται πικρή, καί ὅταν πιά φτάσεις στήν τελευταία σελίδα, τότε σίγουρα «τά σωθικά σου ἔχουν γεμίσει πίκρα». Καί αὐτό γιατί εἶναι πικρά τά θέματά τους. Τόσο ὁ παπα-Καρτέρης ὅσο καί ὁ Κυριάκος Ἀθανασίου, ἀπό διαφορετική σκοπιά ὁ καθένας, καταπιάνονται μέ πράγματα δύσκολα καί βασανιστικά, ἀποτυπώνουν στόν λόγο τους στιγμές τῆς τραγωδίας τῆς μεταπολεμικῆς Ἑλλάδας. Ὁ πρῶτος μᾶς δείχνει τίς συνθήκες ζωῆς στό Βουνό· ὁ δεύτερος ἀναπαριστᾷ

ΔΒΖΗΓΖΖΓΒΟΖΗΖ ΚΟΙΖΟΖΙΚΗΖ ΓΖΓΟΒΓΖΖ

Παπα-Καρτέρη

Ύψις ἀπό τό βουνό

Ιούλιος 1947 - Μάης 1949

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ 1

Βιβλιόραμα
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Κυριάκος Ἀθανασίου

Υἱός συμμορίτου

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ 2

Βιβλιόραμα
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

τή ζοφερή ατμόσφαιρα σέ ένα άρβανιτοχώρι τής Θήβας, όπου μεγαλώνει ο ίδιος, «υίός συμμορίτου».

Κοινό στοιχείο πού χαρακτηρίζει καί τά δύο κείμενα, ή άπλότητα καί ή άμεσότητα του λόγου. Ο παπα-Καρτέρης καί ο Κυριάκος Άθανασίου άποδεικνύονται καλοί άφηγητές. Διηγούνται τά όσα έζησαν, καί τά διηγούνται μέ τρόπο άπλό, χωρίς φιοριτούρες, περιττές κουβέντες, πλατειασμούς καί μεγαλοστομίες. Καί καταφέρνουν άκόμη νά μήν ύποπέσουν σέ ένα άπό τά συνήθη άμαρτήματα, πού συναντάμε συχνά σέ τέτοιες βιωματικές καταθέσεις: τή διάθεση νά αναλύσουν, έξ άφορμής κάποιου γεγονότος, τά πάντα, άπό τή διεθνή κατάσταση μέχρι τήν πορεία του έλληνικού κινήματος, ή νά εκθέσουν τή δική τους άποψη γιά τό τί θά έπρεπε νά γίνει, τί θά μπορούσε νά έχει γίνει. Οί δύο συγγραφείς μας άποφεύγουν μέ άξιοθαύμαστη δεξιότητα, τέτοιους πειρασμούς. Καί έτσι ακριβώς τά γραφτά τους, παρόλο πού δέν επιδίδονται σέ αναλύσεις καί έρμηνείες, συνιστούν σπουδαίο ύλικό γιά τόν αναλυτή καί τόν έρευνητή, άποτελούν πρώτης τάξεως πηγή γιά ιστορικές μελέτες. Καί συνάμα, ακριβώς επειδή δέν ύποπίπτουν στήν εύκολη πολιτικολογία, είναι καί, άπό πολιτική άποψη, σημαντικά.

Ο Παύλος Καρτέρης (όταν συνέβαιναν τά όσα άφηγείται δέν ήταν άκόμα παπάς: χειροτονήθηκε πολλά χρόνια άργότερα, τό 1976) δρέθηκε στό Βουνό, δεκαεννιά χρονών, τόν Ιούλιο του 1947, όταν έπιστρατεύτηκε στόν Δημοκρατικό Στρατό. Τό διάστημα μέχρι καί τό 1949, όποτε παραδίδεται, δικάζεται καί άθρώνεται, καλύπτει τόν κύριο όγκο των άναμνήσεών του. Αυτό πού περιγράφει, καί τό περιγράφει καλά, είναι ή καθημερινότητα του βουνου: μία καθημερινότητα δύσκολη, βασανιστική, γεμάτη φόβο, καί γι' αυτό ακριβώς, ήρωική. Τί μαθαίνουμε λοιπόν άπό τόν παπα-Καρτέρη; Μαθαίνουμε γιά τίς άτέλειωτες καί έξουθενωτικές πορείες, τήν ξυπολησιά, τόν φόβο, τήν ψείρα, τή δίψα καί τήν πείνα. Άς τόν ακούσουμε:

«Άλλά έμεϊς είχαμε γίνει ράκη. Άπό τήν πορεία, τήν πείνα, τήν ξυπολησιά καί τόν μεγάλο έχθρό, τήν ψείρα, είχαμε μισοχαζέψει [...]. Μιά μέρα πιάνει λίγο χιόνι καί έκανε ένα φοβερό κρύο. Έγώ, τά παπούτσια πού είχα άπό τό σπίτι μου άπό κάτω τρυπήσανε. Τό τακούνι ήταν μόνο. Τό άλλο πόδι μου ήταν έξω.

Σέ ένα μέρος επάνω στό βουνό κάναμε στάση νά ξεκουραστούμε. Είχε βγει καί ήλιος. Έγώ κρύωσα τόσο πολύ πού έκλαιγα. Κάποια στιγμή περνάει ο ταγματάρχης μας καί μέ βλέπει πού έκλαιγα. Μου λέει: “τί έπαθες καί κλαίς;”. Του λέω: “νά, συναγωνιστή ταγματάρχα, κρυώνω πολύ” καί του ‘δειξα τά πόδια μου. Ούτε είχα κουράγιο νά σηκωθώ γιά σεβασμό. Μου λέει: “κόψε άπό τήν κουδέρα σου ή τή χλαίνη σου καί τύλιξε τά πόδια σου, μήν πάθεις κρυοπαγήματα κι όταν φθάσουμε στή Βωβούσα θά σάς δάσουν άρθιλα”. Όπως κι έγινε». (σ. 27-28).

Αυτή είναι καί ή μεγάλη συνεισφορά του βιβλίου:

μάς μιλάει γιά τήν ύλικότητα του άντάρτικου, γιά τίς πραγματικές συνθήκες ζωής, όχι μόνο στό Βουνό αλλά καί γενικότερα στό χωριό, τόν Άγιο Χαράλαμπο (Έλοβα) τής Εύρυτανίας, τίς δεκαετίες του 1930 καί του 1940. Εικόνες καί καταστάσεις όχι τόσο μακρινές (λίγο πολύ, είναι τά χρόνια πού μεγάλωσαν οι πατεράδες καί οι μανάδες μας), αλλά συγχρόνως έξαιρετικά μακρινές, άγνωριστες καί άνοίκειες γιά τόν σημερινό άναγνώστη, πού είτε δέν τίς γνώρισε ποτέ είτε τίς έχει λησμονήσει, καθώς οι συνθήκες του βίου του δέν έχουν καμία σχέση μέ τίς περιγραφόμενες. Άς πούμε, γιά τό ψωμί μπομποτά (‘‘γιά νά μήν τρώμε πολύ, τό άφηνε ή μάνα μας νά γίνεται μπαγιατικό πού δέν τό τρυπάγανε ούτε σκάγια’’): τά τσαρούχια, πού τά φόραγαν όσο διαρκούσε τό σχολείο, ενώ τό ύπόλοιπο διάστημα πήγαιναν ‘‘μέ τά μόνιμα παπούτσια πού μάς χάρισε ή μάνα μας, δηλαδή ξυπόλυτοι’’ τή μισή ώρα ποδαρόδρομο πρωί-βράδυ, καθημερινά, γιά τό σχολείο, χώρια τά δυό ποτάμια πού έπρεπε νά διασχίσει – καί πολλές φορές έχόταν ο πατέρας ή κάποιος άπό τά άδέλφια καί τόν πέρναγαν άπέναντι. Ο παπα-Καρτέρης γράφει άπλά, άκόμα καί άπλοϊκά μερικές φορές: «[...] βλέπω ένα φαντάρο στήν άκρη στή δημοσιά, ακριβώς κάτω άπό μένα. Όμως τόν είδα όμορφόπαιδο καί δέν τόν πυροδόλησα». (σ. 40). Καί, πιο κάτω, μιλώντας γιά έναν φαντάρο πού δέν τόν βοήθησε όταν έπρεπε, θά πει: «Μετά είχαμε άλληλογραφία μέχρι τέλος έτους 1951. Διέκοψα έγώ μετά, γιατί τό όπι δέ μέ βοήθησε όταν έπρεπε, μέ έκανε νά βαρεθώ» (σ. 73). Είναι καί αυτό ένα άπό τά γνωρίσματα –καί έμέ, καί τίς άρετές– του λόγου του, καί άξιζει έπαινος στόν έπιμελητή καί τους λοιπούς συντελεστές τής έκδοσης πού δέν παρενέβησαν «βελτιωτικά» αλλά διατήρησαν άτόφιο τόν λόγο αυτό.

Μέ τή μαρτυρία του Κυριάκου Άθανασίου (έκτενέστερη, καί ευρύτερη χρονικά, καθώς καλύπτει καί τά μετεμφυλιακά χρόνια) μεταφερόμαστε στά μετόπισθεν. Μέσα άπό τίς σελίδες του ξεπηδάει άνάγλυφα τό κλίμα του φόβου καί του τρόμου πού επικρατεί στήν ύπαιθρο σέ όλη τή διάρκεια του Έμφυλίου καί του μετεμφυλίου. Ήδη οι έναρκτηρίες γραμμές, όπου ο άφηγητής προσπαθεί νά θυμηθεί πότε πρωτάκουσε τή λέξη «παλιοκομμουνιστές» (ανάμεσα σέ άλλες βρισίες, όπως «κακούργο», «μπαστάρντο», άπό τό στόμα τής γριας-Μούργαινας, μικρό παιδάκι, καί άπό τότε θά χαρακτηί άνεξίτηλα στό μυαλό του), είναι έξαιρετικά εύγλωττα γιά τό πώς ή λέξη «κομμουνιστής» θά γίνει ή «βρώμικη λέξη», ή λέξη πού σιγαμπίζει, σέ όλα τά μεταπολεμικά χρόνια.

Τό βιβλίο του Κυριάκου Άθανασίου είναι ένα πραγματικά έπιτυχημένο βιβλίο, καί ή έπιτυχία αρχίζει άπό τόν ίδιο τόν τίτλο του: «Υίός συμμορίτου». Οί δυό αυτές λέξεις (πού ο συγγραφέας τίς άχνοδοι�κρίνει, φαντάρος, στά χρόνια τής Χούντας, όταν τόν καλούν στό Α2, στόν φάκελο –τόν φάκελό του– πού κρατάει ο άξιωματικός) συμπυκνώνουν πολύ χαρα-

κτηριστικά όσα άλλοι, ιστορικοί, κοινωνιολόγοι και πολιτικοί επιστήμονες, έχουν αναπτύξει σε δεκάδες σελίδων: τή γενικευμένη παρακολούθηση, τόν φόβο, τή δίωξη του φρονήματος – κι άς μίν είναι άριστερός ό ίδιος ό ύποπτος, άρκεί νά ύπήρξαν κάποτε ό πατέρας, τά αδέλφια, οί θεϊοι του, κάποιος συγγενής: «Ήμουν γιά πάντα ένα μίσημα, υίός συμμοριτου, άνεμής συμμοριτών» (σ. 25).

Ό συγγραφέας, λοιπόν, μās άφηγειται πώς μεγαλώνουν, στό Μαυρομάτι τής Θήβας τά παιδιά του Βασίλη Άθανασίου, εκτελεσθέντος από Χίτες και παλιούς ταγματσαφάλιτες έν έτει 1948. Οί σελίδες πού μās προσφέρει είναι πολύτιμες και πολλές φορές συγκλονιστικές. Κι αυτό όχι μόνο όταν μās δίνει νά καταλάβουμε τήν άγριότητα και τή βία του Έμφυλιου, στίς μεγάλες στιγμές τής άφήγησης (όταν μιλάει γιά τόν άνελέητο ξυλοδαρμό του άδελφού του, σέ ηλικία όχτώ χρονών, γιά τόν βασανισμό και τόν θάνατο του πατέρα), αλλά και όταν περιγράφει τή μικροκοινωνία του χωριού, σέ όλες τίς άποχρώσεις τής. Όταν, λ.χ., ξετυλίγει τό νήμα και άφηγειται πώς ή γιαγιά του και ή μητέρα του, άρμένισσες πρόσφυγες, φτάνουν στό Μαυρομάτι, στά χρόνια τής Κατοχής και πώς έντάσσονται, σάν άριστες κεντήστρες στην κοινωνία του χωριού πώς γνωρίζονται οί γονεΐς του, τίς άντιδράσεις τής οικογένειας γιά τό ότι ό πατέρας, όμορφο και άξιο παλικάρι, περιζήτητος γάμπρος, θά πάρει μιá ξένη χωρίς προίκα γιά τόν γάμο όπου ως μάρτυρας ύπογράφει «ένας Άντάρτης» – κι έτσι ό πατάς του χωριού, επί Χούντας, άρνείται νά δώσει στον συγγραφέα βεβαίωση γάμου των γονιών του, άφου τό «στεφανοχάρτι» είναι άκυρο! Και, άκόμη, γιά τό πώς ή «ξενοφερμένη», μετά τή δολοφονία του άντρα τής, μέσα από τόν καθημερινό άγώνα γιά νά μεγαλώσει τά παιδιά τής, θά βρει στήριξη και θά κερδίσει τήν άναγνώριση του χωριού.

Θά ήθελα νά έπισημάνω έδω δύο πράγματα. Τό πρώτο είναι ή ζωντάνια, τό χιούμορ, άκόμα και ή εϋθυμη διάθεση, ένίοτε, του συγγραφέα, παρόλο πού μās μιλάει γιά πράγματα κάθε άλλο παρά εϋθυμα ή άνάλαφρα. Μου έρχεται άμέσως στό μυαλό ό χαρακτηρισμός «μαυραγορίτες», πού άποδίδεται συλλήβδην σέ όσους έρχονται έξ Άθηνών στό χωριό και προσπαθούν νά πουλήσουν κάτι, οί όποιοι, καθώς μετακινούνται συνήθως κρυμμένοι στό πάνω μέρος του τρένου «έτρωγαν όλη τή μουντζούρα» κι «έφταναν πολλές φορές κατάμαυροι στον προορισμό τους. Γι' αυτό και μαυραγορίτες!» (σ. 63). Κι άς άκούσουμε ξανά τήν ιστορία γιά τόν άδελφό του συγγραφέα, τόν Πέτρο, πού μεγαλώνει στην Κοκκινιά, σέ έναν περίγυρο «συνταξιοϋχων άνταρτών», οί όποιοι τό πρώτο πράγμα πού του μαθαίνουν είναι νά σηκώνει τό χέρι του γροθιά και νά φωνάζει δυνατά «Κάπα-Κάπα-Έψιλον!» («Πετράκη», πές «Κάπα-Κάπα-Έψιλον!»), δήλωση πού ξεσηκώνει θύελλα έπιδοκιμασιών. Η συνέχεια τής ιστορίας, σέ ένα γεμάτο λεωφορείο:

«Σήκωσε μπροστά στό πρόσωπό τής τή μικρή του

γροθιά και δυνατά φώναξε:

– “Μαμά... Κάπα-Κάπα-Έψιλον”.

Τό λεωφορείο πάγωσε. Λοξές ματιές και άμύχανα βηξίματα άκολούθησαν τή δήλωση.

Ό μικρός μέ έκπληξη διαπίστωσε πώς γιά πρώτη φορά ή δήλωσή του δέν ξεσήκωσε θύελλα ένθουσιασμού και υπέθεσε πώς δέν άκούστηκε καλά.

Σήκωσε τό χέρι του μέ άποφασιστικότητα ξανά και δήλωσε πιό δυνατά:

– “Μαμά, μαμά... Κάπα-Κάπα-Έψιλον”.

Η μάνα μου στην άρχή προσπάθησε νά του άποπάσει τήν προσοχή. [...]

Ό μικρός όμως ήταν άνένδοτος. Αισθανόταν ότι είχε χαλάσει ή παράσταση. “Ότι δέν έγινε άντιληπτός.”

“Κάπα-Κάπα-Έψιλον” φώναξε ξανά μέ μεγαλύτερη έμφαση, σηκώνοντας τή μικρή γροθιά πιό ψηλά» (σ. 101-102).

Η δεύτερη έπισήμανσή μου είναι ότι ό Κυριάκος Άθανασίου, πανεπιστημιακός δάσκαλος μέ πολλά πτυχία και περγαμηνές, άποποιείται έδω, προς στιγμήν, τήν ιδιότητα του επιστήμονα, του μελετητή, του έρευνητή. Αυτός πού άκούμε νά μιλάει είναι ό γιός του Βασίλη του Χαϊδίτσα, ό άνιψιός του Νάσου, ό έγγονός τής άρμένισσας, πού όταν έβαζε «τήν τενεκεδένια σκάφη στη μέση του δωματίου γιά νά κάνει τό μάνιο τής», μαζεύονταν «πολλές από τίς γειτόνισσες νά δούν τό περίεργο θέαμα από τό παράθυρο» (σ. 143). (Γι' αυτό, νομίζω, και οί μόνες στιγμές πού αισθάνεται κανείς ότι ή αφήγηση ύστερεί σέ δύναμη είναι κάποιες, έλάχιστες, λογιότερες παρεκβάσεις πού κάνει ό συγγραφέας, λ.χ. γιά τούς αρχαίους Θεοπιείς ή γιά τά χριστιανικά άλβανικά φύλα). Δέν ξέρω άν αυτό τόν τρόπο γραφής τόν κατέκτησε ό Κ. Άθανασίου έπειτα από πολλές δοκιμές, γραψίματα, σθησίματα, ή άν προέκυψε εύκολα, άβίαστα, όσο εύκολα άφηγούμαστε μερικές φορές. Είμαι όμως βέβαιος ότι τό άποτέλεσμα είναι σπουδαίο, και μās άποκαλύπτει έναν προικισμένο συγγραφέα. Και γι' αυτό άκριβώς πιστεύω ότι πρέπει όχι μόνο νά πούμε τόν λόγο τόν δίκαιο, αλλά και νά τόν προτρέψουμε νά συνεχίσει στον ίδιο δρόμο.

Θέλω νά κλείσω μέ μιá παρατήρηση, προφανή γιά όποιον διαβάσει τά δύο βιβλία, ίσως όμως όχι έξισου πρόδηλη γιά τόν αναγνώστη του παρόντος σημειώματος: Η άξία και ή σημασία των μαρτυριών αυτών δέν προκύπτει μόνο από τίς άφηγηματικές άρετές των συγγραφέων, από τό γεγονός ότι μās διηγούνται, απλά, τίμα και μέ χάρη, τήν προσωπική τους ιστορία. Γιατί ή ιστορία τούτη δέν είναι μόνο ή δική τους ιστορία, είναι και ή ιστορία χιλιάδων άνθρώπων στα χρόνια του Έμφυλιου και του μετεμφυλίου και αυτό άκριβώς είναι πού κάνει τίς παραπάνω μαρτυρίες συγκλονιστικές, τίς κάνει νά ξεφεύγουν από τήν περιοχή του διώματος και τής λογοτεχνίας και νά εισέρχονται θριαμβευτικά στην έπικράτεια τής Ιστορίας.

ΜΙΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

του Φίλιππου Ήλιου

Είναι μερικές δύσκολες ιστοριογραφικές εργασίες, τίς όποιες δέν διατάζω νά θεωρήσω ως παραδειγματικές. Όχι άπλως ύποδειγματικές αλλά, κυριολεκτώντας, παραδειγματικές. Καί μία από αυτές είναι τό έντυπωσιακό βιβλίό τής Άννας Ματθαίου καί τής Πόπης Πολέμη γιά τήν «έκδοτική περιπέτεια τών έλλήνων κομμουνιστών», στά χρόνια του Έμφυλίου πολέμου καί τής επακόλουθης πολιτικής προσφυγοποίησης.

Καί τό λέγω αυτό έν έπιγνώσει, καί μέ διπλή χαρά. Χαρά, γιατί πλουτίζεται ή ιστοριογραφία τής μεταπολεμικής Ελλάδας μέ ένα έργο βαρυσήμαντο, πολλαπλών διαστάσεων, στίς όποιες θά χρειαστεί νά επανέλθουμε. Καί χαρά, επίσης, γιατί τό βιβλίό αυτό προέρχεται καί αποδίδει τό πνευματικό κλίμα πού έχει διαμορφωθεί στά «Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας», στά ΑΣΚΙ όπως κοινολεκτούνται, όπου πρυτανεύουν οι πρωτοποριακές λογικές τών άνοιχτών άρχείων, τής άνεμπόδιστης έρευνας καί τής συλλογικής φροντίδας.

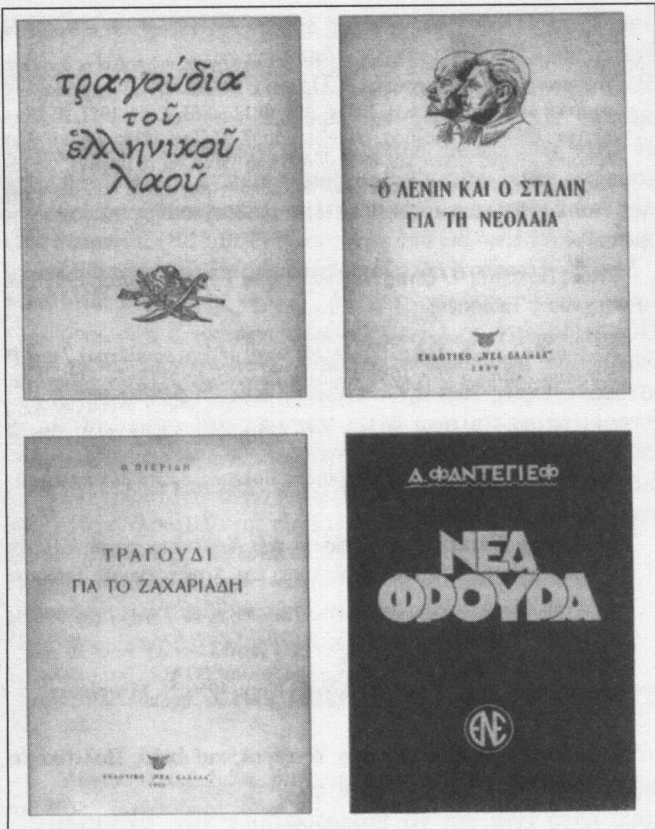
Χρειαζόταν περίσσεια ιστοριογραφική εύαισθησία καί πείρα μεγάλων έγχειρημάτων γιά νά άποφευχθεί ό,τι πιο επικίνδυνο περιέχουν οι μικτές χρονολογήσεις καί οι άνατροπές τής ιστορικής προοπτικής. Άπό κάποια στιγμή, μετά τό 1953, οι έννοιες του σταλινισμού, στην άρχή, του ίδιου του κομμουνισμού, στην συνέχεια, μέ πολλά ένδιάμεσα καί συμπληρωματικά/παραπληρωματικά, όπως, κατά περιόδους, ή προσωπολατρεία, ό δογματισμός, καί κάποτε καί ό ρεβιζιονισμός, αποτέλεσαν πεδία πολιτικών άναμετρήσεων καί πολιτικών στρατηγικών, μέ διαμετρικά αντίρροπες προοπτικές καί έντονο συγκρουσιακό χαρακτήρα. Μέσα στο κλίμα αυτό χάθηκε συχνά ή άλλιωθήκε, ιδιαιτελώς, ή ιστορικότητα τών φαινομένων καί ή χρονικότητα τών καταστάσεων.

Γιατί, όπως καί νά τό κάνει κανείς, καί ό σταλινισμός καί ό κομμουνισμός άντιπροσώπευσαν, στά χρόνια τους, στοιχεία κοινής άποδοχής καί ένιαίας προσήλωσης, μέ σχεδόν θεολογικές/μεσσιανικές διαστάσεις, στίς όποιες μετέχει τό σύνολο τών κομμουνιστικών κομμάτων καί τών κομμουνιστών του πλανήτη — καί, φυσικά, τό ΚΚΕ καί οι έλληνες κομμουνιστές δέν μπορούσαν νά άποτελούν έξαίρεση.

Υπάρχουν, βέβαια, μονίμως, οι παλαιοσημερολογίτες τής επανάστασης, οι όποιοι επιμένουν, μονότονα καί μέ πείσμα, ότι οι άπόπειρες υπέρβασης του σταλινισμού, ή τής κατά Κρουτσόφ προσωπολατρείας, ή, ακόμα πιο πρόσφατα, τής σοβιετικής άπολυταρχίας, συγκροτούν έγκλήματα καθοσίωσης καί έκτροπής από τόν όρθό σταλινικό κανόνα.

Στό βιβλίό τής Πόπης Πολέμη καί τής Άννας Ματθαίου πρυτάνευσε ή έγνοια τής ιστορικότητας καί ή προσπάθεια γιά τήν κατανόηση τών έσωτερικών μηχανισμών τών φαινομένων πού διερευνώνται. Στά πράγματα αυτά δέν χωρά ούτε ό ψόγος ούτε ό θανατισμός. Άρκει καί υπεραρκει ή συστηματική προσπάθεια νά παρακολουθηθούν οι διαδρομές, οι άδράνειες καί οι μεταλλαγές. Είναι τό έργο του ιστορικού καί τό έργο αυτό οι δύο συγγραφείς τό διακονούν, ή κάθε μία μέ τόν τρόπο τής, στο σύνολο

* Τό κείμενο αυτό διαβάστηκε στην εκδήλωση πού έγινε στις 16 Ιανουαρίου 2004, στη Στοά του Βιβλίου, γιά τό έργο τής Άννας Ματθαίου καί τής Πόπης Πολέμη 'Η έκδοτική περιπέτεια τών έλλήνων κομμουνιστών. Άπό τό δουνό στην ύπερορία 1947-1968, Άθήνα, Βιβλιόραμα-ΑΣΚΙ, 2003. Στην ίδια εκδήλωση μίλησαν καί οι Νίκος Θεοτοκάς καί Λευτέρης Μαυροειδής.

των ιστορικών μελετών τους. Η μελέτη τους για την «έκδοτική περιπέτεια των ελλήνων κομμουνιστών» κυριαρχείται από το πνεύμα αυτό, με αποτέλεσμα ή συνολική πραγμάτευση να κινείται σε μία κατεύθυνση ισόρροπης και ισορροπημένης διάγνωσης των τότε συμβάντων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα θά αναφέρω τον τρόπο με τον οποίο μελετάται ή τομή του 1956, που σηματοδοτείται από την δι' ουκαζίων ανατροπή του Νίκου Ζαχαριάδη. Για την περίοδο ως το 1956 κυριαρχεί ένας ενιαίος, αδιαφοροποίητος πολιτικός λόγος, με γενική ισχύ για τα θέματα του πολιτισμού και της κουλτούρας και με ενιαίο σημείο αναφοράς (και αντιγραφής) τον επίσημο σοβιετικό, σταλινικό λόγο, για τα αντίστοιχα θέματα. Όλα αρχίζουν και τελειώνουν με αναφορές και παραθέματα του Στάλιν και όλες οι αναπτύξεις υπερθεματίζουν προς την κατεύθυνση της ειθυγράμμισης με τα θέσφατα της πατρίδας του σοσιαλισμού. Έτσι, όταν, το 1952, ο Βασίλης Μπαρτζιώτας δημοσιεύει (σε 5.000 αντίτυπα) τη μελέτη του για τα «Προβλήματα του Ίδεολογικού μας Μετώπου», είτε μιλά «για το πιασάπλο χτύπημα του Τίτο» είτε στολίζει με κομψούς χαρακτηρισμούς τον Σιάντο, τον Καραγιώργη, τον Παρτσαλίδη, τον Μάρκο Βαφειάδη και άλλους πολλούς, πλαισιώνει την επιχειρηματολογία του με κείμενα του Στά-

λιν, του Ζντάνωφ και έγκυρων σοβιετικών περιοδικών, για τον σοσιαλιστικό ρεαλισμό, τη γλωσσολογία και τα γενικότερα ιδεολογικά προβλήματα. Δέν είναι ο μόνος.

Στήν περίοδο ως τό 1956 οι μόνες αξιοσημείωτες αλλαγές πού παρατηρούνται, και αναδεικνύονται από την Άννα Ματθαίου και την Πόπη Πολέμη, άφορούν όσα άπορρέουν από την τροπή πού έλαβαν οι πολεμικές έπιχειρήσεις σε συνδυασμό και μέ τίς διενθεις έπιπλοκές.

Πολύ πίο ένδιαφέρουσες και διαφορετικά πολυήμαντες είναι οι εξέλιξεις μετά τό 1956. Χρόνια τής άποσταλινοποίησης, του αντίζαχαριαδισμού οδηγούν σε ένλλασσόμενες πολιτικές στάσεις πού άποτυπώνονται και στίς έκδοτικές στρατηγικές του ΚΚΕ.

Ένας νέος λόγος, πού κυμαίνεται ανάμεσα στην κατάρχη τής προσωπολατρίας και του δογματισμού και σε εκείνη των δεξιών παρεκκλίσεων και του ρεβιζιονισμού – μέ τον ρεβιζιονισμό νά συγκεντρώνει, όπως είταν φυσικό, τό κύριο βάρος των αντιρρήσεων και των επιθέσεων, και τίς ζαχαριαδικές νοσταλγίες νά είναι πάντα ισχυρές, άγκαλά και επίσημα έξοβελισμένες. Άλλά όλα αυτά μέσα σε ένα κλίμα ένλλασσόμενων ισορροπιών τό όποιο ή Άννα Ματθαίου και ή Πόπη Πολέμη παρακολουθούν προσεχτικά, μέ ιστοριογραφική συνείδηση και ιστοριοδική επάρκεια.

Μίλησα έως τώρα για τό ιστορικό τμήμα του διβλίου, έτσι όπως αυτό εκφράζεται στην πολυσέλιδη (120 περίπου σελίδες) εισαγωγή πού επιγράφεται «Άνθρωποι και διβλία».

Πρέπει, όμως, νά μιλήσω και για τό κύριο σωμα του διβλίου και τά παραρτήματά του, την κυρίως, δηλαδή, βιβλιογραφική και βιβλιολογική εργασία πού μάς προσφέρεται. Όποιος έχει ασχοληθεί μέ βιβλιογραφικές και βιβλιολογικές έρευνες θά πρέπει νά ένιωσει ένα μικρό τοίμπημα ζήλειας εμπρός στον όγκο, την πολυμορφία και την παραπληρωματικότητα του ύλικου πού μπόρεσαν νά αξιοποιήσουν οι δυό έρευνητριες.

Πρώτ' από όλα μία μεγάλη σειρά: γύρω στά 1.500 έντυπα –διβλία, λευκάματα, φυλλάδια και μονόφυλλα– πού δέν είχαν ποτέ άκόμη καταγραφεί και πού προσφέρουν, μέσα και από την έσωτερική συνοχή τους, μία πολύτιμη ιστορική μαρτυρία για τά κοινωνικά και τά πολιτικά δρώμενα τής περιόδου.

Ύστερα, και κυρίως, ένα πολύτιμο άρχείο, τό άρχείο τής Έπιτροπής Διαφώτισης του ΚΚΕ, όργανισμου πού είχε την, ως την πούμε μέ τό όνομά της, λογοκριτική έποπτεία για τά έκδιδόμενα έντυπα. Τό άρχείο αυτό άπόκειται σήμερα στά ΑΣΚΙ και είναι έλεύθερο και προσβάσιμο στους έρευνητές. Μέσα από τίς δεκάδες χιλιάδες σελίδες πού τό συγκροτούν, οι Α. Ματθαίου και ή Π. Πολέμη άνέσυραν και αξιοποίησαν τό σύνολο των αναλυτικών πρακτικών και

της ἀλληλογραφίας πού ἀντάλασσαν τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς γιά τά θέματα τῶν βιβλίων πού ὑποβάλλονταν στήν κρίση τους. Δηλαδή γιά τό σύνολο περίπου τῶν ἐκδοθέντων βιβλίων – ἐκείνων, ἰδίως, πού κυκλοφόρησαν μετά τή λήξη τοῦ Ἐμφυλίου πολέμου.

Σπάνια ἔχει ὁ ἱστορικός τοῦ βιβλίου τόσο πλήρη πλαισίωση τοῦ κυρίως ἀντικειμένου τῶν ἐρευνῶν του. Ὁ κυρίαρχος ἰδεολογικός λόγος καί οἱ ὅποιες ἐναλλαγές του ἀναδεικνύονται μέ ἐνάργεια καθώς πλαισιώνει τά ἐπιμέρους στοιχεία, ἀπό τόν πανταχοῦ παρόντα σοσιαλιστικό ρεαλισμό ἕως τά θέματα τῆς προσαρμογῆς στίς ὑπαρκτές ἢ θεωρούμενες ὡς ὑπαρκτές πραγματικότητες, καί ἕως τά καθ' ἑαυτά θέματα τῆς πνευματικῆς δημιουργίας, ὅπως ἐμφανίζονται νά κυμαίνονται ἀνάμεσα σέ μιᾶ ἠθελημένη προσαρμογή στίς νόρμες τῆς κομματικότητας, τό σπαραγμό πού προκαλεῖ, καί γιά λόγους ὑλικῆς ἐπιβίωσης (βλ. τό παράδειγμα Θεοδόση Πιερίδη), ἡ ἀναγκαστική σιωπή καί ἡ ἀλλοτριωτική ἀποδοχή τῆς κομματικῆς ἐπιβολῆς καί, τέλος, ἡ πιό διαδομένη ἀπό ὅλες: ἡ ἐνεργητική ἀποδοχή τῆς κομματικῆς νόρμας / ὡς κανόνα ζωῆς καί πράξης καί γιά τή λογοτεχνική δημιουργία (παράδειγμα ἀκραῖο, ἀλλά συναρπαστικό στήν τραγικότητά του, ἡ ἴδια ἡ Μέλπω Ἀξιῶτη τῆς ὁποίας τά σχετικά κείμενα ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀπό τήν Ἄννα Ματθαίου καί τήν Πόπη Πολέμη στόν τόμο *Διαδρομές τῆς Μέλπως Ἀξιῶτη*, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1999).

Ὅπως, ἐπίσης, εἶναι συναρπαστικό νά παρακολουθήσει κανεῖς, τίς γαλιφιές, τίς πονηριές καί τά περιδιαγραμμάτου μέ τά ὁποῖα στολίζει τά κείμενά της τό πιό ἐπαρκές, ὅπως νομίζω, μέλος τοῦ «Λογοτεχνικοῦ Κύκλου», ἡ Φούλα Χατζιδάκη-Πορφυρογένη, προκειμένου νά μπορέσει νά ἀρθρώσει καί νά τεκμηριώσει ἀκόμα καί τά πιό αὐτονόητα.

Καί μέσα σ' ὅλα αὐτά, πέρα ἀπ' ὅλα αὐτά, ἡ ἀπέραντη μελαγχολία καί ἡ ἀπορρέουσα δυστυχία τοῦ πνευματικοῦ δημιουργοῦ, τοῦ λογοτέχνη καί τοῦ κριτικοῦ πού εἶναι ὑποχρεωμένος νά δημιουργεῖ σέ ἀτμόσφαιρα θερμοκηπίου – ξεκομμένος ἀπό τόν τόπο του, ἀπό τό φυσικό περιβάλλον του καί ἀπό τήν ζωῶσα γλώσσα του.

Στίς σελίδες τοῦ βιβλίου θά βρεῖ κανεῖς, καί σέ σημαντικές ἀναλογίες, ὀνόματα-δόξες τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς λογοτεχνίας: τόν Μῆτσο Ἀλεξανδρόπουλο, τή Μέλπω Ἀξιῶτη, τόν Γιώργο Σεβαστίκογλου, τόν Δημήτρη Χατζή καί πολλούς ἄλλους. Τά εὐρήματα εἶναι σημαντικά καί θά ἀποτελέσουν στέρεα βοηθήματα γιά τίς ἀντίστοιχες πνευματικές βιογραφίες καί τό κλίμα τῆς ἐποχῆς.

Ἄλλά ἐκεῖνο πού κυρίως ἀναδεικνύεται, πέρα ἀπό τά πρόσωπα αὐτά, εἶναι μιᾶ συλλογικότητα: οἱ μέσοι ὅροι μιᾶς μικρῆς πνευματικῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία ἔζησε καί δημιούργησε μέσα σέ ἰδιότυπες καί τεχνητές συνθήκες καί μέσα σέ ἓνα πολιτικό πλαίσιο τό

ὁποῖο, πέρα ἀπό τίς ὅποιες ἐπιφυλάξεις μπορεῖ νά ἔχει ἢ νά διατηρεῖ κανεῖς, ἐπιχείρησε, μέσω τῶν βιβλίων, νά συντηρήσει τήν ἑλληνικότητα τῶν ἐκπατρισμένων τῆς πολιτικῆς προσφυγιάς καί νά ἀντισταθεῖ, μέ ἐπιτυχία, ὅπως φάνηκε, στίς συνθήκες τῆς ἀφομοίωσής τους ἀπό τίς τοπικές κοινωνίες, τίς κοινωνίες τῶν χωρῶν τοῦ λεγομένου ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ.

Μέ τή διεισδυτική πληρότητα πού χαρακτηρίζει τά ἔργα καί τίς ἡμέρες τους, ἡ Ἄννα Ματθαίου καί ἡ Πόπη Πολέμη, ἡ Πόπη Πολέμη καί ἡ Ἄννα Ματθαίου μᾶς προσέφεραν, προσέφεραν στήν νεοελληνική ἱστοριογραφία, ἓνα ἔργο πυκνό, πολυσήμαντο καί ἀπροκατάληπτο, πού θέτει κανόνες καί ὅρια γιά τίς συναφεῖς ἐργασίες. Ἐνα ἔργο πού προκαλεῖ γιά ταξίδια σέ νέους, πιό ἀνοιχτούς, ἱστοριογραφικούς ὁρίζοντες.

Ἄς εἶναι αὐτός ὁ ἔπαινός τους.

ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ ΜΕ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΑ

Ἐμεῖς νά εὐχαριστήσουμε πρῶτα πρῶτα ὅσους βρέθηκαν ἀπόψε μαζί μας εἴτε γιά νά πούν τόν καλό τους λόγο εἴτε γιά νά καλωσορίσουν τήν *Ἐκδοτική περιπέτεια τῶν ἑλλήνων κομμουνιστῶν*.

Κάθε βιβλίο κρύβει ἀπό πίσω του μιᾶ μικρή ἢ μεγάλη ἱστορία, πού ἀπό αἰδημοσύνη, συνήθως, ὁ δημιουργός του τήν ἀποσιωπᾶ. Εἶναι οἱ ἀφετηρίες καί οἱ ἀπαρχές, ἡ σταδιακή ἀποκρυστάλλωση μέ τούς σκοπέλους καί τίς ἐκπλήξεις της, οἱ μικρές ἤττες καί οἱ μικρές νίκες, ὥσπου νά πάρει τό δρόμο γιά τά διβλοπωλεῖα καί νά ξεκινήσει τήν ἀνεξάρτητη πορεία του.

Ἄν κάτι σαφῶς βρίζεται στίς ἀπαρχές τοῦ βιβλίου πού παρουσιάζεται σήμερα ἐδῶ, εἶναι ἡ περιέργεια πού γέννησε σέ ἱστορικούς, συνηθισμένους νά καταπιάνονται μέ ὅλως διόλου διαφορετικά ἀντικείμενα, ἓνα ὑλικό ἀκρως ἐνδιαφέρον καί πλούσιο.

Κι ἂν μποροῦσε νά χρησιμεύσει ὁ λόγος μας ὡς πλοηγός γιά τόν δυνητικό ἀναγνώστη, θά θέλαμε νά τόν πείσουμε νά ἀφεθεῖ στή γοητεία τῶν τίτλων πού ἀποτελοῦν τόν κύριο κορμό τοῦ τόμου αὐτοῦ. Τίτλοι πού ἀπηχοῦν ἀγωνίες 22 κρίσιμων χρόνων τῆς ἐκτός, ἀλλά καί τῆς ἐντός τῶν τειχῶν ἀριστερᾶς, μέ τίς ἀποκλίσεις καί τούς ἑτεροκαθορισμούς τους. Νά ἀφεθεῖ νά γλιστρήσει ἀπό τούς ὀρεινούς ὄγκους τῆς Βόρειας Ἑλλάδας καί τό Μπουλκες τῆς Βοϊβοδίνης ὡς τή Βουδαπέστη καί τό Βουκουρέστι: ἀπό τόν Ἐμφύλιο καί τίς ἀνάγκες του σέ ὑλικό προπαγάνδας καί ἐμφύχωσης τῶν μαχητῶν ὡς τήν ἐπιβεβλημένη ὑπερορία τῶν ἠττημένων κομμουνιστῶν, μέ τήν ἰδιότυπη διπλή στόχευση: τή διατήρηση τῆς συνοχῆς τῶν προ-

σφύγων αφενός και αφετέρου την πολιτική παρέμβαση στα έν Έλλάδι τεκταινόμενα από τον σταλινικό και ζαχαριαδικό κανόνα ως τα πιο σύνθετα τοπία, που διαμορφώθηκαν μετά το 1956, με το 20ό συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης και για τα καθ' ημάς με την 6η Όλομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ· τέλος, από το αίτημα της άμνηστίας και του έπαναπατρισμού, που αρχίζει να διατυπώνεται τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του '50, ως τις νέες ανατροπές που έπιφέρει η στρατιωτική δικτατορία, για να πέσει η αύλαία με τη διάσπαση του κόμματος το 1968.

Θά θέλαμε ακόμη να πείσουμε τον δυνητικό αναγνώστη να συνδύσει την περιήγηση αυτή με όσα τεκμήρια εντάχθηκαν στη βιβλιογραφία ή δημοσιεύονται στο ανθολόγιο κειμένων. Μαρτυρίες οι όποιες, κατά κύριο λόγο, προέρχονται από το αρχείο του φορέα που στάθηκε καθ' ύλην αρμόδιος για τη διαχείριση των ιδεολογικών ζητημάτων και την εκδοτική δραστηριότητα του κόμματος στην ύπερορία: το αρχείο της Επιτροπής Διαφώτισης, που απόκειται στα ΑΣΚΙ. Τα τεκμήρια αυτά, παραθέματα ή ανέκδοτα κείμενα, φωτίζουν όλο το παρασκήνιο της έγκρισης ή της απόρριψης των χειρογράφων που στέλλονται προς έκδοση, τον ιδεολογικό ή αισθητικό κανόνα με τις όποιες αποκλίσεις του, αναδεικνύοντας έτσι την εκάστοτε πολιτική και ιδεολογική πλαισίωση.

Αν καταφέρουμε να πείσουμε αυτόν τον δυνητικό αναγνώστη να αφεθεί στη γοητεία των τίτλων και των συνοδευτικών κειμένων, ίσως συμμεριστεί τη δική μας αρχική περιέργεια γι' αυτόν τον κόσμο που αποτελείται όχι μόνο από ιδέες και διακυβεύματα, αλλά και από ανθρώπους με σάρκα και όστά, με έπιθυμίες και διαψεύσεις, με αναπηρίες και υπερβάσεις, με αντιφάσεις και κατακτήσεις.

Κάθε βιβλίο ιστορίας είναι συνάντηση με ανθρώπους, λίγους ή πολλούς, επώνυμους ή ανώνυμους, που άναμετρήθηκαν σε πρόσφατους ή μακρινούς καιρούς με τις πραγματικές συνθήκες της ζωής τους. Στην προκειμένη περίπτωση, οι δρόμοι μας διασταυρώθηκαν με εκείνους που βρέθηκαν, θέλοντας και μή, στη δίνη ενός Έμφυλλίου πολέμου, άγροτικούς κυρίως πληθυσμούς της Βόρειας Ελλάδας, συχνά Σλαβομακεδόνες, κάποτε παλαιούς κομμουνιστές, αλλά συνήθως νέους και νέες στρατευμένους στα χρόνια της Κατοχής ή της δύσβατης άπελευθέρωσης. Στο βουνό ή στην κοινότητα-στρατόπεδο του Μπουλκας, παράλληλα με το όπλο, πρωτόπιασαν συνθετήριο κι έμαθαν να διορθώνουν και να σελιδοποιούν στο μάρμαρο. Όσοι είχαν έστω και άκροθιγώς καταπιαστεί με τα γράμματα κλήθηκαν να θέσουν τη γραφίδα τους στις υπηρεσίες του άγώνα.

Μετά την ήττα και την υποχώρηση, όλοι, κομματικά στελέχη και άντάρτες, διανοούμενοι και μή, σίς

δύσκολες συνθήκες της έμικρατίας σε χώρες όπου θεωρούσαν ότι συντελοούνταν όσα επαγγέλλονταν, κλήθηκαν να έκμεταλλευτούν την εύκαιρία και να κατακτήσουν, κατά τη σταλινική έπιταγή, τα κάστρα της γνώσης και της έπιστήμης. Όσοι εντάχθηκαν στον εκδοτικό μηχανισμό, που μεταβλήθηκε σε πρότυπη έπιχείρηση σοσιαλιστικού τύπου, τάχθηκαν να παράγουν χρήσιμα και τεχνικά άμεμπτα βιβλία για τον σκοπό τον καλό.

Ότως ή άλλως, οι πρόσφυγες του Έμφυλλίου είναι ένα πεδίο σχεδόν άνεξερεύνητο, που προκαλεί τον ιστορικό να το μελετήσει, πριν τά ίχνη και οι μνήμες εξαλειφτούν. Και άσφαλώς κάθε άποπειρα κατανόησης προϋποθέτει και τά έντυπα που άφησε το πέρασμά τους από τις λαϊκές και τις μετέπειτα σοσιαλιστικές δημοκρατίες.

Οι άνθρωποι εκείνοι, που βρέθηκαν εκτός των ελληνικών ορίων—οι περισσότεροι χωρίς να τό καλοκαταλάβουν— και σε μία προσωρινότητα, ή όποια έμελλε να διαρκέσει—και πάλι για τους περισσότερους— πάνω από 30 χρόνια, είχαν αυτά τά βιβλία ως σημείο άναφοράς και για την κομματική διαπαιδαγώγηση και για τη σχολική και έξωσχολική άγωγή, αλλά και για την ψυχαγωγία και τον ελεύθερο χρόνο τους, κάτω από την έσωτερικευμένη έπιταγή για μόρφωση και αυτομόρφωση.

Κι αν είναι συχνές οι κατηγορίες και οι παραινήσεις προς τά κομματικά στελέχη να διαβάσουν πιο πολύ, δίπλα στους μέσους άφανείς αναγνώστες των μεγάλων τραδηγμάτων, υπάρχουν οι άφανείς συγγραφείς. Τά όνόματά τους μπορεί να τά βρει κανείς, τώρα, στον κατάλογο των τίτλων που δέν έγκρίθηκαν να κυκλοφορήσουν, όχι τόσο για λόγους κομματικότητας, αλλά γιατί οι συγγραφείς τους δέν κατείχαν τις στοιχειώδεις γνώσεις όρθογραφίας και σύνταξης. Είναι αυτοί οι ανώνυμοι πρώην μαχητές και μαχήτριες του Δημοκρατικού Στρατού, που πήραν στα σοβαρά την αυτομόρφωση, άνθρωποι μισογραμματισμένοι, που δέν δίστασαν μετά τό όπλοπολυβόλο να δώσουν μιάν άλλη μάχη, ίσως πιο δύσκολη, με τό μολύδι και τη γραφομηχανή, και πίστεψαν πως καταθέτοντας τις άναμνήσεις τους σε μορφή διηγήματος, χρονικού είτε πολυσέλιδου μυθιστορήματος συμβάλλουν στο κίνημα, στον κομματικό έκπολιτισμό.

Και δίπλα τους, για να μείνουμε στο χώρο των έμικρέδων λογοτεχνών, οι ήδη γνωστοί από την αντίσταση ή και πιο πριν συγγραφείς, αλλά και οι νεότεροι, που ή δημιουργική πορεία και ή ζωή τους κόπηκε στα δυό με τη μακρά περιπέτεια της ύπερορίας, και οι όποιοι έπρεπε να ξαναπλάσουν τά υλικά τους υπό νέους όρους σίς φιλόξενες, αλλά παγερές, λαϊκές δημοκρατίες. Έχοντας οι ίδιοι, πολύ γρήγορα, νιώσει στο πετάι τους την άποκοπή από την Ελλάδα, και παρόλο που παραμένουν στρατευμένοι κομ-

μουνιστές, δέν διατάζουν, από τήν Ἑλλη Ἀλεξίου, τή Μέλπω Ἀξιώτη καί τή Φούλα Χατζιδάκη, ὡς τόν Κώστα Πουρναρά (Μπόση), τόν Θεοδόση Πιερίδη καί τόν Μῆτσο Ἀλεξανδρόπουλο, νά μιλήσουν γιά τά προβλήματα πού τούς βασανίζουν ὡς δημιουργούς.

Κι ἂν αὐτός ὁ κόσμος μᾶς ἔγινε γνώριμος μέσα ἀπό τά χαρτιά καί ἔτσι μπορέσαμε, δίπλα στούς τίτλους νά σκιαγραφήσουμε ἴχνη ἀπό κάποιες ζωές, ιδιαίτερα εὐνοϊκό στάθηκε τό χέρι τῆς καλῆς μοίρας, δηλαδή τοῦ Γιώργη Δήμου, τοῦ ζωγράφου πού φιλοτέχνησε δεκάδες ἀπό αὐτές τίς ἐκδόσεις, ὁ ὁποῖος μᾶς ἀνοίξε τίς φιλόξενες πόρτες τοῦ Μιλτιάδη καί τῆς Στέλλας Κρητικοῦ, καθώς καί τοῦ Λάμπη Ράππα, πρωτεργάτη καί διευθυντῆ τοῦ «Ἐκδοτικοῦ Νέα Ἑλλάδα» καί τῶν «Πολιτικῶν καί Λογοτεχνικῶν Ἐκδόσεων» στά περισσότερα χρόνια τῆς λειτουργίας τους, πού τόν εἶχαμε προηγουμένως συναντήσει νά σχεδιάζει ἀναλυτικά πλάνα, ἀπολογισμούς καί ἐκτενεῖς ἐκθέσεις, ζωντανεύοντας στά μάτια μας τή διαδικασία μετατροπῆς τοῦ χειρογράφου σέ ἔντυπο. Ὁ Γιώργης Δήμου μᾶς ἔφερε καί στό κατώφλι τῆς Εὐτυχίας καί τοῦ Παύλου Κούφη, τοῦ Σλαβομακεδόνα δάσκαλου ἀπό τό Ἀρμενσκο, πού δυστυχῶς δέν εἶναι πιά κοντά μας γιά νά καμαρώσει τά μοναδικά ἀντίτυπα τῆς συλλογῆς του, ἀποτυπωμένα στή γλώσσα του, καμάρι καί δικό μας, πού ὀφείλει πολλά στήν πρόθυμη βοήθεια τοῦ Ἀντρέα Λυμπεράτου.

Τό φορτίο αὐτό τῶν βιβλίων καί τῶν ἀνθρώπων τό μοιραστήκαμε καί οἱ δύο μας μέ κάτι πού ἐκ τῶν ὑστέρων θά χαρακτηρίζαμε ὡς ἀνεμελιά. Ἀνεμελιά, γιατί ὅταν ξεκινούσαμε δέν γνωρίζαμε μέ ποιά ἐννοιολογικά ἐργαλεῖα μπορούσαμε νά προσεγγίσουμε τά ἔργα καί τίς ἡμέρες τοῦ κόσμου τῆς προσφυγιάς, πού γιά χρόνια, μέσα ἀπό τούς ἤχους τῆς φλαμουριάς τοῦ Σοῦμπερτ προσδοκοῦσε γιά ἓνα αἴσιο τέλος στό χειμωνιάτικο της ταξίδι. Ταξίδι πού γιά ὀρισμένους ἔμεινε χωρίς νόστιμον ἡμαρ.

Κι ἂν τό βιβλίον αὐτό μπορέσει νά ἀνοίξει καί ἄλλες πόρτες, τό μόνο πού εὐχόμεστε εἶναι νά ξαναβροῦμε τήν ἴδια ἀνέμελη διάθεση γιά ὅσες προσθήκες ἢ ἀναθεωρήσεις προκύψουν στήν ἐκδοτική κοινῆ μας περιπέτεια.

Για νά τιμήσουμε τούς φίλους μας συνήθως φορᾶμε τά καλά μας. Τήν ἐκδοση αὐτή τήν θελήσαμε κατά τό δυνατόν ἄρτια, καί σέ τοῦτο τό σημεῖο ἡ φιλοκαλία τῆς Ξανθίπης Μίχα-Μπανιά καί ἡ ἐπαγγελματική εὐσυνειδησία τῆς Γιόλας Μπαλιῆ στάθηκαν οἱ ἀπαραίτητοι συντελεστές. Ἦταν ἓνας τρόπος κι αὐτός γιά νά ἀποδοθεῖ τιμή στούς τυπογράφους ἐκείνους πού σέ χαλεπούς καιρούς ἔμαθαν καί ἄσκησαν μέ πείσμα καί ὑπομονή τήν τέχνη τους.

Τά Ἀρχεῖα Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας εἶναι, οὕτως ἢ ἄλλως, ἡ αὐτονόητη ἀρχική καί τελική

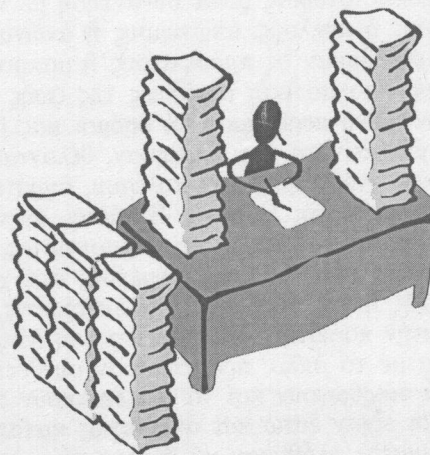
πλαισίωση. Τά ΑΣΚΙ καί οἱ ἄνθρωποι τῶν ΑΣΚΙ, δικοί μας ἄνθρωποι καί δικός μας χώρος, πού θελήσαμε κι ἐμεῖς, καί μέ τή συμβολή μας αὐτή, νά τόν δοῦμε νά μεστώνει καί νά δίνει καρπούς.

Κι ὡς πρὸς τίς παραπληρωματικές μέ τά ΑΣΚΙ συλλογές ἐντύπων πού στάθηκαν πολύτιμες γιά μᾶς, νά μνημονεύσουμε ἐδῶ τό πάντα φιλόξενο ΕΛΙΑ, καθώς καί τή βιβλιοθήκη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΕ στόν Περισσό. Ἡ δυνατότητα πού μᾶς δόθηκε νά τή συμβουλευτοῦμε εἰκονογραφεῖ καί τά πλεονεκτήματα τῶν συνδυασμένων ἀναζητήσεων σέ χώρους πού ἄλλοτε ὑπῆρξαν ἐνιαῖοι, ἀλλά καί τά δυσανάπληρωτα κενά ὅσο ἀποκλείεται κάθε ἐνδεχόμενο πρόσβασης στίς ἀρχειακές συλλογές πού φυλάσσονται στόν ἴδιο χώρο.

Τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς προσπάθειας, ἀνεξοικονόμητο ὁμολογουμένως, θά ἔμεινε στίς καλές προθέσεις, ἂν δέν βρισκόταν ὁ Φίλων Φίλωνος καί οἱ ἐκδόσεις Βιβλιόγραμμα νά τό ἐντάξουν γενναioφρονα στή σειρά τους.

Κάθε βιβλίον ἔχει πολυάριθμες ἀφετηρίες καί κατατείνει σέ πολλούς καί διαφορετικούς στόχους. Στήν περίπτωση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου —καί μέ αὐτό τό μικρὸ μυστικό νά κλείσουμε— ὅλα θά μπορούσαν νά συνοψιστοῦν μέ τή χαρά μας νά τό χαρίσουμε στόν Φίλιππο Ἡλιοῦ.

Ἄννα Ματθαίου - Πόπη Πολέμη

Η ΣΤΙΓΜΗ ΚΑΙ Η ΔΙΑΡΚΕΙΑ

Λευκή Μολφέση, 'Η μέρα πού λέγεται σήμερα, εκδόσεις Μελάρι,
'Αθήνα 2004

του Νίκου Θεοτοκά

Στιγμότητα και συναντήσεις στις πόλεις της Ευρώπης, ιστορίες ανθρώπων πού, ανώνυμοι ή αναγνωρίσιμοι, σφράγισαν με τά έργα και τίς ιδέες τους τόν εικοστό αιώνα. Εικόνες τού καθημερινού σέ καιρούς πού άλλαζε ή μορφή τού κόσμου. 'Η Λευκή Μολφέση προσεγγίζει στό βιβλίο της τούς δυσμετάβλητους τόπους όπου παράγεται ή αλλαγή. Μιλάει γιά τή γέννηση τού αδιανόητου στή συνέχεια τών πολιτισμών, γιά τό άρωμα τής επανάστασης στόν ευρωπαϊκό εικοστό αιώνα, γιά τό αστάθμητο αλλά και τίς φευγαλέες θεβαιότητες πού γεννά γιά νά στηριχτεί πάνω τους ή συλλογική δράση. 'Η ματιά της, ταξιδιάρικη, είναι σάν τό βλέμμα τού μικρού ποντικιού πού, απ' τή νεκρή φύση τού Κόκοσκα μέ τό σφάγιο, νάτο, περνά κι αναλαφιάζει τούς εικονιζόμενους στό πανηγύρι τού Μπρέγκελ τού νεότερου, κι από εκεί, νάτο πάλι, έρχεται νά μπλεχτεί ανάμεσα στά πόδια τών ανθρώπων, κάπου στή Βιέννη, στό τέλος τού εικοστού αιώνα. Στιγμές ανάμεσα στις ανάσες τών προσώπων πού αναδεύουν τίς κληρονομίες τής βαθιάς ιστορίας. Έχω πολλά νά πώ, μά συζητήσεις σάν τή σημερινή δέν προσφέρονται γιά φλυαρίες. Θα περιοριστώ, λοιπόν, νά σχολιάσω κάποιες σελίδες πού φωτίζουν, νομίζω, τήν ποιητική γραφή τής Λευκής Μολφέσης.

Μιά ώραία μέρα, ή μικρή δυσλεκτική Νάταλι έδωσε τήν έκθεσή της στή δασκάλα της. «Έδω είναι ή ιστορία μου», είπε. Έτσι τίς έλεγε τίς εκθέσεις της «ιστορίες». 'Η ιστορία, λοιπόν, αυτή έμοιαζε μ' ένα κουβάρι φτιαγμένο από γράμματα, σάν μιά μουτζούρα, άς πούμε, στό κέντρο τού χαρτιού. 'Απ' τό ύφος τής καλής μς Μπάρτς, τό παιδί κατάλαβε πώς έπρεπε νά δώσει περισσότερες εξηγήσεις:

[Τήν ιστορία μου] τήν έβαλα επίτηδες στή μέση τής σελίδας, μέ κενό γύρω-γύρω, γιά νά φαίνεται καλύτερα. Άρχισα μέ τίς λέξεις τής αρχής, και τή συνέχεια τήν έγραψα στό ίδιο σημείο και τή συνέχεια τής συνέχειας, όπως όταν ρίχνεις μέλι στό πιάτο, κάνει γραμμές και στό τέλος όλες αυτές οι γραμμές μπερδεύονται. [...] Τά πράγματα πού συμβαίνουν δέν σταματούν, δέν κάνουν διακοπή, κυλάνε τό ένα πάνω σ' άλλο. Και μέ τίς λέξεις πού τά δείχνουν, τό ίδιο γίνεται. Όταν έγραψα τίς πρώτες λέξεις,

σκέφτηκα πώς οι επόμενες έπρεπε νά κυλήσουν πάνω τους, καταλαβαίνετε; Όλα άρχισαν έδω, στή μέση τής σελίδας. Αν έβγαζα, λοιπόν, τίς λέξεις από αυτό τό σημείο, θα 'ταν σάν νά βγαίνα από τήν ιστορία.

Θέλω νά σταθώ λίγο σ' αυτήν τήν πρόταση, όπου τό παιδί εξηγεί στή δασκάλα του, όσο πιο πειστικά μπορεί, τή λογική συνέπεια πού έχει ο τρόπος μέ τόν όποιο πασχίζει νά διαχειριστεί τή σχέση του μέ τίς λέξεις και τά πράγματα: «Αν οι καινούριες λέξεις σταματήσουν νά κυλούν πάνω στις προηγούμενες, τότε είναι σάν νά βγαίνουμε από τήν ιστορία. 'Η πρόταση αυτή είναι απολύτως συνεπής ως προς τούς όρους τής εσωτερικής της θεμελίωσης. Και στό σημείο αυτό ή μς Μπάρτς, ως καλή παιδαγωγός, αντιλαμβάνεται ότι βρίσκειτα παγιδευμένη στήν πολυπλοκότητα ενός συνεκτικά θεμελιωμένου παραδόξου. Προσπαθεί, λοιπόν, νά κατανοήσει τούς όρους οι όποιοι υπαγορεύουν τή λογική ένταση πού οδήγησε τή μικρή δυσλεκτική Νάταλι νά καταργήσει, βασισμένη σ' ένα απολύτως συνεκτικό έπιχείρημα, τά σύνορα ανάμεσα στήν αναλογική τάξη τού βιώματος και στή συμβατική τάξη τής γραφής. Στο μυαλό τής δασκάλας, τά λογικά σκαλοπάτια αυτού τού έπιχειρήματος είναι τόσο δυσπρόσιτα, όσο είναι γιά τή μαθήτριά της τά μαθηματικά.

Γιά τό κοριτσάκι, ή ιστορία πού θέλει νά αποτυπώσει στό χαρτί αναφέρεται σ' έναν κόσμο πού είναι πάντοτε γεμάτος παρουσίες, όπου κάθε παρουσία έρχεται και κυλάει πάνω στήν προηγούμενη. Στήν τάξη τού βιώματος δέν υφίσταται τό κενό. Άρα, τό κενό δέν έχει θέση ούτε και στό εσωτερικό τής εξίστωσης. Τό μόνο κενό πού μπορεί νά σκεφτεί ή Νάταλι, είναι έξω από τήν ιστορία της, τό περιθώριο τής σελίδας. Διότι, αν τό κενό μπει ανάμεσα στις λέξεις, αν, δηλαδή, οι λέξεις ξεχωρίσουν και χάσουν τήν έγγύτητα και τήν αλληλοεπικάλυψή τους, τότε, «είναι σάν νά βγαίνουμε από τήν ιστορία». Τό ση-

* Τό κείμενο διαβάστηκε σέ εκδήλωση πού έγινε γιά τό βιβλίο τής Λευκής Μολφέσης, στό βιβλιοπωλείο Πατάκης στις 29/1/04.

μαῖνον γλιστρᾶ καί ἀφομοιώνεται στό ἀναλογικό σύστημα τοῦ σημαινόμενου, κι ἔτσι τό κείμενο γίνεται καθρέπτης τῶν πραγμάτων. Τό κενό, τό περιθώριο δηλαδή, εἶναι κι αὐτό μιᾶ ἀναλογική διάκριση, μιᾶ διαφορά, βάσει τῆς ὁποίας ὀροθετοῦνται αἰσθητά οἱ ἐπιλεγμένες στιγμές πού φτιάχνουν τή συγκεκριμένη ἱστορία. Κάθε ἱστορία εἶναι ἓνα κουδᾶρι λέξεων, πού ἢ μιᾶ κυλάει πάνω στήν ἄλλη. Τό κουδᾶρι εἶναι μιᾶ αἰσθητή διαφορά χαραγμένη στό χαρτί. Ἀκόμα καί τό περιθώριο λειτουργεῖ κι αὐτό ὡς αἰσθητός καταναγκασμός. Κάθε ἱστορία ξεχωρίζει ἀπό ἄλλες ἱστορίες, μόνο καί μόνο ἐπειδή ἡ Νάταλι θέλει νά τή διακρίνει ἀπό αὐτές, προσέχοντας ν' ἀφήνει γύρω-γύρω ἓνα μεγάλο, καθαρό περιθώριο. Τό περιθώριο δέν εἶναι κενό. Εἶναι σύνορο.

Ἡ Νάταλι, μεταφέροντας ἀνάλαφρα τό συνεχές τοῦ πραγματικοῦ στό πεδίο τῆς γραφῆς, παράγει θόρυβο. Κι ἐδῶ ἐντοπίζεται ἓνα πρόβλημα, ἡ διαχείριση τοῦ ὁποίου μοιάζει ἀδύνατη. Ὁ ρόλος τῆς δασκάλας θά ἦταν νά ἐνθαρρύνει ἢ νά ἀποθαρρύνει τήν ἀκατανόητη δημιουργία τῆς μικρῆς μαθήτριας. Ἐδῶ δέν ὑπάρχει ἄλλη ἐπιλογή. Ὅμως, ἡ μῖς Μπάρτς δέν κάνει τίποτα ἀπό τά δύο. Ἀσύνειδα, μετατοπίζει τό πεδίο τῆς ἐπικοινωνίας ἀπό τόν κώδικα στή σχέση. Κι ἐκεῖ θρῖσκει τή μεγαλύτερη δυνατή ἀνταπόκριση.

Τό τετράδιο μέ τή μουτζούρα ἀνάμεσα στά περιθώρια δέν παραπέμπει σέ κανένα συγκεκριμένο, σέ κα-

μία λογική συνάφεια. Εἶναι σκέτος θόρυβος. Εἶναι, δηλαδή, σύμπτωμα ἑνός προβλήματος πού δέν μπορεῖ νά φωτιστεῖ ἀπό τό ἐσωτερικό του. Ἔτσι, λοιπόν, ἡ δασκάλα καί ἡ μαθήτρια πιάνονται ἀπό κάτι ἐξωτερικό ὡς πρὸς τό ἴδιο τό πρόβλημα. Ἀπό τό κίνητρό τους νά τό ἀντιμετωπίσουν, νά ἐννοήσουν ἢ μιᾶ τήν ἄλλη. Καί τό κίνητρό τους εἶναι ἡ ἀγάπη, ἓνα ἀμοιβαῖο συναίσθημα πού ἀφορᾶ στό ἐσωτερικό τῆς σχέσης τους. Τό συναίσθημα, ὅμως, δέν εἶναι νοητικό ἐργαλεῖο. Νοητικό ἐργαλεῖο εἶναι ὁ λόγος πού τό ἐκφράζει. Ἀπό ἐκεῖ εἶναι πού θά ξεκινήσουν, γιά νά ἐλέγξουν τή λογική ἔνταση. Κι ἔτσι ἡ Νάταλι θά ξαναγράψει τήν ἱστορία της ἀπό τήν ἀρχή κι ἡ μῖς Μπάρτς θά τή διαβάσει καί θ' ἀναρωτηθεῖ:

ἐγὼ εἶμαι πού ξαφνικά καταλαβαίνω τή δυσλεκτική γραφή ἢ βελτιώθηκε ἡ Νάταλι; Μά σ' αὐτή τήν περίπτωση [...] ἡ πρόδός της εἶναι ἀσύλληπτη. Ἀσύλληπτη κατά κύριο λόγο ἐπειδή τό ἔκανε γιά μένα. Μοῦ ἀνταποδίδει μέ τόν τρόπο της –ἀλλά τί τρόπο!– [...] τή λίγη ἀγάπη πού εἶχα μέσα μου νά της δῶσω.

Σᾶς κούρασα ἐστιάζοντας σ' ἓνα μόνο, μικρό-μικρό, κομμάτι τοῦ βιβλίου. Διότι σ' αὐτό, νομίζω, ἡ Λευκή Μολφέση μᾶς ἐμπιστεύεται τό μυστικό τῆς γραφῆς της. Μιλῶ γιά κάτι πού ἔχει ἤδη ἐντοπίσει ὁ Ζάκ Λακαριέρ, προλογίζοντας τό προηγούμενο βιβλίο της, τὰ *Γυάλινα Σύνορα*.

Ἀπειθαρχο στους συνήθεις κανόνες τοῦ εἶδους, τό βιβλίό αυτό πόρω ἀπέχει ἀπό τό νά κατασκευάζει ἀλληλουχίες ἢ σταχυολογήσεις χρονολογικά τακτοποιημένων ἀναμνήσεων. Πλέοντας ἀντίθετα στό ρεῦμα τοῦ χρόνου, ἢ ἀφήγηση, ὅσο προχωράει, τόσο βυθίζεται στό μέγα τετελεσμένο παρελθόν. Γι' αυτό καί —συνειδητά ἢ ὄχι, δέν τό γνωρίζω— ἢ συγγραφέας δίνει τήν ἐντύπωση ὅτι ἐφαρμόζει τήν τεχνική μιᾶς βουστροφηδόν γραφῆς, πού πάει ἀσταμάτητα ἀπ' τά παλιά στά ὑστερότερα κι ἀπό ἐκεῖνα πάλι στά παλιά. Μιάς γραφῆς πού μιμείται τ' ἀνάλια πού χαράζονται στό χῶμα κατά τήν ἄροση, καθώς τά βόδια στρέφουν ἀπό τά δεξιά πρὸς τ' ἀριστερά καί ἀντίστροφα. Μέ μόνη διαφορά ὅτι ἐδῶ ἔχουμε νά κάνουμε μέ χρόνο, μνήμη, ἀνάμνηση καί ὄχι μ' ἓνα τυχαῖο ὄργανο. Αυτό ἐπιτρέπει στή συγγραφέα νά μεταμοσχεύσει στή μνήμη τῶν ἄλλων τή δική της μνήμη.

Βουστροφηδόν γραφή. Ποιό εἶναι, ὅμως, τό σημεῖο τῆς ἐκκίνησης; Ποιό εἶναι τό κέντρο στή σελίδα ὅπου γράφονται οἱ ἱστορίες τῆς Λευκῆς Μολφῆς; Μᾶς τό λέει φωναχτά ἢ ἴδια, στόν τίτλο τοῦ βιβλίου της. Τό κέντρο εἶναι ἢ μέρα πού λέγεται σήμερα. Τό διαρκῶς φευγαλέο σημεῖο, δηλαδή, πού τέμνει τά τετελεσμένα καί τόν ἀνοιχτό κόσμο τῶν προσδοκιῶν. Τό διαρκῶς μεταβλητό σημεῖο ὅπου κατασκευάζεται ἡ σχέση τῆς μνήμης μέ τό βίωμα πού ἔχει περάσει ἢ μέ τήν ἀνάπλασή του.

Ἡ συγγραφέας στέκει, λοιπόν, μέ ἐπίγνωση στό φευγαλέο σημεῖο τοῦ παρόντος. Καί ἀπό ἐκεῖ μιλάει γιά τό χθές μέ ζηλευτή διανοητική πειθαρχία. Ξέρει πῶς, ἀπό τό παρελθόν πού ἀφηγῆται, τίποτα δέν μπορεῖ νά ἀλλάξει. Καί πῶς, ταυτόχρονα, τά ἐρωτήματα ὡς πρὸς αὐτό τό ὀριστικά τετελεσμένο εἶναι, ἦταν καί θά εἶναι διαρκῶς ἀνανεούμενα. Γι' αὐτό καί πασχίζει νά φτιάξει διακριτούς ὀρόφους στήν ἀφήγησή της, ὅπου τοποθετεῖ μέ τάξη ὅ,τι διασώζονται ἀπό τά γεγονότα καί τίς ἀφηγήσεις τῶν μαρτύρων, ὅσα γνωρίζει ἀπ' τίς ὀρίζουσες τῶν μετέπειτα προσλήψεων κι ὅ,τι ἀντλεῖ ἀπ' τόν δικό της κόσμο. Ἐναν κόσμο πού ἀλλάζει καί, ἀλλάζοντας, δημιουργεῖ νέα ἐρωτήματα γιά τά ὀριστικῶς τετελεσμένα.

Μ' αὐτήν τήν τελευταία παρατήρηση, ἔρχεται στό μυαλό μου μιᾶ ἀκόμα διάσταση τοῦ κειμένου. Εἶναι ὁ τρόπος πού προσεγγίζεται ὁ θάνατος. Ὅλο τό βιβλίό, μ' ἀκόμα περισσότερο τό δεύτερο μέρος, πατάει στή φευγαλέα στιγμή πού ἢ συγγραφέας ἔχει βρεθεῖ ἢ βρίσκεται ἀντιμέτωπη μέ τόν θάνατο. Σάν βίωμα, σάν εἶδηση ἢ σάν τρόπο. Ὁ θάνατος, στό παρόν, εἶναι κι αὐτός μιᾶ φευγαλέα στιγμή. Καί ἡ ἀπουσία πού συνελάγεται δέν ὑπάρχει στόν κόσμο τοῦ αἰσθητοῦ. Ἐκεῖ, τό εἶπαμε αὐτό, δέν ὑπάρχει χῶρος γιά τό κενό. Ἐκεῖ, στόν κόσμο τῶν αἰσθητῶν διαφορῶν, πάντα ὑπάρχει κάτι. Πέθανε ἢ Βέρθα, ὑπάρχει τό καπέλο της. Ὑπάρχουν καί τά λόγια της, πού τά με-

ταφέρει πιστά ἢ συγγραφέας στό κείμενό της. Οὔτε, ὅμως, τό καπέλο οὔτε οἱ μαρτυρίες εἶναι ἢ Βέρθα.

Διότι ἢ Βέρθα, μιᾶ ὠραία μέρα, πέθανε καί ἔπαψε νά εἶναι ἢ Βέρθα. Ἀπό αὐτήν τήν κομμουνίστρια τῆς Βιέννης, αὐτήν τήν, ὥσπου ἀνέπνεε, αἰσθητή διαφορᾶ στόν κόσμο τῆς παρουσίας, δέν ὑπάρχουν πιά παρά τά τεκμήρια τῆς ὀριστικά παρελθούσης ὑπαρξῆς της. Ὡστόσο (γιά ὅσους διάβασαν τό βιβλίό), ἢ μὴ ὑπαρξῆ τῆς σκωληκοειδοῦς ἀπόφυσης τοῦ παιδικοῦ ἐντέρου της σ' ἓνα μπουκαλάκι μέ φορμόλη, δέν σημαίνει ὅτι δέν τήν ἐγχείρισε ὁ κ. Σνίτσαλερ. Ποῦ καταγράφεται, λοιπόν, τό ἀνεπαίσθητο γιά τή μεγάλη ἱστορία πέρασμα τῆς Βέρθας; Στή μνήμη τῶν ἀγαπημένων της, ὅσο θά ζοῦν κι ἴδιοι; Ἀσφαλῶς. Ὑπάρχει ὅμως καί κάτι ἀκόμα.

Τό ἀποτύπωμα ἀνθρώπων σάν τή Βέρθα καί τά ἄλλα, ἀνώνυμα ἢ ἐπάνω, πρόσωπα πού περνοῦν ἀπ' τό βιβλίό τῆς Λευκῆς Μολφῆς, εἶναι χαραγμένο στούς πολιτισμούς καί τίς μεγάλες διακυβεύσεις τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Στή μέρα πού λέγεται σήμερα στριμώχνονται οἱ κληρονομίες καί ἡ δράση ἀνθρώπων πού πέρασαν δίπλα μας. Κάποιοι ἀπό αὐτούς θά παραμείνουν, ἴσως, ἄφωνοι μάρτυρες γιά τήν ἱστορία αὐτῆς τῆς τόσο ξέφρενης ἐποχῆς. Τό ἀνεπαίσθητο πέρασμά τους, ὅμως, εἶναι ἐγγεγραμμένο στά μεγάλα συλλογικά ρεύματα δράσης καί ἰδεῶν πού σφράγισαν ἀνεξίτηλα τήν ἱστορία. Καί, κατά τοῦτο, τό βιβλίό τῆς Λευκῆς εἶναι ἓνα ἐγκώμιο σ' αὐτήν τήν τόσο ὀδυνηρή, τόσο δημιουργική ἀλλά καί τόσο ἀνοιχτή πρὸς τό μέλλον ἐποχή.

«Καλοτάξιδο». Αὐτή εἶναι ἡ εὐχή πού συνήθως συνοδεύει ἓνα φρεσκοτυπωμένο βιβλίό, τήν ὠρα πού ξανοίγεται νά συναντήσει τό κοινό του. Καλοτάξιδο νά εἶναι καί τό καινούριο βιβλίό τῆς Λευκῆς Μολφῆς. Στ' ἀλήθεια: ἀκόμα κι ἂν ξέρουμε ὅτι, μέ τήν εὐχή «καλοτάξιδο», ξεορκίζουμε μιᾶ δεινή πραγματικότητα, πού εἶναι ἡ ἀγορά τοῦ βιβλίου, οἱ μηχανισμοί τῆς ἐπιλογῆς καί τῆς προώθησής του. Ὅσα ἔργα περνοῦν ἀπό τίς συμπληγάδες καί τυπώνονται στό χαρτί, ἔχουν πολύ περιορισμένο χρόνο ὑπαρξῆς. Διότι, ὅπως ξέρουμε ὅλοι, τό ταξίδι τῶν βιβλίων διαρκεῖ σήμερα περίπου ὅσο καί ἡ ἐκθεσή τους στόν τραπέζια τῶν βιβλιοπωλείων. Ἄν πέσουν οἱ πωλήσεις ἢ ἂν δέν ἔρθουν θορυβωδῶς νά τό ὑποδεχοῦν, τό βιβλίό τό καταπίνει ἡ λήθη. Μετά πάει, ἀγνοεῖται ἢ τύχη του. Τό πολύ-πολύ νά γίνει, κάποτε, ὑπόθεση τοῦ ἀρχαιολόγου τῆς γραφῆς. Κάποιοι ἔχουν τό τάλαντο ἢ τήν ἐπαγγελματική πειθαρχία νά τηροῦν αὐτούς τοὺς χρόνους τῆς ἀγορᾶς. Καί παρουσιάζουν κάθε χρόνο τίς νέες τους κρεασιόν. Ὁ ἀνθρώπινος χρόνος τῆς γραφῆς καί τῆς ἀνάγνωσης ὑποτάσσεται βίαια στίς διάρκειες τῆς ἀγορᾶς. Ἰλιγγος. Πῶς θά συνεχίσουν νά γράφουν οἱ τεχνίτες τοῦ λόγου; Πῶς θά συνεχίζουν νά διαβάζουν οἱ ἀναγνώστες; Μέ πείσμα, ἔστω καί δεμένοι —σάν τόν Ὀδυσσεά— στό κατάρτι. Συνέχισε νά γράφεις, Λευκή, μέ τόν ρυθμό τοῦ ποιητῆ καί τοῦ συγγραφέα.

ΠΟΝΤΙΩΝ ΤΕ ΚΥΜΑΤΩΝ ΑΠΟΝΤΙΣΤΩΝ ΕΠΟΣ

Θεωρία τῆς ἀνάμνησης. Ἀναβαθμοί τῆς μύησης

Νίκος Γρηγοριάδης, Μαῦρες ἀκτές 1994, Ἀνάβαση, ἐκδ. Κώδικας 2002

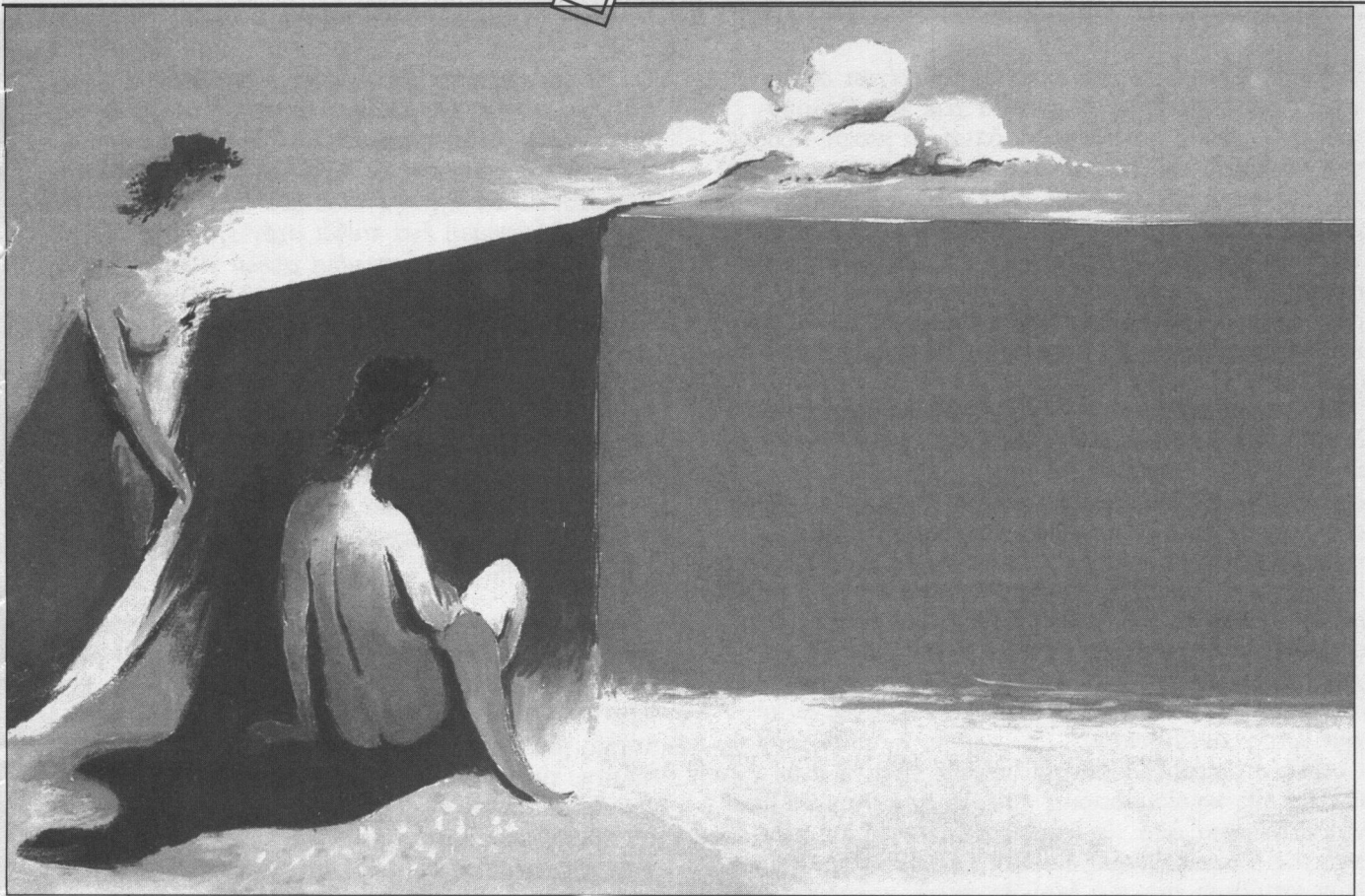
τοῦ Γιάννη Κουβαρά

Γεννήθηκε τό 1931 στήν Κορυφή τοῦ Κιλκίς, ἀλλά ἔλκει τήν καταγωγή του ἀπό τό τόξο τοῦ Πόντου (Ἀνάπα Ρωσίας καί Τραπεζούντα). Τέλειωσε τό Γυμνάσιο στή Θεσσαλονίκη ὅπου καί σπούδασε Κλασική Φιλολογία. Ἐργάστηκε στή Μέση δημόσια Ἐκπαίδευση ὡς φιλόλογος, σχολικός σύμβουλος καί μέλος τῆς ὁμάδας σύνταξης τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων Γυμνασίου καί Λυκείου.

Ἀπό τίς εὐδιάκριτες καί ὑπολογίσιμες φωνές τῆς γενιάς του, Β' μεταπολεμικῆς ἢ τῶν ἀπόηχων. Ποιητής τριουπόστατος, Μετρημένα Σταθμισμένος: ἐρωτικός, κοινωνικός, ὑπαρξιακός. Μοιραία ἐρωτικός καί καταγωγικά (Κιλ-κίς= φονικό φίλι). Μέ τή λυρική του παλμογραφία ἀνανεώνει τήν ἐρωτική ὄντολογία, ἐμπλουτίζοντας μέ νέους ἰριδισμούς τό παλίμψηστό της, συνδυάζοντας ἕναν τολμηρό φυσιοκρατικό αἰσθησιασμό, σωματικῆς πλησμονῆς, κατευνασμοῦ καί πληρότητας μέ μιά αἰθέρια καί παρατεταμένη διάθεση ἐφηβοσύνης, συζευγνύοντας σέ συνωρίδα οὐράνιο καί χοϊκό, τόν ἀδιαιρέτο ἔρωτα τοῦ ὄμματος καί τοῦ σώματος. Οἱ ἐμπειρίες τῆς ἐρωτικῆς μετακένωσης μέσα ἀπό τό φίλτρο τῆς ποιητικῆς ἀπόσταξης ἐξαῦλωνονται σέ ὑπερβατικές καταστάσεις, ἀτμίζονται σέ εἰκόνες ἐπαναμάγευσης τῆς δημιουργίας. Ἐρωτισμός πού καλύπτει ὅλους τούς ἀναβαθμούς, τῆς μύησης, τοῦ κύκλου τῆς ἐκρηξης. Μέ λυρική αὔρα μετατοπισμένη στό δικό του λεκτικό ἰδίωμα ἀπό τό ἀρχετυπικό Ἄσμα Ἀσμάτων αἰνοῦνται βαθμηδόν ὅλα τά μέλη τοῦ θηλυκοῦ σώματος, πού συναπαρτίζουν τό μέγα ὄλον, τό ναό καί τή βασιλική πύλη τοῦ Ἐρωτα (Οἱ ἄμοι σου / χειρόγραφα ἕμνων / τά σκέλη σου

παγίδες / ἀσημένιων χορδῶν). Τό γυναικεῖο σῶμα ἱεροποιεῖται ὡς σκεῦος ἐκλογῆς καί περιλήψης τοῦ σύμπαντος (Μέ περιέχεις μέσ στήν ἐγκυμοσύνη σου / πού μήνα τό μήνα διευρύνει / τόν ἀτλαξένιο θόλο τ' οὐρανοῦ). Ὑμνωδοῦνται τά φεγγάρια τῶν γοφῶν τῆς γυναίκας, τά σεῖστρα της, τό σῶμα ἄρπα, ἀποκρυπτογραφοῦνται οἱ γεμάτες ψιθυρίσματα «φοῦστες τῶν κοριτσιῶν», εἰκονίζεται τό βολταϊκό τόξο τοῦ σώματος καί ἡ ἀχραντη χρωματογραφία τοῦ (Δίπλα στά χρώματα ἐσύ / ζεστή μαχαιριά ἢ μυριστικό ἀνθρωποδοχεῖο). Ἀποκωδικοποιεῖται εὐκρινῶς ἡ ἱερογλυφική γραφή του (ὅταν κοιτῶ ἀστιγματιστικά τόν ἀριθμό ὀκτώ ἢ τό γυμνό κορμί σου. Πρῶ καί τά αἰσθησιακά ὀχτάρια τοῦ Ἐλυτοδρόμου, ἢ Μυρτώ σάν ὠραῖο ὀκτώ ἢ σάν κανάτι). Μιά ποίηση διψαλέα ἐρωτική, πού ἀφουγκράζεται τίς ὑπόγειες διεργασίες κι εὐκρασίες, πού ἀποτυπώνει τό «Ἐπερχόμενο κλάμα» (βαθιάς ἐρωτικῆς ἀπόγνωσης ποίημα) πού διαωνίζει τό φευγάλεο τῆς ὁμορφιάς σέ στίχους μονοκοτυλιές, ἐπιγραμματικούς («Μίσχος δροσερός κελαρύξει/ο λαϊμός σου», «τό σγουρό ἐφηβαῖο σου / μαντατοφόρος τῆς νύχτας», «Γιατί τότε τό σῶμα τοῦ κοριτσιοῦ / εὐωδιάζει σάν ἀπόροστο σπῆλαιο / μέ συντριβάνια σπέρματος λαμποκοπώντας»).

Ἰσχυρή παράμετρος τῆς ποίησής του τό διαλεκτικό πέρασμα ἀπό τό ἐγώ στό ἐμεῖς, ἡ ἔκφραση συλλογικότερων ἐμπειριῶν τῆς γενιάς του καί κύρια ἡ ἰστορηση τῶν συνεπειῶν τῆς παλαιᾶς ἱστορίας. Τά πάθη καί παθήματά της, ὁ κοινωνικός κατατρεγμός κι ἀποκλεισμός λόγω μετεμφυλιακῶν ψυχώσεων καί ἀναθυμιάσεων. Διάστικτη ἀπό κηλίδες αἵματος, τραυ-

ματικές μνήμες τῆς τρυφερῆς ἡλικίας τῶν μωλωπι-
σμένων ἐκείνων χρόνων. Σπονδές καί χοές στους νε-
κρούς τῆς μυθικῆς γενιάς τῆς Ἀντίστασης, πού αὐτο-
αναφλέχτηκε ἄδολα γιά ἓνα δικαιότερο αὐριο (οἱ πε-
θαμένοι / μέσα ἀπό τ' ἅγια δισκοπότηρα τῶν κρα-
νίων τους). Τακτὴ ἢ ἀνάκληση κι ἐπίκληση τῶν ἱε-
ρῶν σκιῶν, ἔκτυπα τὰ δακτυλικά ἀποτυπώματα ἀπό
τό σιδερένιο χέρι τῆς Ἱστορίας πού συνθλίβει τὴ μι-
κροῖστορία καί τίς εὐγενέστερες τῶν προθέσεων. Με-
οίστια πάντα ἢ μολυδιά ἀπό καπνὸν ἀναθρώσκοντα
ἀπὸ τό καμίνι τῆς μνήμης καί τῆς νοσταλγίας, ἰδιαι-
τερα στὴν τριλογία τῆς κοινωνικῆς δια-Μαρτυρίας
(Δειγματοληψία Α, Β' καί στά Μέτρα καί Σταθμά).
Χρονικογράφησε τίς μέρες μέ τόν τρόμο «στα μαινό-
μενα μαλλιά τῶν γυναικῶν», συλλάβισε τίς κροταλί-
ζουσες γλώσσες «τῶν πολυβόλων / μέ δηλητήριο
κρῦο στὴ ραχοκοκαλιά μας», τὴ θλίψη τῶν ἀφοπλι-
σμένων ἀνταρτῶν ἀντικατοπτρισμένη στό μάτι τοῦ
ἀλόγου τους. Διέσωσε σκηνές ἀπὸ τόν κατακλυσμό
καί τὴ φυρονεριά του («σακάκια τῆς UNRRA σκωρο-
φαγωμένα δευτέρας καί τρίτης καί νιοστῆς διαλογῆς»
μέ τὰ ὅποια ἔθαβαν εὐπρεπῶς ἄτυχους συμμαθητές
τους), ἀπέικασε στοιχειωμένες εἰκόνες ἄλλης ἐποχῆς
(«Ἡ κρεμάλα στὴν πλαγιά τοῦ λόφου / κι ὁ νεκρὸς

αἰωρούμενος ἀκόμα»), φωσφορισμένη στὴ μνήμη ἀπὸ
«κούφια κόκαλα [πού] φυσοῦν τόν κρῦο ἀνεμο καί
σέρνει ξοπίσω τῆς οὐρλιάζοντας τὴν κομμένη οὐρά
της». Καρτερικὴ ἀντιστασιακὴ ὀρθοστασία καί ἐσω-
τερικὴ γονυκλισία σ' αὐτούς πού «ὅσο κι ἂν πασχί-
ζουν νά σᾶς μεταβάλουν / σέ ληστές, ἐμεῖς θά ἐρχό-
μαστε κρυφά / νά προσκυνοῦμε». Ματωμένα ὀδόση-
μα μιᾶς ἀταλάντευτης δολιχοδρομίας πού τὴ φώτιζε
ἄσβεστος ΚΑΗΜΟΣ: Κρατάει ἀκόμη τό χωνί / πίσω
ἀπὸ τὰ μεγάφωνα καί τίς / ἠλεκτρικὲς εἰδήσεις. /
Καί περιμένει, περιμένει χρόνια τώρα / νά γίνει ἐνός
λεπτοῦ σιγῆ, / γιά νά ἀκουσεῖ ἐπιτέλους, / ἅς εἶναι
καί γιά μιὰ φορά, / ξανά ἢ φωνὴ του.

Πληθωρικὴ ἢ στοργὴ του γιά τούς νεκρούς, παρα-
τεταμένη ἢ ἐπιμελητεία του: «Ἄν τρίζουν τὰ δόντια
τους / δέν εἶναι ἀπὸ ὀργή / ἀλλὰ γιατί μασοῦνε τὴν
ψυχὴ τους / πού εἶναι γεμάτη ἀδικαίωτους ἀγῶνες /
ἢ θραύσματα / θρυμματισμένον κερανοῦ». Πρόσθεσε
φτερά στὴν ΑΠΤΕΡΗ ΝΙΚΗ, ἓνα ἐξαισιο ἐπιτύμβιο
πού θά μποροῦσε νά διαβαστεῖ ἀντικριστά μέ τό
γνωστὸ ἐπεισόδιο τῆς πυραμίδας ἀπὸ τόν Ἔθισμό
στὴ νικοτίνη τοῦ Βαλτινοῦ. Πειστικὸς ὁ καταγγελτι-
κὸς τόνος: «Ἐνθάδε κείμεθα / ἀνώνυμοι καί προδο-
μένοι. / Χρόνια πασχίζουν μέ φτυαριές / νά καλύ-

ψουν τό χέρι μας / πού ἐπιμένει νά δείχνει ἀκόμα / τούς φονιάδες», ὅπως δείχνει τό χέρι τοῦ Κολοκοτρώνη τό Δικαστικό Μέγαρο, ὅπως τό μακρὸ ποδᾶρι τοῦ Μιχαλίου τοῦ Καρυωτάκη, ἄτυπου ποδηγέτη τῆς καρτερικῆς γενιᾶς του. Στό δικό του Νεκρόδειπνο κεντρικὴ θέση ἔχει ἡ ΑΝΑΚΟΜΙΔΗ: «Ἡ ἀνακομιδὴ τῶν ἐκτελεσμένων / ἔδειξε αὐτό πού ἦτανε / γνωστό ἀπὸ καιρὸ / Τά ὁστά ἔφεγγαν σάν κεριά / μέσα στὸν τάφο». Μιά ποίηση πού ὑπομνηματίζει καὶ συνοψίζει μὲ δωρικὴ λιτότητα τὴν τραγωδία τῆς ἱστορίας.

Ἡ ὑπαρξιακῶν καταβολῶν ἀγωνία διαχέεται σχεδὸν σέ ὅλο τό σῶμα τῆς ποίησής του, πού συχνά μετέρχεται τό συμβολισμό, τό σαρκασμό, καταφεύγει στήν παιγνιώδη καὶ ἀνατρεπτικὴ διάθεση, τὸν φιλοσοφικὸ καὶ κριτικὸ στοχασμό. Μὲ ἀπρόβλεπτη εἰκονοποιῶ, μὲ ἤχους ἀπὸ ἀρχαῖο λατομεῖο (*Ροή αὐτοκινήτων / ὁ ἔφηθος / περνάει ἀνάμεσα/λυγερός ταυρομάχος*) πού ἐνεργοποιεῖ στοιχειωμένες εἰκόνες ἀπασφαλίζοντας μνημονικὲς χειροβομβίδες. Ἀπὸ τὰ συχνότερα σύμβολά της τό κρασί, λυσίπονο γιὰ χοές καὶ ἀνακλήσεις («πιάσε ἕνα ποτήρι κρασί / κόκκινο μὲ τρυφερές / ἀνταύγειες»).

Ἀλλὰ ὁ αποηνος locus τοῦ ποιητῆ εἶναι ἡ ἀνάπλευση τῆς προπαραδείσιας ἐποχῆς, πού γνώρισε φαντασιακά μέσα ἀπὸ τίς θαμπές ἀφηγήσεις τοῦ παπποῦ του Τραπεζούντιου Νικόλα Ταλμάν. Στὴν ὠρμότερη κατάθεσή του, τίς *Μαῦρες ἀκτές*, καταδύεται στήν προκατακλυσμαία χώρα τοῦ φυλετικοῦ ὑποσυνειδήτου, ἀνοίγοντας τό Μαῦρο κουτί τῆς προϋπάρξεώς του, ἀστράφτει φῶς καὶ γνωρίζει τὸν ἑαυτό του (*Σ' αὐτό τό Φροντιστήριο [τῆς Τραπεζούντας] πήγαινα / Νά τό θρανίό πού καθόμουν...*). Ὡς ἄλλος μυθικός Ἀνταῖος κουβανοῦσε πάντα στοὺς ὤμους τῆ γῆ τῶν ξεριζωμένων προγόνων του. Σέ αὐτὴν πο(ν)τίζει τὴ γραφή του, στό μπροῦσκο τῆς νοσταλγίας καὶ τῆς ὁμίχλης της τό ἄλωνι. Ἐγκλειστος στὸν κύκλο τοῦ Πόντου ποντοπορεῖ χωρὶς διέξοδο, ὅπως ἡ πεταλούδα γύρω ἀπὸ τό φῶς. Βαλασμιωμένη ἡ ψυχὴ του στό πούσι τῆς νοσταλγίας, στὰ φτερά «τῶν ἄσπιδων κύκνων». Μὲ τίς *Μαῦρες ἀκτές* (ἀπότοκος ὑπαρκτοῦ του ταξιδιοῦ / προσκνήματος στίς προγονικὲς ἐστίες) καὶ τὴν Ἀνάβασή του ὁ Ν.Γ. κάνει ἔφοδο στὸν οὐρανὸ τῆς μυθικῆς πατρίδας κατακτώντας τό χρυσόμαλλο δέρας, γαλαξία/δῶρο ἀπὸ 24 ἀσημένια ποιήματα. Ἀνάβαση, ἀναγνώριση, ἀνακατάληψη πατρογονικῶν ἑδαφῶν μὲ τό σιλιέτο τῆς μνήμης στὰ δόντια («κρατῶ στὰ δόντια τό μαχαίρι τοῦ πυρρίχιου»). Μὲ τὸν πυρρίχιό της γλώσσας ἐπόρσεν Ποντίων ἔπος ἱστορώντας τὴν περιπέτεια τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀνάβαση καὶ κατάδυση στὴ φυλετικὴ μνήμη, στὴ φυσικὴ κοιτίδα καὶ μήτρα, συστήνοντας ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν μιὰ ψυχικὴ γεωγραφία, ἕναν ἀνέσπερο ἀστερισμό (Ἀμάσεια, Τραπεζούντα, Σινώπη, Ἀμισός...). Ἡμερολόγιο καταστρώματος πού ξεφυλλί-

ζει τό παλίμψηστο τῆς μνήμης ὁ διαβολεμένος ἀέρας τῆς νοσταλγίας. Οἱ *Μαῦρες ἀκτές* μὲ τὰ 24 ἀφηγηματικὰ ποιήματα συνιστοῦν μιὰ ἀνάστροφου πλοῦ Ὀδύσεια, ὁδόσημα ἐνός Μυθ-Ἰστόρηματος νόστου καὶ στόνου. Τό ἔγραψε τόσο εὐστοχα ὁ Γ.Δ. Παγανός: «Με ἀφορμὴ ἕνα ταξίδι στὸν Πόντο ὁ Γρηγοριάδης λαξεύει μιὰ ἐπιτύμβια στήλη γιὰ τίς χαμένες πατρίδες». Ἀξιοσημείωτο ὅτι ἡ συλλογὴ ἀρχίζει καὶ κλείνει –τό τέλος της θρίσκειται στὴν ἀρχὴ της– ἀντίστοιχα μὲ δύο θρηνητικὰ τραγοῦδια (μιὰ νοερὴ μέγγενη νοσταλγίας): ἕνα δημοτικὸ (τό ἔχει ἐγκλιωτίσει καὶ ὁ Καβάφης στό «Πάρθεν») καὶ ἕνα δικό του σέ ποντιακὴ διάλεκτο. Στὴν Ἀνάβαση ἐπίσης ἐνωματώνει ποιήματα γραμμένα στὴν ποντιακὴ, ὅπως λ.χ. καὶ ὁ Μόντης κάποια ἀπὸ τὰ νέα Κύπρια ἔπη του. Καὶ παντοῦ ὑφέρει ὑποτονθορίζοντας ὁ ἦχος τῆς ποντιακῆς λύρας, ἀποσταγμένος ἀπὸ θλίψη αἰῶνων.

Τό ἀνθολογούμενο στὰ Κ.Ν.Α. τῆς Γ' Λυκείου ποίημα «Τό γλέντι» τό θεωροῦμε ὁμοτράπεζο ἐνός νοητοῦ Πνευματικοῦ Τραπεζίου μὲ ἀντίστοιχες κορυφές τό *Νεκρόδειπνο* τοῦ Σινόπουλου, τούς *Ποσειδωνιάτες* τοῦ Καβάφη, τὸν *Ἵπνο τῶν Γενναίων* τοῦ Ἐλύτη, τὴν *Ἀντίσταση* καὶ τὸν ἀρχαγγελικὸ *Ἀπόδειπνο* τοῦ Σικελιανοῦ. Τό δροσοιλικὸ Γλέντι, ἀφήγησι παραφυσικοῦ φαινομένου μὲ ρίζα πού ἀνάγεται στίς ἡρωοφάνειες τῆς μακρόσυρτῆς μας παράδοσης, δέον νά διαβαστεῖ ἐπίσης ὡς ἀδιαίρετη τριάδα μὲ τό *Κρασί καὶ τὴν Ταβέρνα* (ἀπὸ τὴν *Φωτογραφία καὶ Τό Ἀθέατο* ἀντίστοιχα), πού δέν θά πρέπει νά λείπουν ἀπὸ καμιά ἀνθολόγησι τοῦ ποιητῆ.

Ἐχει γίνει λόγος γιὰ τὸν ποιητικὸ συγχετισμὸ τοῦ Ν.Γ. τῆ γόνιμη θητεία του στοὺς Κάλδο, Καβάφη, Βάρναλη, Ἐμπειρικό, Ἐλύτη. Ἡ διασταύρωσι τοῦ ἤχου του μὲ τὴν Καλδικὴ λύρα (δέν ἀναφέρομαι σέ σκόρπια κάλδια σήματα, λ.χ. *σῖμβλοι τῆς χαρᾶς, ὑψικάρηνη μνήμη, οὐρανόδης λογισμός*) ἔδωσε νέες ποικιλίες («ἀπὸ οὐρανὸ σέ οὐρανὸ τὰ σύννεφα καὶ οἱ διῶκτες ἄνεμοι», «δένονται οἱ χορδὲς τῶν ἐγκωμίων / καὶ τονίζονται μέσα στὸν ἑναστρο Μάη / πού ὑφαίνει τό λάσιο στήθος / το πλατύ τῶν πεδιάδων», «Οἱ ὄρες / μὲ διπλωμένα φτερά»).

Δέν εἶμαι Πόντιος (ἢ μήπως πότνιος;), ἀλλὰ λυπᾶμαι πού δέν εἶμαι! Ἐδωσαν οἱ καιροὶ ὅμως νά διαβάσω τὴν Ποντιάδα τοῦ Ν.Γ. πού μᾶς πολιτογράφησε ψυχικῶς μὲ τὴν δωρεὰ τῶν *Μαῦρων ἀκτῶν* τοῦ ὅλους ὁ ποιητῆς, ἀποικίζοντάς μας ἐκ νέου στό ὄνειρο, στὴ δευτέρη Ἑλλάδα τοῦ πάνω κόσμου, ἐκεῖ πού «οἱ ἐπενθέσεις τῶν χωριῶν, τό νὰ πάνω στό ἄλλο κλιμακωτά, / ὥσπερ τὴν Κορυφὴ τοῦ κόσμου σέ τέλεια ἀνάμειξη γῆς καὶ οὐρανοῦ / ἀνήφορος σιλπνός τοῦ παρελθόντος». Ποσῶς τὸν εὐχαριστοῦμε καὶ γιὰ τό ὅτι μὲ τὴν ἀθέατη καὶ ἐπιδέξια ἀφή τοῦ ἐξόρ(κ)ισε καὶ ἐμβρουόλκυσσε τό διαμπερές καρφί τῆς Μοναξιάς μας.